
131
విశ్వభారతి
పోణంగి శ్రీరామ అప్పారావు

విశ్వభారతి

★

పోణంగి శ్రీరామ అప్పారావు ఎమ్. ఏ.
కేంద్ర ప్రభుత్వ పరిశోధకుడు
(తెలుగు శాఖ)
ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయము
హైదరాబాదు.

★

ప్రచురణ, విక్రయ స్వామ్యములు :
శ్రీనివాస పబ్లికేషన్సు
5054, మార్కెటు వీధి, సికింద్రాబాదు.

వ. పై 2 - 50

ముద్రణ :
శివాజి ప్రెస్,
సికింద్రాబాదు.

అంకితము

ప్రియ సోదరి

వేములమ్మ

మాతృదేవత

లక్ష్మీనరసమ్మగారల

పవిత్ర స్మృతి చిహ్నముగ :

—శ్రీరామ అప్పారావు

కృతజ్ఞత :

సహృదయులకు నమస్సులు. "విశ్వభారతి" నా ప్రథమ ప్రయత్నము. అయినను రసజ్ఞు లాదరించుటయే కాక యాంధ్ర, మద్రాసు, ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయములు దీనిని పాఠ్యగ్రంథముగా నిర్ణయించి, ద్వితీయ, తృతీయ, చతుర్థ ముద్రణముల కవకాశ మొసంగినవి. ఆ రసజ్ఞులకు, నా విశ్వవిద్యాలయాధికారులకుఁ గృతజ్ఞుఁడను.

ఆనాఁడు శ్రీ అడవి బాపిరాజుగారు నా కొసంగిన ధైర్యోత్సాహములు కారణముగా దీని ప్రథమముద్రణము సికింద్రాబాదులో జరిగినది. ఈనాఁ డిది చతుర్థ ముద్రణ భాగ్యమును గాంచుట వారి యాశీః ప్రభావమే. ప్రథమ, ద్వితీయ, తృతీయ ముద్రణములందు దొరలిన యచ్చు తప్పు లిందు సవరింపఁబడినవి.

—శ్రీరామ అప్పారావు

ఓమ్

విశ్వభా

నాలుగు రోజులు వరుసగా వర్షము పడినది. గ్రీష్మము వెనుకఁబట్టినదని యంద అనుకొనినారు. అంతియె. ఇఁక మరల జినుకుపడలేదు. మేఘములు తన్ను మాయముచేసి వర్షించినఁ కొలఁది నీటిని సూర్యభగవానుఁడు తిరిగి హరించి వేసినాఁడు. అయినను, ఎండ లెక్కువగాఁ గాయుటచే నెఱియలు వాఱి పోయిన నేల కా నాలుగు చినుకు లేమి యాపోవును? ఎందును బొందకుండ వర్షించుటలో మేఘముల యుద్దేశమేమియో కాని యా చినుకులు నాల్గును భూమిలో నణఁగియున్న వేడి నంతటిని వెలికిఁ దెచ్చినవి. అంతకుఁ బూర్వ మెండవలన నొక్క శరీరమే బాధపడినది. ఇప్పు డాత్మ కూడఁ గుతకుత నుడికిపో సాఁగినది. ఆ నాలుగు చినుకులును బడకపోయిననే బాగుండి పోయెడిది.

మరల నేఁడాకాశమునం దక్కడక్కడ నల్లని మబ్బు తున్కలు పరుగులిడుచున్నవి. ఎండయేమో యంత తీక్ష్ణముగా లేదు. ఉదయమునఁ జిత్తయెండవలె కాసినను మధ్యాహ్నము నకు విసనకఱ్ఱల కొకింత విశ్రాంతి లభించినది. ఇంకను బ్రొద్దు చాలకున్నను, గొంచెము చల్లఁబడుటచే రజనీకుమారియును, గృష్ణరాయలును తోటపనిలో నిమగ్నులైనారు; వారిరువురును వంతులు వేసికొనిరి—రజని నూతినుండి నీటిని జేఁదవలయును;

రాయలు బోదెలను ద్రవ్వి యా నీరు పూలమొక్కలకును, దీఁగెలకును బెట్టవలయును.

రజనీకుమారి యుత్సాహముతో నీరు తోడుచున్నది. నూతినుండి నీటిబోదెను జాటుచాటుగా రాయలు చాల దూరము ప్రవహింపఁజేసినాఁడు. సంపంగి పొదమాటున మల్లె యంట్లు గుంపులు గుంపులుగా నున్నవి. వానిపూఁత యప్పుడే యొకసారి యైపోయినది. మరల నాకంతయు దూసి నీరు పెట్టి నచో నంతగా శ్రేష్ఠమైన మొగ్గ తొడుగకున్నను, నవి విశేష ముగాఁ బూయును. అంతకుఁ బూర్వమే రజనీకుమారి యాకంతయుదూసివేసినది. కాన కృష్ణరాయలు సావధానముగా గూర్చుండి యొక్కొక్కదానికే మట్టిపళ్ళెమును గట్ట నారం భించెను. మొదటి పళ్ళెములోనికి నీరు వచ్చినది. రెండవదాని యందంతటను పెద్దపెద్ద నెఱియ లుండుటచే నెంత నీరును దానికే సరిపోయినదిగాదు. ఇఁక నీరు ముందునకు ప్రవహింప కుండుటచే రాయ లటనే కూర్చుండి, నెఱియల ద్వారమున భూమి నీటినిఁ బీల్చుచున్నప్పు డేర్పడిన నీటిబుడగల నాశ్చర్య ముగఁ బరికించుచుఁ బరాకుగా మట్టిచేతిని జెక్కిలి కానించి పందిరిగుంజ కానుకొనినాఁడు. అంతలోఁ బెద్ద బోదెనుండి నీరువచ్చు టాఁగిపోయినది. పరకాయించి చూచినాఁడు.

"రజనీ ! నీరు తోడుట మానివేసితివేమి? అప్పుడే చేతులు నొప్పివెట్టినవా" అని రాయలు హేళనగా కేకవేసెను. జవాబు రాకపోవుటచే నాతడు కూనిరాగములు తీయుచు

నెటియలనుండివచ్చుచున్న యావిరితోఁ బాటేమో యూహించు చుండెను. ఇంతలో వగుర్చుకొనుచు వచ్చిన రజనీకుమారి కంటఁబడుటచే నా భావనాలోకమునుండి యాతడు దృష్టి మరల్చినాడు.

"అదేమి? ఏమి జరిగినది, చెప్పు, నీరు తోడుట మాని నావు......"

"అవును. నీవు కూనిరాగములు తీయుచుఁగూర్చుంటివి. నాకు చేతులు నొప్పిపెట్టినవి. అయినను పౌరుషమునకు నీరు తోఁడితిని. ఎంతకును నీవుచాలుననవు. నాకు కోపము వచ్చినది. చేతులు పట్టుసడలి బొక్కెన నూతిలోఁబడిపోయెను. విసుగుతో నేను వెనుదిరిగితిని......"

ఇంతయు నామె యొక్కగుక్కలోఁ జెప్పివేసి చట్టునఁ జెప్పుట మానినది. ఇంతసేపును నా పెద్దృష్టియంతయు నాశ్రమము వెనుక బెదరి పరుగులిడుచున్న లేడిపైనే యున్నది. ఆ దృష్టి కంగారును వెలిఁబుచ్చినది.

"రాయలూ! కృష్ణ పరుగిడి పోవుచున్నది. పట్టుకోవా?...."

"కృష్ణ!...నీ పెంపుడు బిడ్డయా?" రాయలు హాస్యమాడెను. రజని కనుబొమలు ముడివైచినది. రాయలు జంకును నటించినాఁడు.

"ఆలాగు చెప్పు. చేతులు నొప్పివెట్టుట కిదియా కారణము?...అయినను దానిని విడిచిపెట్టుట నీపనియును, దిరిగి పట్టుకొనుట నా పనియునా? నావలనఁగాదు."

రజనీకుమారి బతిమాలినది. "నేనువిడువలేదు రాయలూ! బొక్కెన నూతిలోఁబడి పెద్దచప్పుడగుటచే భయపడి యిది వెఱ్ఱి పరుగులిడుచున్నది. పట్టుకొనుటకు నేను ప్రయత్నించితినిగాని నాకందినదిగాదు. నీవు త్వరగా వెళ్ళి కృష్ణను బట్టుకోవలెను."

కట్టిన మట్టి పళ్ళెములో నిలిచిన కొలఁది రాయలు చేతులను గడుగుకొనినాడు. రజని హృదయవేగ మెక్కువైనది.

"రజనీ! ఆ చప్పుడును విని నీవు భయపడుటలేదుగదా?" —రాయలు కొంటెతనముగా ప్రశ్నించెను.

"అది మృగము. పిఱికి జంతువు ... కావున భయపడి నది" అని రజని తన యాధిక్యమును నిల్పుకొన్నది.

"నీవు మృగాక్షివి. అబలవు..." రాయలు చమత్క రించినాఁడు. రజని యింకేమి మాటాడఁగలదు? ...... కోప గించినది.

"బాగున్నది. ముందాకృష్ణను పట్టుకొమ్ము. గురుపాదులు జపమును ముగించువేళ యైనది. వేగమ పోవలయును."

"నేనుమాత్ర మిక్కడ కాఁపుర ముందుననుకొంటివా?" "ఉహూఁ!" అని రజని విసుగుకొనెను. అతఁడు మాటాడలేదు.

రాయలు లేడికిఁ గన్పింపకుండ వెళ్ళి, పొంచి దానిని బట్టుకొనినాఁడు. ఇది నిండుచూలాలు. అది నేఁడో రేపో యీను నని రజనీకుమారి లెక్కపెట్టుకొన్నది. దానిని గన్నతల్లివలె

నామె సంరక్షించుకొనుచుండెను. (స్వానుభవములేని దయ్యను రజనీకుమారి చక్కని పరిజ్ఞాన మలవఱచుకొన్నది.) అది భీతితోఁ బరుగులెత్తుటనుజూచి, దాని చూలునకేమి యాపద వాటిల్లునో యని యామె హృదయము తల్లడిల్లిపోయెను. అందుచేతనే కృష్ణను బట్టుకొమ్మని యామె రాయల నంతగా వేఁడుకొన్నది - రాయలు తనయుత్తరీయమును కృష్ణమెడకుఁ జుట్టి పట్టుకొని రజనియొద్దకు దానిని దీసికొని వచ్చెను. రజని మొగ మానందముచే వికసించిన ట్లయ్యెను. రాయలకుఁ గృతజ్ఞతను దెల్పుకొన్నది.

ఉత్తరీయములేని రాయల పృథువక్షమును రజనీకుమారి చూచెను. రాయ లాజానుబాహువైన మానిసి. నిట్టనిలువుగ నిలుచున్న వాని ఱొమ్ము కొట్టవచ్చునట్లున్నది. రాయలు వంగి కృష్ణ శరీరమును నిమిరినాఁడు. రజనిదృక్కు లామెకుఁ దెలియకుండఁగనే రాయల దేహమంతయుఁ దడవి వచ్చినవి. ఆమెకుఁ గిచకిచలు పెట్టినట్లయ్యెను. సానురాగముతో వానినిఁజూచుచు నటులనే నిల్చిపోయినది. రాయలు మొగమెత్తినాఁడు. రజని యేమో యాలోచించుచున్నది.

"రజనీ ! నడువ వేమి ? గురుపాదుల జప మప్పుడే ముగియునంటివికదా ?...

జంత్రపుబొమ్మవలె రజని నడువసాఁగినది. ఆమె ముందున్నది. రాయలు వెనుక వచ్చుచున్నాఁడు. రజని చిత్రగతుల నడచినది. ఒకపరి కదను ద్రొక్కినట్లు నడచినది. వేఱొకపరి

యంబుదదర్శనమునఁ బరవశమైన కేకివలె నృత్యమొనర్చుచున్న ట్లనిపించినది. ఇంకొకపరి గాలిని దూసికొని పోవుచున్న నాగ కన్యవోలె మెలికలు తిరిగిపోయినది. ఒక్కొక్కపరియేదో గాఢా నురాగముచే వెనుకకు లాఁగబడి తన వంకకే నడచివచ్చు చున్నట్లు దోఁచినది. ఏదియో తనపాలిటి యొక దేవత, యొక వరప్రదాయిని, యొక యాప్తురాలు సాక్షాత్కరించిన ట్లనిపించి నది రాయలకు. కృష్ణను దీసికొని మెల్ల మెల్లన నిరువురును కుటీర ప్రాంతములకు వచ్చినారు.

ఆ యాశ్రమప్రదేశము మహానది గోదావరి యొడ్డున గోష్పాదక్షేత్ర ప్రాంతములోనున్నది. కుటీరమునకు, నొడ్డునకు మధ్య నొక గొప్ప వటవృక్షమున్నది. అది చాలపురాతనమైనది. దాని పుట్టుక నెఱింగినవా రెవ్వరు నిప్పటికి రెండు శతాబ్దుల నుండి లేరనియే చెప్పవచ్చును. దానినుండి నేలకుదిగిన యూడలు కొన్ని తల్లిమ్రానితో సమానముగాఁ బెరిగినవి. ఇఁక దానినుండి వ్రేలాడు పిల్లయూడలకు లెక్కయేలేదు. అవి, రెండు రెండేసి కలిపి యుయ్యాలలుగా సంధింపఁబడి యున్నవి. తల్లిమ్రాను మిక్కిలి పెద్దది. దానిలో సహజముగనే తొఱ్ఱయొకఁ డేర్పడి యున్నది. వృక్షమూలమునకును, కుటీరమునకును మధ్యగలదారి యద్దమువలె నునుపుచేయఁబడినది. గోదావరియొడ్డు వైపున నున్న కొమ్మలమీఁద మాత్రమే పక్షులు వాసము చేయు చుండును. విశ్వనాథుఁ డా వృక్షమూలమునఁ గృష్ణాజినముపై గూర్చుండి జప మొనరించు కొనును. యోగాభ్యాసములో

నున్నంతకాలము మాత్రి మా తోఁటలో నుపవిష్టుఁ డగును. ఆతఁడు ధ్యానములో నున్నపు డెప్పుడును పశు లల్లరిచేయవు. ఆ చెట్టు క్రింద మండువేసవిలో గూడ మిక్కిలి చల్లగా నుండును.

కుటీరము తాళపత్ర వినిర్మితమై మిక్కిలిమనోహరముగా నున్నది. చుట్టును బంచలును, మధ్య విశాలమైన చావడియును గలవు. అధ్యయనవేళలందు శిష్యులునాచార్యుఁడును చావడిలోఁ గూర్చుందురు. నాఁటికి చదువుముగిసినంత నే శిష్యులు పెంపుడు జంతువులతోఁ గొంత కాలము గడపుదురు. తరువాతఁదోఁటలో నూతికిఁ జేరువలోనున్న చెట్లకు, పూఁబొదలకు, లతలకు వలసిన యెడ నీరుపెట్టి, వాని మొదళ్ళను బాగుచేయుచుందురు. ఇది వారి నిత్యకృత్యము. ఇంతలో వారి నిండ్లకుఁ గొంపోవ గుఱ్ఱపు బండ్లు వచ్చును.

అస లాయాశ్రమ ప్రదేశ మంతయు విజయేశ్వర సంస్థానములోనిది. విశ్వనాథుని ముత్తాతగారి తండ్రి పూర్వమెపుడో విజయేశ్వరాధీశులకు మొట్టమొదట పౌరోహిత్యమును వహించి నారట. నాఁటినుండియు విశ్వనాథుని పై నాల్గు తరములవారు నావృత్తియందే కాలముగడిపినారు. వారందఱును వేదవేదాంగ పారంగతులు. వారెల్ల మూర్తీభవించిన వైదికజ్ఞానులనియు, సనాతనధర్మమునకుఁ బట్టుకొమ్మలనియు నేఁటికినిఁబొగడ్తకెక్కి యున్నారు. జమీందారులు వారికి మహోన్నతమైన గౌరవ మొసంగుచువచ్చిరి. వీరును దమ జీవితముల నా జమీందారులకు

హితమాచరించుటలోనే గడిపివేసిరి. అట్టి యవినాభావ సంబంధముగల్గి విశ్వనాథుని పూర్వులు విజయేశ్వర సంస్థానమునందే యుండి ప్రభువులను బరిరక్షించుకొనుచు వచ్చిరి.

విశ్వనాథుని యన్నగారు వంశపారంపర్యముగా వచ్చుచున్న పౌరోహిత్యమును జేపట్టునప్పటికి విశ్వనాథుఁ డింకను బుట్టనేలేదు. తల్లిదండ్రులకు వృద్ధాప్యమునం దాతడుఁ జన్మించెను. అందువలనఁ దండ్రి కాతఁడన్నచోఁ బంచప్రాణములును, ఏదైవమో మా యింట నవతారమెత్తెనని యాయన యుప్పొంగిపోయెడివారు. విధి యాసంతోషమును సహింపలేకపోయినది. విశ్వనాథుని కైదేండ్లు వచ్చునప్పటికి 'విశ్వనాథుఁడు భద్ర'మని పెద్దకుమారునితోఁ జెప్పి యాయన మరణించెను. తల్లియుఁ దండ్రి ననుసరించెను. అందువలన నన్నయు, వదినయు విశ్వనాథుని గడుగారాబమును జేసిరి. విశ్వనాథుఁడుజన్మతః తెంకివాఁడు. అట్టియెడ నన్నయు వదినయు నిచ్చు చనవుచే నాతని యల్లరి మఱింత మితిమీఱినది. పదేండ్లువచ్చినను వానికి జదువు సంధ్యలు పట్టలేదు. పురోహితుని తమ్ముఁడు కాన విశ్వనాథుఁడును దివాణములోనికి రాకపోకలు సాఁగించెను. తన సమవయస్కుఁడగు రాజకుమారునితోఁ బరిచయము సంపాదించి వానితో నాటపాటలు మొదలు పెట్టెను. విశ్వనాథుని కంఠము వినసొంపుగానుండును. అతఁడుకూనిరాగములు తీయుచున్నప్పుడుదివాణము నందలి నెమళ్ళన్నియు వాని చుట్టును జేరి షడ్జమ స్వరాలాపము

నలవఱచుకొనెడివి. ఆ స్వరమన్నచో రాజకుమారుఁడు చెవికోసి కొనును.

ఒకనాఁటి సాయంసమయమం దిరువురును మామిడి తోఁటలో నాడుకొనుట మొదలుపెట్టిరి. చాలసేపాడియాడి యొక చెట్టుక్రిందికిఁ జేరినారు. అట నొకేయొక బండఱాయి యున్నది. రాజకుమారుఁడు దానిపైఁ గూర్చుండఁబోయెను. వానిని బ్రక్కకుఁ ద్రోసి విశ్వనాథుడు తానే యందుఁ గూర్చుండెను. ఆ త్రోపుతో రాజకుమారుఁడు తూలిపడి నిలువఁద్రొక్కుకొనినాఁడు. వానికిఁ బట్టరాని కోపము వచ్చినది. తన పెంకితన మంతయు మొగమున నుట్టిపడ విశ్వనాథుఁ డేమియు జరుగనట్లే నిశ్చలుఁడై ఱాతిపై కూర్చుండియుండెను.

రాజకుమారుఁడు—'నన్ను క్రిందికిఁ ద్రోసివేయుటకు నీ వెవ్వఁడవు? ముందు ఱాయిదిగి మఱి మాట్లాడుము!" విశ్వనాథుఁడు భ్రుకుటి ముడివైచి 'నన్నట్లడుగుటకు నీవెవ్వఁడవు?' అని ప్రశ్నించెను.

రాజకుమారుఁడు—'నేను విజయేశ్వర సంస్థానాధీశుని కుమారుఁడను. నీకుఁ బ్రభువను.'

విశ్వనాథుఁడు—'వెఱ్ఱీ! నేను విశ్వనాథుఁడను. తెలిసినదా? ప్రపంచమున కంతకును ప్రభువునన్నమాట. నీవా నాకు ప్రభుఁడవు?'

వ్యాహాళికై బయలుదేరిన జమీందారును, పురోహితుఁడును నాసమయముననే యచ్చటికిఁ జేరినారు; చేరి తాము వారికిఁ గన్పడకుండ నొక మాగ్రిప్రక్క కొదిగి నిల్చిరి.

విశ్వనాథుని జవాబు రాజకుమారునికిఁ దలకొట్టినట్లయినది. పురోహితుని తమ్ముఁడా తన్నవమానించునది? వానికి రోష మెక్కుడయ్యెను.

రాజకుమారుఁడు—"నీకుఁ గన్నులు కనఁబడుటలేదు. పొగరెక్కి మాట్లాడుచున్నావు. క్రొవ్వణఁగఁగలదు."

విశ్వనాథుఁడు రివ్వునలేచి చేతికోలఁది రాజకుమారుని జెంపపైఁ గొట్టెను. రాజకుమారుని సుతిమెత్తని మొగము కందగడ్డవలె నైనది. పురోహితుడు నిశ్చేష్టితుఁ డయ్యెను. వాని యొడలు వణఁకినది. తా నొక్క పరుగునఁబోయి తన తమ్ముని—తన ప్రేమయు, గారాబము నెటువోయెనో—చీల్చి చెండాడవలె ననుకొనెను. కాని జమీందారుగారు వారించిరి. వారి మొగమున నేలొకో మందహాస రేఖలు దోఁచినవి.

రాజకుమారుఁడు కొంతవడికి గ్రుక్కతిప్పుకొని పండ్లు పటపట నూరసాగెను.

విశ్వనాథుఁడు 'మిత్రమా! క్రొవ్వు ఎవరి కణఁగినది? ఇఁక నెప్పుడు నట్టి పేలుడు రానీకు సుమా!'

రాజకుమారునికిఁ గోపాతిరేకమున మాట రాలేదు. ప్రక్కనే పడియున్న యెండుమామిడిపుల్ల నొక దానిని దీసి దానితో విశ్వనాథునిఁ గొట్టబోవు నంతలో—

'నాన్నా ! తప్పు, తప్పు,' అనుచు జమీందారుగారు వేగముగ వచ్చి కుమారుని చేతిలోని కఱ్ఱ నావల పాఱవైచిరి; ఆయనవెంటఁ బురోహితుఁడును వచ్చెను. వారినిఁగాంచి బాలు రిరువురును దెల్లబోయిరి. విశ్వనాథుఁడు సిగ్గునఁ దలవాల్చెను. రాజకుమారునికి దుఃఖ ముప్పొంగినది. పురోహితుని కను లెఱ్ఱ వాఱెను. జమీందారు మొగమున శాంతము తొణికిసలాడినది.

'నాయనా ! నీ కింత కోపమేల?' అని జమీందారుగారు కుమారుని లాలించిరి. తన తండ్రి విశ్వనాథునిఁ దప్పక శిక్షించు నని రాజకుమారుఁ డనుకొనెను. కాని, యాయన యంత శాంతమును వహించెనేమి ? పైగాఁ దనకుఁ గోపముకూడ వలదనుచుండెనే! రాజకుమారుని కిది మఱియుఁజిత్రమయ్యెను. దీన వాని కోపము సగము తగ్గిపోయినది. జమీందారుగారు విశ్వనాథుని, వాని యన్నగారినిఁ జూపి,—

'నాయనా ! వీరు మన వంశమునకు బ్రిహ్మలు. ఎంత కోపము వచ్చినను మనము వీరిని నేమియు ననరాదు. తరతర ములనుండి మనకు వచ్చిన మూలధనము శాంతము. అట్టియెడ నేఁడు మనము వైదిక ధిక్కారమునకుఁ బూనుకొనుట మన పూర్వుల నవమానపఱచుటయే యగును......' అని జమీం దారుగారు కుమారునికి బోధించినారు. ఆ పల్కుల యర్థ మప్పుడు వానికి విస్పష్టము కాలేదుగాని వారి నేమియు నన గూడదు కాబోలునని వాని పసియెడంద యూఱటచెందినది. వాని కోపము పూర్తిగా తగ్గిపోయెను.

విశ్వనాథుఁడు తలయెత్తి చూచినాఁడు. జమీందారు గారి మోమున దివ్యతేజ మేదియో వాని కనులకు విభ్రమము కల్గించెను. రాజకుమారుని మొగమున గాఢమగు ప్రేమయునుఁ, గ్రొత్తగా వచ్చిన వినయమును దోఁచినవి. ఆ జమీందారుల సంస్కారపటుత్వమునకుఁ దన యన్నగారి కనులు జోహారులు సేయుచున్నవి. రాజకుమారుఁ డెట్టి యర్థముతో నవినను, బ్రిభువను పదమున కర్థమేమో విశ్వనాథుని కొంకెంత యిప్పుడవ గాహనమైనది. 'ఇఁక నాతఁ డట నిలువలేదు. చెర చెర ఇంటికి నడచి వెళ్ళినాఁడు. విశ్వనాథు నేమియు ననవలదని పలుమఱు చెప్పి జమీందారుగారును బురోహితునికడ సెలవు తీసికొనిరి.

విశ్వనాథుఁ డారాత్రి యన్నగారితోఁబాటు భోజనము నకు రాలేదు. తమ్ముని బిలువుమని యన్నయును జెప్పలేదు. ఏదియో జరిగినదని వదినగారు భయపడినది. విశ్వనాథుఁడు వెక్కివెక్కి యేడ్చుచుఁ బరుండినాఁడు. వదినగారు మడిబట్ట మాట మఱచిపోయి ముద్దుల మఱంది ప్రక్కలో గూర్చుండి యనునయించినది. దుఃఖ కారణ మడిగినది. అతఁడు చెప్పలేక పోయినాఁడు. 'బాబూ ! విచార మెందులకయ్యా ! నీ కేమి కావలయునో చెప్పుము. నిమిషములో నేను నీ కిత్తును. లేచి ముందు భోజనము కావింపుము,' అని బ్రతిమాలినది. ఆపె పుత్రుఁడు రెండేండ్లవాఁడు వచ్చి, విశ్వనాథుని మొగములో మొగముపెట్టి చూచినాఁడు. 'బాబాయిని, చూడు, నిన్ను వాడు పిల్చుచున్నాఁడు. నీవు భోజనము సేయలేదని వానికిని

దెలిసినట్లున్నది, లేవోయి విశ్వనాథా!' అని యామె యన్నది. 'విశ్వనాథా! యనుటతోడనే యాతఁ డులికిపడినాడు. లేచి, దుఃఖమును దిగమ్రింగి యన్నము ముందు కూర్చుండెను. కాని యన్నము రుచించినది కాదు. భోజనానంతర మన్నగారు పిల్చినారు. భయపడుచుఁ బోయి విశ్వనాథుఁ డన్న సమీపమునఁ దలవాల్చి నిలువఁబడెను.

'తమ్మి! నీవు పెద్దవాఁడ వగుచున్నావు. చదువుకొన వలయును. మన పూర్వు లందఱును విజ్ఞాన సంపన్నులు. అది మన ధర్మము. నీవు వంశమునకుఁ బేరుతెత్తువని మన తండ్రిగా రాశించినారు. నీ విట్లల్లరిచిల్లరిగాఁ దిరుగుట బాగుండలేదు... అని యన్నగారు బోధించిరి. తన్నేమి కోపించునో యని కంపిం చుచున్న విశ్వనాథుఁడు తన యన్నగారిని జమీందారుగారి సమీపమున నిల్పి చూచినాఁడు. ఓహో! ఆతఁ డుదాత్తుఁడైన జమీందారు, ఈతఁ డాయనకుఁ దగిన పురోహితుఁడు. సరి పోయినది, లేనిచో నా యొకే సంస్కార మెచ్చటనుండివచ్చును? తమ్ముఁ డన్నగారి బోధనలకుఁ దలయూపి వచ్చి పరుండెను. వానికి నిదురపట్టినదిగాదు. ఆలోచింపసాఁగినాడు.

'నాకుఁ బదేండ్లు వచ్చినవి. అక్షరములు వ్రాయుటకూడ రాదు. ఊహ తెలిసినప్పటినుండియు నే నల్లరిచిల్లరిగానే తిరుగు చున్నాను. అన్నయును వదినయు నిచ్చిన చనవునకు సత్ఫలిత మును జూపలేకపోతిని. నా తోడివా రందఱును జాలవఱకుఁ జదువుకొనినా రప్పుడే. నేనును జదువుకొనవలయును.

'మా పూర్వు లందఱును విజ్ఞాన సంపన్నులు. విజ్ఞానమే మా ధర్మమఁట. అన్న యెంత చక్కఁగాఁ జెప్పినాఁడు! వంశ పారంపర్యముగా వచ్చుచున్న ధర్మమును నేనేల త్రోసివేయ వలెను?'

'వంశమునకు పేరుతెత్తునని మాతండ్రిగారాశించినారఁట. కుమారునిపై దండ్రి కట్టి విశ్వాసముండునుగాఁబోలు! నావలన నట్టిపని యగునా? ఏల కాఁగూడదు! నా వలనఁ గాని పనియే యగుచో విజ్ఞులైన తండ్రిగా రాపనిని నా వలన నేల యాశింతురు?'

అన్నను, నన్నును గుమారునికిఁ జూపి 'వీరు మన వంశమునకు బ్రహ్మ'లని జమీందారుగారు చెప్పినారు. దాని యర్థ మేమి? సనాతన ధర్మమునకుఁ బట్టుకొమ్మలైనవారి యింటఁ బుట్టినాను. అందువలన నేనుగూడ బ్రహ్మనగుదునా? నాయం దంతటి యర్హత యున్నదా? రాజకుమారుఁడును నన్నేమియు ననఁగూడదఁట! ఇది నా పూర్వజన్మకృత పుణ్యలేశమై యుండ వచ్చును.

'ఆ జమీందారుగారి మొగమున నదేమి అట్టి దివ్య తేజము వెలుంగుచున్నది? కుమారునిఁ గొట్టిన నన్నేమియు ననలేదే! శాంతము యొక్క ప్రభావ మట్టిది కాఁబోలు! జమీం దారు లెంత నిగ్రహశక్తిని సంపాదించుకొన్నారు! శాంతము వారికిఁ దరతరములనుండి వచ్చుచున్న మూలధనమఁట — విజ్ఞానమే మా పూర్వులఁట; మా పూర్వులే విజ్ఞానమఁట!

ఈ రెండు వంశములును రెండు మహాధర్మములకు మూల పీఠములై యున్నవి. ఆ రెండు గుణములను నాయందు నేనేల నైక్యపఱచరాదు ?'

విశ్వనాథుఁడు దీర్ఘ యోచనలలో మునిఁగినాఁడు. అట్టి దివ్యశక్తులను సంపాదించు టెట్లు? ముందు తాను విజ్ఞానమును సాధించవలెను. అదెట్లు వీలగును? అప్రయత్నముగ వాని దృష్టి కాశిపై మరలినది. తన ముత్తాతగారు కాశిలో వేద వేదాంగములను జదువుకొనినారని యాతఁడు వినియుండెను. అది గొప్ప విద్యా కేంద్రమనికూడ నాతఁ డెఱుంగును. అందుచే నచ్చటనే తానును విద్య నభ్యసించుటకు నిశ్చయించుకొనెను. తనవి మూడే పథములు—యోగము, సంగీత, సాహిత్యములు. ఈ యభిప్రాయము కుదురుటతోడనే యాతఁడు చివాలున లేచి, యన్నగారియొద్దకు వెళ్ళి తన నిశ్చయమును దెలియపఱచెను. వాని నిర్ణయము దృఢమైనదని యెఱింగి తమ్ముని విడిచి యుండుట కష్టమయ్యును, మనసార దీవించి యన్నగారు సెల వొసంగిరి. వదినగారును వాని శిరమును మూర్కొని'నాయనా! మీ తల్లిగారి యాత్మకు నమస్కరించి మఱి వెళ్ళు'మనిచెప్పెను. విశ్వనాథుఁ డట్లే చేసెను.

2

పదాఱు సంవత్సరముల కా విశ్వనాథుఁడు తిరిగి యింటికి వచ్చినాఁడు.

నాఁటి విశ్వనాథుఁడు వట్టి పోకిరి, అక్షరజ్ఞానము లేని వాఁడు.

నేఁటి విశ్వనాథుఁడు వినయభూషణుఁడు; వేదవేదాంగ పారంగతుఁడు; లలితకళావేత్త.

నాఁటి విశ్వనాథుఁడు సంగీతజ్ఞానము లేక కూనిరాగములు తీయు బాలుఁడు.

నేఁటి విశ్వనాథుఁడు సంగీతశాస్త్రమును గూలంకషముగ నెఱింగిన మహా విద్వాంసుఁడు.

నాఁటి విశ్వనాథుఁడు ముక్కోపి. ఆతని యంత ధూర్తుఁడాతఁడే.

నేఁటి విశ్వనాథుఁ డహింసామూర్తి, భూతదయాళువు. శాంతము కరడుగట్టిన జితేంద్రియుఁడు.

రాజకుమారునిఁ గొట్టిననాఁటిరాత్రి విశ్వనాథుని యపరిపక్వ హృదయము మథింపఁబడినది. ఆ మథనమే వాని నేటి యీ మార్పునకుఁ గారణము. వాని కళావేత్తృత్వమువలెనే వాని యహింసాతత్త్వమును మిక్కిలి పరిపక్వమగు స్థితికివచ్చినది. ఈ స్థితిలో విశ్వనాథుఁ డింటికి దిరిగివచ్చెను.

విశ్వనాథుఁ డూరలేని కాలమున విజయేశ్వరమునందు పెక్కు మార్పులు జరిగినవి. విశ్వనాథుని యన్నగారు వృద్ధులైనారు. వారి పుత్రులు పెద్దవారై సంసారమును దిద్దుకొనుచున్నారు. అన్న మాత్రము మహావిద్వాంసుఁడై రాబోవు తమ్మునిఁ జూడ కన్నులు కాయలు కాచునట్లు పరీక్షించు

చుండెను. విశ్వనాథుని మార్పునకుఁ గారణభూతులైన పెద్ద జమీందారుగారు చనిపోయిరి. వారి పుత్రుఁడు జమీందా రయ్యెను. ఆయనయే విశ్వనాథుల బాల్యస్నేహితులగు కుమార రామమోహనులు. తండ్రికిఁ దగిన కొడుకని కుమార మోహనులు పొగడ్త కెక్కినారు. దాతృత్వమునకు, కళాభిజ్ఞతకు, రాజనీతి నేతృత్వమునకు నాయన తన పూర్వుల నతిశయించె ననుటలో సందియములేదు.

విజయేశ్వరమునం దడుగిడుట తోడనే విశ్వనాథుఁడు పెద్ద జమీందారుగారి దర్శనమునకై దివాణమునందు వాకబు చేసెను. ఆయన మరణించిన ట్లాతఁ డెఱుంగఁడు. వారు మరణించిరని చెప్పఁగానే విశ్వనాథుని యుత్సాహము సగము చచ్చిపోయినది. (జీవితాంతము వఱకు జ్ఞప్తికి వచ్చినపుడెల్ల వాని కిది బాధాకరముగనే యుండెడిది) గిరుక్కున వెనుదిరిగి తమ యింటికి వచ్చినాఁడు. దివాణము సేవకులు విశ్వనాథుని గుర్తించి జమీందారుగారితోఁ జెప్పనేఁగిరి.

అనుకోకుండగనే తమ్ముఁడు కంటఁబడుటచే నన్నగారి యానందమున కవధిలేకపోయినది. హృదయము పట్టని వాత్సల్యమున నానందబాష్పములతోఁ దమ్ముని శిరము నభిషేకించినాఁడు. అన్న తండ్రియంతవాఁడు. తండ్రికి నమస్కరించునట్లే తమ్ముఁ డన్నకుఁ బ్రణమిల్లెను.

'తమ్మీ! నేఁడుగదా మన ధర్మము నిల్చినది. నేఁడుగదా మన నాయనగారి యాశలు ఫలించినవి. నేఁడుగదా నాకు

2

విశ్వనాథుఁడు నా తమ్ముఁడన్న గర్వము కల్గినది'యని యన్నగా రుప్పొంగిపోయిరి; వదినయు మఱందిని మాతృవాత్సల్యముతో నాదరించెను.

"విశ్వనాథా! మన పెద్ద జమీందారుగారు మరణించి నారు సుమా. చనిపోవుముందు కూడ 'మన విశ్వనాథుఁ డిప్పు డేశాస్త్రమును జదువుచుండునో' యని నిన్ను స్మరించినారు. నీవింత కష్టపడి చదువుకొని వచ్చినందులకు వారే బ్రతికి యున్నచో నెంత యానందించెడివారో?"

పెద్ద జమీందారుగారి మరణమున కిరువురును చాల విచారించిరి. శాస్త్రిగారబ్బాయివచ్చి యన్నదమ్ముల నిరువు రను భోజనమునకు లెమ్మనెను. ఆప్యాయముగ భుజించుచు 'వదినా! ఎంతకాలమునకు దొరికినదమ్మా నీచేతి భోజన' మని విశ్వనాథుఁ డానందపడినాఁడు. సాయంకాలమున జమీందారు గారు కబురంపిరి. వెళ్ళునప్పటికి మామిడితోఁటలో నున్నారని తెలిసినది. అటుఁ చిన్ననాఁటి తగవునకు కారణమైన బండ ఱాతిపై రామమోహనులు కూర్చుండి యుండిరి. శాస్త్రి గారితోఁగూడ వచ్చుచున్న విశ్వనాథుని రామమోహనులు మొదట చూచుట తోడనే గుర్తించుట కష్టమయ్యెను. తేజో మయమగు విశ్వనాథుని మూర్తి వారి కాశ్చర్యము కల్గించెను. ఆయన ముందునకు సాఁగి విశ్వనాథున కప్రయత్నముగా నమస్కరించెను. విశ్వనాథుఁడు వారి చేతులు పట్టుకొని నిల్పి నాఁడు. రామమోహనుల కాశ్చర్యముపై నాశ్చర్యము!

మఱునిముసములో నా బాల్యమిత్రు లిరువురును గాటమగు కౌఁగిలితో, నానందబాష్పములతో, దన్మయుతై నిల్చిరి. వారి నిరువురను జూచి శాస్త్రిగా రానందపరవశులై నారు.

జీవితములో నేదేని యొక మహాకార్యమును నిర్వహింప వలెనని విశ్వనాథునికి గట్టి యభిలాష యున్నది. వారణాసిలో వాని గుర్వాజ్ఞయు నంతియ. అందువలన విశ్వనాథుఁ డుద్యోగమును జేయనభిలషింపలేదు. వానికి యోగాభ్యాసము నత్యంత కుతూహలమును, మంచి ప్రవేశము నున్నవి. యౌగిక తేజము చేతను శాస్త్రవిహిత జ్ఞానముచేతను నావృతమై వాని మోము దివ్యకాంతుల నీనుచున్నది. ఈ విషయమంతయు నాకళింపునకు వచ్చిన కుమార మోహనులు గోవూరు గ్రామ (ఇప్పటి వ్యావహారిక నామము కొవ్వూరు) పరిసరమున నొక యాశ్రమప్రదేశమును విశ్వనాథు నుపయోగార్థ మిచ్చివేసి, వాని నటనుండుమని వేయివిధములఁ బ్రార్థించిరి. విశ్వనాథుఁ డంగీకరించెను

ఆ కుటీరప్రదేశము మొత్తము నూఱెకరముల వైశాల్యము కలది. దీర్ఘచతురస్రాకారముగా నది పొడవునను చాల వఱకు వ్యాపించియున్నది. అందు సమస్త ఫలవృక్షములు, లతలు, పొదలు నున్నవి. అడవి పొదలపై, గుబ్బగానున్న వృక్షములపై, పూలతీఁగెలు దట్టముగా నలము కొన్నవి. వాని కేమియును గృత్రిమపోషణ జరుగలేదు. వలయువన్నచో విజ

యేశ్వరాధీశుఁడు వందలకొలది తోఁటమాలులను బంపును. ప్రకృతి సౌందర్యమునకే విశ్వనాథుఁడు ప్రాధాన్య మిచ్చువాఁడగుటచేఁ దోఁట మాలుల యావశ్యకత లేకపోయినది. సహజములగు ప్రకృతిరామణీయకములను బరికించిచూచి విశ్వనాథుఁడొక్కొక్కప్పుడు తన్మయుఁడై పోవుచుండును. సంధ్యాకాలములందు గోదావరియొడ్డుమీద నిలుచుండి చుట్టుపట్టులను బరిశీలించునప్పుడు వాని కొడలే తెలిసెడిదికాదు. ఒకప్రక్క పాపికొండల వరుసలు; వాని నొరసికొనుచుఁ బ్రవహించు మహానది గోదావరి. ఉదయించుచున్న సూర్యుఁడు, లేక యస్తమించుచున్నసూర్యుడు; గోష్పాదక్షేత్రస్థ శివాలయపు ధవళకాంతులు పక్షులతోఁ గలకలలాడుచున్న వటవృక్షము; కుటీరము వెనుకనున్న ప్రకృతిరామణీయకములు; ఆ ప్రక్కగా నొకింతదూరమున జనసమ్మర్దముతోనున్న గోవూరు...ఒకటి యననేల? ప్రతి పరమాణువునందు నున్న సృష్టిసౌందర్యములను దిలకించి వానియం దంతర్భూతమైయున్న యేకత్వమును దర్శించి సృష్ట్యనంతరము తన సృష్టిని గాంచి తానే వెఱఁగుపడు విశ్వనాథునివోలె విశ్వనాథుఁడు సంభ్రమించుచుండెడివాఁడు. ఆంధ్రుఁడనై జన్మించుటేకాక యతిపవిత్రమగు గోష్పాదక్షేత్రమున నివసింప ననువుపడినందునఁ దన జీవితమే యుత్కృష్టమైనదని వానికిఁ గించిద్గర్వముకూడఁ బొడము చుండెడిది.

దూరమునుండి చూచిననో ఆ యాశ్రమ ప్రదేశము చిన్న కాఱడవివలెఁ గన్పించును. లతాగృహములు చొర

శక్యముకాని దట్టమైన పొదలవలెఁ బెరిగిపోయినవి కంటకా వృతములగు తీఁగెలు చెట్లపై జిలిబిలిగా నల్లుకొన్నవి; అయి నను ఆశ్రమమునఁగాని, యాచుట్టు ప్రక్కలఁగాని విషోరమృగ తస్కరాదులవలని భయమూవంతయును లేదు. అహింసా మూర్తియగు విశ్వనాథుఁ డున్నచోట హింసకును, గూరత కును దావెక్కడిది?

అట్లు లేడినిఁ దీసికొని రజనీకుమారియును, గృష్ణరాయ లును గుటీర ప్రాంతములకు మెలమెల్లన వచ్చిరి.

'రజనీ! నేఁడు శ్రావణ పూర్ణిమ కదా? గురుపాదుల జపమప్పుడే ముగియువేళ యైనదంటివేమి?'అని రాయలుప్రశ్నిం చెను. రజని మందహాస మొనర్చినది. ఆ హాసము వెనుక కించి ద్గర్వరేఖకూడనున్నది.

"అట్లనినచో నీవొకపట్టున లేడినిఁబట్టుకొనియుందువా?"

"అయినచో నిప్పుడు వదలివేసెదను..."

"నీ విప్పుడు వదలివేసినను, అది పాఱిపోదు, నీకా విష యము తెలియదు కాఁబోలు."

రాయలు లేడిమెడకుఁ జుట్టిన తన యుత్తరీయమును దీసివేసెను. అది కదలలేదు, బెదరించినాఁడు. కృష్ణ రసాలము క్రిందికిఁబోయినది. అది దానికి విశ్రాంతి స్థలము. రజని రాయల వైపుచూచినది. రాయలు కృష్ణవైపు చూచినాఁడు.

"రజనీ! కృష్ణకూడ నీయంత బుద్ధిమంతురాలేసుమా!" —రజని మాటాడలేదు. వారిరువు రింకను నడచుచునే

యుండిరి. ఎక్కడికో? ... వారికే తెలియదు. అంతర్గూఢ హృదయము లాఙ్క్షింపించుచున్నవి, పాదములు నడచుచున్నవి. ఇంతలో "అక్కా !" అని వెనుకనుండి పిలుపు వినఁబడెను. రజని యులికిపడి వెనుదిరిగి చూచినది. "ఎక్కడికి?" అని జామిచెట్టుపై గూర్చున్న రామచిలుక యడిగినది "ఎక్కడికో నీకెందులకు?" అని రాయలు విసుగుతోనేమో యనుకొనినాఁడు. ఆచార్యుఁడు లేచునేమోయని రజని కలవరపడెను. చిలుక కూర్చున్నకొమ్మను వ్రేలాడుచున్న జామిపండునకు చిన్నతాటి యాకు బుట్ట కట్టఁబడియున్నది. ఆ పండు తినవలెనని చిలుక యూహ. రజనివచ్చి బుట్టనువిప్పి పాఱవేసెను. చిలుక తిండి ధోరణిలోఁబడినది. రజనివచ్చి రాయలను గలిసికొనెను. ఇరువురు నెడమెడముగా నడచుచుండిరి. కాని తా మిరువురు నిట్లు కలిసి నడచుచుండుట వారికే చాల క్రొత్తగా నుండెను.

"రజనీ ! ఇఁక పదిరోజులలో నీ విద్యాభ్యాసము పూర్తి యగును...." అని రాయలు శ్వాసను బిగఁబట్టి యన్నాఁడు. రజని యాతని మొగమువైపు చూచినది.

"అవును. దశమినాఁడు మా నాయనగారు వత్తురఁట" అని యన్నది రజని. అట్లెందుల కన్నదో యామెకే తెలియదు.

"ఎందుల"కని రాయలు ప్రశ్నించెను. ఏమి చెప్పవల యునో యని రజని యాలోచించినది.

"నా విద్యాభ్యాసము పూర్తియగును గదా? గురు పాదులనుండి సెలవు గైకొనుట కేమో?" అని రజని సమా

ధానము చెప్పెను ...... ఇరువురును వడిగా నడచుచుండిరి. రాయలు మరలఁ బల్కరించెను.

"రజనీ, మనము పండ్రెండు సంవత్సరములు కలసి చదువుకొన్నాము..."

"కాదు, ఆఱుసంవత్సరములే కలిసి చదువుకొన్నాము" అని రజని యన్నది.

"ఎట్లు? మనము తారణసంవత్సరములో నిట ప్రవేశించితిమి. ఇది మన్మథసంవత్సరము..."

మన్మథ సంవత్సర మనఁగనే రజని పెదవులపైఁ జిఱునగవు చిందులాడినది. అందులో నీషల్లజ్జాంకురముగూడ నున్నది.

"నవ్వెదవేల రజనీ! మన్మథ సంవత్సరము కాదా యిది? లేక ఆ పేరు నీకు బాగుండలేదా?"

"చాల బాగున్నది..."

"పేరికిఁ దగిన ట్లీసంవత్సరము చాల నానందదాయకముగ లేదా, రజనీ!"—రాయల ప్రశ్నకు సమాధానముగ రజని కన్నులలో నానందమే వెల్లివిరిసినది.

"రజనీ! తారణమొదలు మన్మథవఱకును పండ్రెండు సంవత్సరములు కాలేదా?"

"ఈ పండ్రెండు సంవత్సరములలోను ఒక్క పగటి పూఁటలందు మాత్రమే మన మిచ్చట కలసి చదువుకొంటిమి. రాత్రిలం దిచ్చట లేముకదా?" సమాధానమునకు రాయ

లుత్సాహముతో నవ్వెను. ఆ నవ్వులో వాని యోటమియును బ్రకటిత మయ్యెను.

ఇరువురు పొగడచెట్టుక్రిందికి జేరినారు. అది చాల నొత్తుగఁ బెరిగియుండుటచే దానిక్రింద మిక్కిలి చల్లగానున్నది. ఇరువురటఁ జెఱియొక శిలపై నాసీనులైరి. ఏమి మాట్లాడు కొనవలసి యున్నదో వా రూహించుకొనలేదు. ఏమి మాట్లాడు కొనవలయునో కూడ వారికిఁ దెలియుటలేదు. ఎదియో మాట్లాడుకోవలెనని మాత్రము హృదయములు తొట్రుపడు చున్నవి. ధైర్యము చాలుటలేదు. చాలకాలము నుండి యిట్టి యవకాశమునకై వా రెదురు చూచుచున్నారు. గత భీష్మై కాదశినాఁడు విశ్వనాథుఁడు రోజంతయు యోగ నిష్ఠలోనుండు టచే నాఁడిట్టి యవకాశము లభించినది. కాని యిటులనే యేమి మాట్లాడుకొన వలయునో యెఱుంగక, ఆ పుణ్యకాలమును వృథాగాఁ గడిపివేసినారు. నేఁడుకూడ నటులనే యున్నది.

వారి హృదయవేగముకన్నను, వేగముగాఁ బ్రొద్దు గ్రుంకనున్నది. ఇరువురి మనములం దొక్కటే యూహ యున్నది. మొట్టమొదట వెలిఁబుచ్చుట కిరువురును జంకు చున్నారు. కాని యిరువురి మనము లందుకొఱకై తహతహ పడుచునే యున్నవి. వారి కెదురుగా గోదావరి గట్టుమీఁద నుండి పాపికొండల వరుసలు, నావెనుకఁ దూర్పుకనుమలు, నస్తమించుచున్న సూర్యకాంతిపడి మబ్బు దొంతరులవలె మనోహరముగాఁ గన్పడుచున్నవి. అన్య విషయాసక్తుఁడైన

రాయలు వానిని శూన్యదృక్కులతోఁ జూచెనే కాని రజనిని జూడుమనలేదు. రజనియు చూచినదిగాని యాపె హృదయ మేమియును గ్రహింపలేదు. ఇట్టి స్థితిలో నున్నవారు తమ వెనుక నాకసమున నల్లని మబ్బాకస్మికముగఁబట్టుటను గుర్తింప లేరు. సూర్యకాంతి యడ్డుండుటచే నా కొండల వరుసలన్నియు నొక్క క్షణములో నీలములై పోయినవి. ఈ మార్పు వారిలో నొకింత చైతన్యమును గల్గించినది. ఏమో మధురములైన యాసలు రేకెత్తి యిరువు రొకరినై పొకరు చూచుకొనిరి. అంతలో వాయవ్యమూలగా నొక్క గాలి విసురువచ్చి వృక్షము లను గదలించి పోయెను. ఆ గాలి చల్లగా నుండుటచే రజని యవయవములను ముడుచుకొన్నది. రాయ లుత్తరీయమును గప్పుకొనెను. వర్షము వచ్చుచున్నట్లున్నదిగాని, వారది గుర్తించి నట్లు లేదు.

గాలిపాటునకు రజని వల్లెవాటు గాలిపటమువలె లేచి ప్రక్కనేయున్న కోరింతకంపపైఁ బడెను. రజని పెనుదిరిగి ముళ్ళకంపను వదలింపలేక పోయినది. అంత నాపె సిగ్గుతో సాహాయ్యము నపేక్షించెను. ఆపె యింగితమును గ్రహించి రాయలు సంతోషమున లేచివచ్చి రజని కూర్చున్న శిలపై నాపె ప్రక్కగాఁ గూర్చుండి యొక్కొక్క ముల్లునే విదలింపసాఁగెను. అతఁ డట్లు కూర్చుండుటలో నాపె శరీరమును తాఁకియు తాఁకనట్లుండెను. ఆమె చలింపలేదు. వివశత్వముతో నాపె కన్ను లరమూఁతపడినవి. రాయలు పైఁటచెంగును గోరింత

కంపనుండి విడఁదీసినాఁడుగాని యద్దానిని విడువక చేతితోఁ బట్టుకొనియుండెను. రజని పయ్యెద సరిదికొనఁ బ్రయత్నించెను. అంతట రాయలు రజనిచేతినిఁ బట్టుకొనినాఁడు. ఆమె వలదన లేదు. విదలించుకొనలేదు. ఇరువురి రక్తనాళములందును విద్యుత్ప్రసారభావ ముదయించి, రక్తము కించిదుష్ణమై ప్రవహించినది. దేహములు పులకించినవి. రజని సిగ్గున ననుభవములో లేని యానందమునఁ దలవంచినది. మధురలజ్జా విభ్రమములతో నామె శరీరము కదలిపోయెను. రాయ లీ యనుభవవిశేషమును గూర్చి యాలోచించినాఁడు.

అనుదినమును మఱ్ఱియూడల యుయ్యాలలపై రజనినిఁ గూర్చుండఁబెట్టి యూపునప్పుడు తానామెను తాఁకియుండెను. కాని యా స్పర్శ తనలో నింత తిరుగుఁబాటు నెన్నఁడును గల్గించియుండలేదు. 'ఆ స్పర్శకును, దీనికినెంతయో భేదమున్న' దని యాతఁ డనుకొనెను. రాయలు చుబుకమును బట్టుకొని యామె తలను పైకెత్తెను. అహో! ఏమా ముఖసంపద? సౌందర్యాధిదేవత యామెయే యగునా? ... నిజముగ రాయ లామెలో నొక దివ్యత్వమును భావించినాఁడు.

'తా నా పెదవులను చుంబించినచో?...' ఆ తలంపులోని యానందము వానిని మనోగతములగు నడ్డంకులను దాటించి మహావేగమున ముందుకుఁ గొంపోయినది. అతఁడా యానందమును భరించలేకపోయి రెండు చేతులను జాఁపి రజనినిగట్టిగా హృదయమునకు హత్తుకొనినాఁడు. ఆమె మంత్ర

ముగ్ధపగిది రాయల వక్షమునకు బల్లివలె నంటుకొని పోయినది. వారిరువురి హృదయములతోఁబాటు శరీరములు నభిన్నమయి నట్లు తోఁచినది. జారిపోయిన వల్లెవాటును సర్దుకోవలయునన్న యూహ రజనికిఁ దోఁచినట్లే లేదు.

పిల్లవాయువులవలన రాలుచున్న పొగడపూలతో వారిరువురి శిరములు నిండినవి. ఆ శుభముహూర్తమున వనలక్ష్మి వారిపై శుభాక్షతలను జల్లెనేమో యనిపించినది. కమ్మనిపూల తావి పిల్లవాయువులతో మిశితమై నల్దిక్కుల వ్యాపించెను. పెంపుడు నెమ్మి యెటనుండివచ్చెనో కాని పురివిప్పి వారికెదురుగా నాట్యము సేయసాఁగెను. ఇంతలో నాకసమునందు దూరదూరముగ నున్న మేఘము లన్నియును, దట్టముగ నలముకొన్నవి. అటనుండి మిక్కిలి చల్లనిగాలి వీచెను. వారి శరీరము లొకింత చల్లఁబడినవి. రక్తప్రవాహ వేగము తగ్గినది. సంభ్రమముననున్న హృదయములు కుదుటఁబడినవి. ఇరువురకును దెలివివచ్చెను.

రాయలు కౌఁగిలిని వదలినాఁడు రజని నిలుచుండి వల్లెవాటును సర్దుకొనెను. మరల నిరువురి చూపులును గలిసికొన్నవి. అంతఁ దమలో నేమో సిగ్గుపడి తలలు వంచుకొనినారు. వారిని భయ మావహించినది. ఇట్లు జరుగునని వారెన్నఁ డూహింపలేదు. ఇన్ని సంవత్సరములు కలిసి చదువుకొనినను, మఱ్ఱియూడల యుయ్యాలలపై నూగునపుడు తప్ప వారొకరి నొక రెన్నడును తాఁకి యెఱుంగరు. తాఁకవలయు

నన్న కోర్కెయే వారి కుదయింపలేదు. అట్లాయూగుటలలోఁ దాకినను, ఆ తాఁకుడులోని సౌఖ్యమును వారనను భవించి యుండలేదు. అట్టియెడ నీ విశేషము, ఈ నూత్నానుభవముఁ, ఈ స్వర్గసౌఖ్యము అనుకోకుండఁ బ్రాప్తించినది. ఈ విషయ మాచార్యునకుఁ దెలిసినచో నేమగును? ఆచార్యు డేమిచేయునో వా రూహింపలేక పోయిరి. గుండెలు కొట్టుకొన సాఁగెను. ఎవరికి వారే దొంగలయట్లు భయపడిరి. మరల నెదుటివారిదే తప్పని యూహించిరి. కొంతసేపు పయ్యెద నెగురవేసిన గాలినిఁ దిట్టిరి. కాని యా నిముసమం దనుభవములోనికి వచ్చిన సౌఖ్య మును దలంచి యట్టి సౌఖ్యమునకుఁ గారణమైన యా మారు తమును మనస్ఫూర్తిగా నాశీర్వదించిరి. ఇంతలో మేఘ ముఱిమి నది. గింగురు మను నా శబ్దము వారి శరీరములం దణఁగి పోయెను. హృదయములు బరువెక్కినవి. ఆచార్యుఁడు పిలిచి నట్లయ్యెను. వారి గుండెలలో మెఱపు మెఱసినట్లయినది. నెమిలి వారి కెదురుగా వచ్చెను. ఇంత వఱకు వారు దానిని జూడలేదు. తమ రహస్యమును కనుంగొన గురుదేవులు పంపిన వేగులవాని పగిది నా నెమిలి వారికిఁ దోఁచినది. తమ రహ స్యము బట్టబయలైనది. గురుడు శిక్షించును. గత్యంతరము లేదు అని భయపడిరి. ఆచార్యుఁడు యోగ సమాధిలోనున్న విషయమును వారు మఱచిపోయిరి.

రజని, రాయలుయు నడుగులు తడబడ వేగముగ నడువఁజొచ్చిరి. వారిని వెనుకనుండి వర్షము తఱుముకొని

వచ్చెను. వారు పరుగిడ లేక పోయిరి. కుటీరమును జేరుసరికి నిరువురును బూర్తిగాఁ దడిసిపోయినారు. గుండెలు గుండెలలో లేవు. వటవృక్ష మూలమునఁ దొఱ్ఱలో యోగ సమాధిలో నున్న తమ యాచార్యునిఁ జూచువఱకు వారి యాందోళనము తగ్గలేదు. తమ రహస్యము గురునకుఁ దెలియుట కవకాశము లేదని వారప్పుడు గ్రహించి మందహాసము లొనర్చిరి. రాయలు నుదుటిపైనున్న వాన నీటిని దుడుచుకొనినాఁడు. రజని పావడ కుచ్చెళ్ళను బిండుకొన్నది. వారి గుండెల యదటు తగ్గినది. వెలుపల వర్ష వేగమును మందగించినట్లున్నది. ఇరువురును బొడివస్త్రములను గట్టుకొని, ఎవరి వస్త్రములను వారే యారఁగట్టి, వాని చాటునఁ గూర్చుండిరి. విశ్వనాథుఁడు మఱు నాఁటి యుదయమునకుఁగాని యోగసమాధినుండి యీవలకు రాఁడు. ఆ రాత్రి యంతయు వారిరువురును మాట మంతియు లేక గడపవలెను. ఆ తీయని నిముసమును దలంచుకొనుచు వారల్లే యొడ్డిగిలిరి.

3

అది మహైశ్వర్యముతో తులఁదూగు గ్రామరాజము. పంటలు సమస్తమును సమృద్ధిగా నచటఁ బండును. లేమిచే వెతలఁబడు నొక్క పౌరుఁడైన నందుఁ గన్పడఁడు. పంటసౌఖ్య ముతో పాటు కుటుంబ సౌఖ్యము ననుభవించుచు ప్రతి రైతును

మహానందమునఁ గాలము గడపుచుండును. అచ్చటి వారెల్ల స్వధర్మనిరతులై తమ వృత్తుల నేమఱక నియమముతో నేఱవేర్చు చుందురు.

అచ్చట గోసమృద్ధి మెండు. ఆ గ్రామ సౌభాగ్యమునకు మూలమైన కారణములలో ముఖ్యముగాఁ బశు సంతతిని బేర్కొనవలసి యున్నది. ఆ గ్రామవాసు లాబాలగోపాలము గోసేనలో తమ్ము తామే మఱచిపోదురు. రాత్రి నాల్గవ జాముస లేచి రైతుబిడ్డలు నావుదూడలను బాలు కుడుపుటకై విడిచిపెట్టెదరు. ఆ సమయమునఁ బ్రతి యింటను గోశాలల నుండి యింటి యాఁడుపడుచులు పాలుపిదుకుచున్న చప్పుడులు కర్ణపేయముగా వినవచ్చుచుండును. అంతటఁ బాలేరు లరుగు దెంచి గోశాలలను శుభ్రపఱతురు. ముదుసలులు లేచి స్వయముగాఁ గోవులకుఁ గుడితి పెట్టుదురు. సూర్యోదయకాలమునఁ గడుపునిండుగాఁ బాలు త్రావిన లేఁగదూడలు వేయు చిలిపి గంతులకుఁ దన్మయత్వమును జెంది కుడితి త్రావుట మాని నిలుచున్న యావులను జూచి యా ముదుసలులు పొందు సంతోషమును వర్ణింపఁజాలము. పొద్దెక్కకుండగనే పాలికాఁపుపిల్లలు వచ్చి దూడలను గడ్డివాములయందు విడిచి యావులను బచ్చిక బీడులలోనికిఁ దోలుకొనిపోదురు. గ్రామమునకు మూఁడు వైపులను విశాలమైన భూములు గోవులు మేయు పచ్చిక బీడులకై ప్రత్యేకింపఁబడియున్నవి. (గ్రామమునకు నాల్గవ వైపున గోదావరినది యున్నది.) పచ్చిక సమృద్ధిగా నున్న దినములం

దా సమష్టియగు బీడులలో గోవులు మేయును. తదితరకాలము లందు రైతులు గోవులకై ప్రత్యేకించుకొన్న సొంత బీడులలో మేయుచుండును.

సాయంకాలమున సూర్యాస్తమయ మగుచుండగాఁ బశుతతి యిండ్లకు మఱలును. అప్పుడు పశుశాలలం దానంద లక్ష్మియే తాండవించుచుండును. పశువులింటికి మఱలునప్పుడు మందల వెనుక పెద్దకొండలనుబోలి దుమ్ము రేఁగుచుండును. ఆ సమయమును గోధూళి లగ్నమందురు. గోధూళి లగ్నమందు ప్రయాణములు చేసినచో మంచి ఫలితము లొనఁగూడునని యా గ్రామవాసుల నమ్మిక. వా రెల్లప్పుడు నా సమయము లందే పయనింతురు.

ఇంత పాడియున్నను, ఆ గ్రామవాసులు పాలు పెరుగు లమ్ముకొనుట నెఱుంగరు. పేద రైతులు మాత్రము పొరు గింటినుండి యప్పుడప్పుడును పాలు పెరుగులను తెచ్చుకొను చుండెడివారు. పిల్ల లుదయముననే యావకాయయన్నములోఁ బెరుగుమీగడలను బోసికొని కడుపారఁ జల్ది తిని పాఠశాలలకు వెళ్ళెదరు. అచ్చటివారు పిండివంటకములను నేతితోడనే చేసి కొందురు. ఆ గ్రామమున రోగపీడితులు మచ్చుకైనఁగన్పడరు. జారచోరాది భయము లా గ్రామ మెఱుంగదు. కారణము లేమి లేకపోవుట; నిత్య సంతృప్తి; ధర్మభయము-ఆ గ్రామము పేరు 'కుమారదేవము.' ఆ గ్రామ మేర్పడిన మొదటి రోజులలో

కుమారుడు (కుమారస్వామి) దైవముగఁ గొల్వఁబడెనఁట. అందుచే దానికిఁ గుమారదేవమని పేరు వచ్చెను.

రామయ్యగారి పూర్వు లెప్పుడో ఆ గ్రామమునకువలస వచ్చినారఁట. అప్పటినుండియు వా రచ్చటనే స్థిరనివాస మేర్ప అచుకొనిరి. రామయ్యగారి తాతగారికి నల్గురు కొడుకులు. వారిలో రామయ్యగారి తండ్రి కృష్ణయ్యగారు పెద్ద. ఆ నల్వురి లోను కృష్ణయ్యగారుతప్ప తక్కిన మువ్వురును నిరక్షరకుక్షులే. అయినను బూర్వకాలపువారు మడి దున్నుకొని బ్రదికినారు. నమ్ముకొనియుండుటచే నా చల్లనితల్లి భూదేవియే వారలకుఁ గడుపునిండఁ దిండిపెట్టినది. కాని యా నల్వు రన్నదమ్ములును తమ చిన్ని రామయ్యను (ఆ నల్వురన్నదమ్ముల సంతానము లోను తెలివిగలవాఁ డీయన యొక్కఁడేయని వారి నమ్మకము) చదివింపవలెనని యుత్సహించెడివారు. కాని రామయ్యగారి చూపు నాగేటి చాలుపైనే యుండెడిదఁట. ఆయన చదువు కొనుటలేదని కోపమువచ్చి చిన్న పినతండ్రి యొకనాఁడు వాని కాలు సేతులను గట్టివైచి గోదావరి యావలి యొడ్డునకుఁ బోవుచున్న నావలో బడవేసినారఁట. అట్లు వానినిఁ దీసికొని వెళ్ళి పిఠాపురములోనున్న రామయ్యగారి యప్పగారివద్ద చదువునకు నప్పగించి తిరిగి వచ్చినారు.

పూర్వపు పిఠాపురము చాలఁ జిన్నయూరు. మంచినీటి యెద్దడి చాల నెక్కువ. అందుచే మంచినీటికై చాల దూరము

వెళ్ళవలసి యుండెడిదఁట. ఆ భారము రామయ్యగారి నెత్తిపైఁ బడినది. చిన్న కూజా బిందెకు ఉగ్గెనకట్టి నీరు తేవలెను. కాని యీ పని రామయ్యగారికిఁ గష్టముగానే యుండెను. ఓపికపట్టి పట్టి యొకనాఁడు కోపముతో నా బిందెను దారి మధ్యను బండరాతిపైఁ బగులగొట్టి యింటివద్ద చెప్పకుండ నదేదారిని కుమారదేవము వచ్చివేసిరి. అప్పటినుండియుఁ జదువునకు స్వస్తి చెప్పి రామయ్యగారు వ్యవసాయములోఁ బడినారు. కాని పిఠాపురము వెళ్ళి నేర్చుకొని వచ్చిన విశేషములలో ముఖ్యముగాఁ జెప్పవలసినది చుట్ట యలవాటు. దానిని డెబ్బదియవ పడిలోఁగాని మాననేలేక పోయినారు.

అదేమి హస్తవిశేషమోగాని రామయ్యగారు పట్టినదెల్ల బంగారమైనది. అడుగకుండగనే యిచ్చు మహోదాతవలె భూదేవి విశేషముగాఁ బండినది. కుమారదేవమునకుఁ దూర్పున గోదావరియున్నది. తక్కిన మూఁడువైపులను విశాలమై, ఒకే సమానముగానున్న భూములు గలవు. పదేనువందలయెకరముల వైశాల్యముగల్గి యా ప్రదేశమంతయుఁ జూచుటకు మైదానము వలె మిక్కిలి మనోహరముగా నుండును. సమష్టియౌ పచ్చిక బీడులను దాఁటిన తరువాత నూరికి దక్షిణమునను, బడమటను గృష్ణయ్యగారికి నూటయేఁబది యెకరముల కొండ్ర యున్నది. అది యంతయును మెరక పంటయే. అందులో రామయ్యగారు వేసిన ధాన్యము పండినది. వా రంచనావేసినదానికి మించి యెక్కువపంట యింటికి వచ్చినది.

పిఠాపురమునుండి పాఱిపోయి వచ్చిననాఁటికి రామయ్య గారికిఁ బందేండ్లు దాఁటినవి. కుమారుని తెలివితేటలను గ్రహించి కృష్ణయ్యగారు వ్యవసాయపుఁ బెత్తనమంతయుఁ గుమారుని కప్పగించివేసినారు. పదుమూఁడవ యేఁట రామయ్యగారి వివాహమైనది. పెండ్లి సమయమునకు భార్య, యీశ్వరమ్మ గారు మూఁడేండ్లపిల్ల. ఊరేగింపు పాలకీలో నామె "నిద్దర ఒత్తోంది బావా!" అని యన్నదఁట. "ఇలా పడుకోవే పిల్లా!" అని రామయ్యగా రామెను దమ తొడపైఁ బరుండఁబెట్టుకొని జోకొట్టినారఁట. వారిరువురిని జూచుచున్న పెండ్లివారి నవ్వుల కంతులేక పోయినదఁట.

రామయ్యగారికిఁ బాతికేండ్లు దాఁటునప్పటి కీశ్వరమ్మ గారు కాఁపురమునకు వచ్చినారు. రామయ్యగారి హస్తమును మించిన దీశ్వరమ్మగారి పాదము. ఆమె కాఁపురమునకు వచ్చిన సంవత్సరము రామయ్యగారు చాల భూమిని కొన్నారు. కమతము రెట్టింపుచేయఁబడినది. క్రొత్తగాఁ గొన్నభూముల చాల కాలమునుండి బీడువట్టియున్నవగుటచే నవి యపరిమితమగు పంటను బండినవి. ఆ పంటను నిల్వచేయుటకు రామయ్యగారు క్రొత్తగా గాదెలను గట్టింపవలసి వచ్చినది.

ఈశ్వరమ్మగారును, రామయ్యగారును బ్రాణమైకజీవులు. ఈశ్వరమ్మగారి విధేయతయు, రామయ్యగారి యనురాగమును వాని కవియే సాటి. ఆ పవిత్ర దాంపత్య జీవితమునకు ఫలముగా నీశ్వరమ్మగారు కాఁపురమునకు వచ్చిన యైదేండ్లకుఁ

గృష్ణరాయలు జన్మించెను. రామయ్యగారు మహావైభవమునఁ బుత్రోత్సవ మొనరించిరి. కృష్ణరాయలు పుట్టిన నాఁడు తమ చిన్నయింటిని మార్చి గొప్ప సౌధమును గట్టవలెనను నూహ రామయ్యగారికిఁ దట్టినది. తోడనే యందులకుఁ దగిన పని వాండ్రను రప్పించి వేగముగ సౌధ నిర్మాణమునకుఁ బూను కొనినారు. ఆ సౌధము పూర్తియగునంతకు రెండేండ్లుబట్టినది. మహారాజసౌధములను మించుచు గొప్ప శిల్పపుఁబనులచే నది యలరారుచుండెను-రామయ్యగారు శిల్పమన్నఁ జెవికోసికొను వారు. సౌధమునకు దక్షిణపు దిక్కునను బడమటి దిక్కునను నందనోద్యానవనమును మించు నుద్యానవనమును వేయించిరి. సౌధమునకుఁ దక్కిన రెండు ప్రక్కలను ఆకుల పసందుగల చిన్న రకపు మొక్కలు, వింతరంగుల పూలమొక్కలు వరుసలు తీర్చియును, వలయములుగను, జదరములుగను జక్కగా నాటించినారు. దక్షిణపు దిక్కున నుద్యానవనమునకు మధ్యగా నొక చిన్న కోనేరును ద్రవ్వింపవలెనని కుతూహలపడిరిగాని దాని లోనికి నీరువచ్చు సౌకర్యములు లేక, ఆ ప్రయత్నమును మాను కొనిరి. కృష్ణరాయల రెండవ జన్మదినోత్సవమునాటికి నుద్యాన వనము బాగుగాఁ బెరిగినది. నాఁడే గృహప్రవేశమును జరిగెను.

ఆ యుద్యానవనమునకు దక్షిణాంతమందు గంధపుఁ దోపు వేయించఁబడినది. దానిని వృద్ధిపఱచుటకై రామయ్య గారు చాల శ్రమపడినారు. శ్రమకు ఫలితముదక్కి గంధపుఁ దోపు బాగుగా నాఁటినది. ఆ సౌధమునకు ముందొక పెద్ద

పందిటిపై మాధవీలతలు నాల్గుమూలలను ప్రాకింపఁబడినవి. అవి పందిటియంతను దట్టముగ నల్లుకొనిపోయినవి. వర్షా కాలమునఁ దెల్లవారుసరికి మాధవీ పుష్పములు పందిటిక్రిందఁ బట్టుపరుపులు పఱచిన ట్లొత్తుగ రాలియుండును. గంపలతో నెత్తిపోసినను దఱుగవా పూలు. రెండేండ్లు దాఁటిన కృష్ణ రాయల కా పూవులన్నచో మిక్కిలి యిష్టము. క్రింద రాలిన పూలపై నింకను వ్రాలుచున్న తుమ్మెదలతోఁ బాటు పడుచు, లేచుచు నాతఁడును గంతులు వేయుచుండును. వర్షము చిన్న తుప్పరగాఁ పడుచున్న సమయములో నిఁక వాని చిందులను వర్ణింపలేము. ఆ పూలచే నా సౌధమే కాక చుట్టుపట్టులన్నియు ఘుమఘుమలాడిపోవుచుండును. అందుచే నా సౌధమునకు "మాధవీమందిర"మను పేరు వచ్చెను.

కృష్ణరాయలకు మూఁడవయేఁడు వచ్చెను. ఈశ్వరమ్మ గారు ద్వితీయ గర్భమును దాల్చిరి. కృష్ణరాయలు కొలఁదిగాఁ చిక్కినట్లు గన్పడుటచేఁ దప్పక తమ్ముఁడే పుట్టునని యంద ఱనిరి. రామయ్యగారామెకు మహారాణికివలె నుపచారములు చేయించిరి. ప్రసవ దినము లేతెంచినవి. విశ్వనాథుఁ డొక సాయంసమయమున గోదావరి యొడ్డుననే నడక మొదలుపెట్టి కుమారదేవమువఱకును వచ్చినాఁడు. సాయంసమయ సూర్య కిరణ సంపర్కముచేఁ దళతళలాడుచున్న గోదావరి నీటినిఁ దరంగితము గావింపుచు వీఁచుచున్న మందములగు నీటిగాలులు తేజోవంతమగు విశ్వనాథుని సహజమూర్తికి వింతసొబగు నాపా

దించుచున్నవి. ఉత్సాహితాయె యున్న విశ్వనాథుని యొక్క నడక యనతి దూరములో నున్నట్లు గన్పడుచున్న నున్నని పాపికొండలను జేరుదాఁక సాఁగిపోవునట్లు దోఁచుచున్నది. గోదావరి యడ్డమున్నదన్న మాటనే మఱచిపోయెనేమో?, .. విశ్వనాథుని ప్రశస్తి నాఁటి కన్ని దిశలందును వ్యాపించినది. అందువలన రామయ్యగారివంటి పెద్దలందఱును విశ్వనాథు నెఱుంగుదురు. ఆతఁ డట్లు కాలినడకను వచ్చుచుండుట విని రామయ్యగా రెదురేఁగి తన్నెఱఁగించుకొని వారిని మాధవీ మందిరమునకు దీసికొనివచ్చినారు.

మాధవీలతల పందిటిక్రిందఁ గొలువుదీర్చి యున్న వాని పగిదిఁ గూర్చుండి పరిచారకులపైఁ బెత్తనము సాగించుచున్న రాయలు రామయ్యగారిని జూచి బాల్యచేష్టావిర్భూతమైన యొక మాదిరి యమాయకమగు సిగ్గుతో లేచి నిలఁబడెను. రామయ్యగారు వాని యొడలు నిమురుచు "నానా! ఇటు చూడు"మని వానికి విశ్వనాథునిఁ జూపించిరి. రాయలు విశ్వ నాథుని, విశ్వనాథుఁడు రాయల నొకేపరిచూచినారు. రాయలు నమ్రతతో రెండుచేతులను మెల్లగ జోడించి నమస్కరించినాఁడు. విశ్వనాథునికి రాయల వైఖరి మహానందమయ్యెను. ఒక్కక్షణ మా బాలు నాతఁడు తేఱిపాఱఁ జూచినాఁడు. విశ్వనాథుని యానందముద్విగుణమయ్యెను. ఎంత కాలమునుండియో తాను సంకల్పించుకొనియున్న యొక మహాకార్య మా నిముసమందే నెఱవేరిన ట్లాతని హృదయము తేలికపడినది. 'బాబూ!'

అనుచు విశ్వనాథుఁడు రాయలను చేతులలోనికిఁదీసికొనినాఁడు. విశ్వనాథుని మోములో వ్యక్తమైన యాభావమును రామయ్య గారు గమనించకపోలేదు. తరువాత వారిరువురును బొలము వైపునకు బయలుదేరిరి. రామయ్యగారి గోత్రీని చూచి విశ్వ నాథుఁడు ప్రశంసించినాఁడు. తిరుగు మొగముపట్టి వారొక్కచో నించుక విశ్రమించుటకై కూర్చుండిరి.

గాలివిసురులు మందముగా నుండియుండియొక్కమాఱు చెలరేఁగినవి. అప్పుడు ఘుమఘుమలాడుచు నొక మధురమైన వాసన వారి నాసికాపుటములందుఁజొచ్చి వారిని విస్మయులను గావించెను. నిముసనిముసమునకు నా సువాసన మాఱిపోవు చున్నది. మొదట సంపంగిపూవు వాసనగొట్టెను. ఒకింతలో జామపండు మిగుల ముగ్గినవాసన వచ్చెను. మరల రెండు రోజులు నిలవయున్న వెలఁగపండు వాసన వచ్చినది. రామయ్య గా రాశ్చర్య మానసులై రి. చుట్టుపట్టుల నెచ్చటను జిన్న చెట్టు గూడ లేదు. ఆ సువాసన లెచ్చటనుండి వచ్చుచున్నవి?....విశ్వ నాథుని దృష్టి యచ్చటి కనతి దూరమునందున్న యొక వల్మీక ముపైఁ బడినది. అచ్చటికిఁ బోయి దానిని బరీక్షించి మిక్కుటమగు సంతసమున రామయ్యగారినిఁ బిల్చి యాతఁ డిట్లు చెప్పెను——

'ఇందొక తెల్లత్రాఁచున్నది. దాని శరీరమే యిట్టి సువాసనలను జిందుచున్నది. సుమారు మూఁడు నిలువుల

లోతున నా సర్వమున్నది. అటనే యొక గొప్ప నీటిజలకూడ నున్నది. ఆ నీటితో వేయి యెకరముల భూమిని సాగుచేయ వచ్చును."

చివరివాక్యము రామయ్యగారికి వినఁబడలేదు. ఆ నీటి వలన సాగై, యీనుటకు సిద్ధముగా నుండి నిండుచూలాలు వోలె కదలలేక కదలలేక పిల్లవాయువుల వలనఁ గదలుచున్న వరిచేలు రామయ్యగారి మనోవీథిలో సంచరించినవి. ఏమి యీ యదృష్ట లక్ష్మీకటాక్షము!...సిరి యయాచితప్రాప్త మగుట సామాన్య విషయము గాదు. సజ్జనసాంగత్య ఫలిత మిది. రెండురోజులైనను దన యాతిథ్యమును స్వీకరింప వల సినదిగా రామయ్యగారు విశ్వనాథుని బ్రార్థించినారు. ఆ మఱునాఁడు రామయ్యగారు పనివాండ్రను బిలిపించి పుట్టను ద్రవ్వించిరి. అంత మహాకోపమున త్రాఁచు పైకి వచ్చినది. దాని కఱువది యేండ్లు దాఁటియుండును. లేనిచోఁ దెల్లత్రాచున కా సువాసనలు వయసులో నుండవు. అంత కోపముతో నది పైకి వచ్చినను, శాంతమూర్తియగు విశ్వనాథుఁడెదురు పడగనే యంతత్రాఁచును, త్రాడువలె నైపోయినది. రామయ్యగారు దానికిఁ బాలు నాహారమునకై నమస్కారపూర్వకముగ సమ ర్పించి 'స్వామీ! ఈ ప్రదేశమును విడిచిపెట్టి నీచిత్తము వచ్చిన చోట నివసింపు'మని వేఁడెను. ఆ త్రాఁచు వాయుభక్షణముతోఁ బాటు మంచు బిందువులను ద్రావుట తప్ప నింకేమియు ముట్టదు. అందుచే నది చెర చెర ప్రాకిపోయి యుద్యానన మం

దున్న గంధపుఁదోపులో నివసింప సాఁగెను. కాని యీ విష యము నెవ్వరును గమనింపలేదు.

ఆ త్రాఁచు నివసించుచోట నొక యడుగెత్తు చదరపు దిమ్మ గలదు. ఆ స్థలము మంచిగంధపు వాసనలను విరజిమ్ముచు శరీరము కొంకెలు వోవునంత చల్లగా నున్నది. గొప్పజాతి సర్పము లన్నియు నట్టిస్థలములందే నివసించు నని ప్రతీతి. అచటి గడ్డను కొలఁదిగ బెల్లగించినంతనే మహా వేగమున నీటి ధార పైకిఁ జిమ్మెను. ఏనుఁగుతొండములావున నా నీటి ధార మూఁడు నిలువుల పై వఱకుఁ బోయి నేలపైఁ బడుచుండెను. చూచుచుండగనే యా ప్రదేశమంతయును కొల్లేరయి పోయెను. ఇంతలో నీశ్వరమ్మగారు సుఖముగాఁ బ్రసవించి రనియు, మగ శిశువుగలైననియు వార్తవచ్చెను. ఆ నీటి ధార పైకి వచ్చుటయు, నిచ్చట శిశుజననమును సరిగా నొకే క్షణమందు జరిగినవి. సంతోష సంభ్రమములు ముప్పిరిగొనఁ, దేజోమయమైన విశ్వ నాథుని యోగికమూర్తిని రామయ్యగా రీసారి తేఱిపాఱఁ జూచినారు.

'నీవు మాపాలిటి భాగ్యదేవతవు. నీకు సర్వదా మేము కృతజ్ఞులము. ఏమి సెల'విని రామయ్యగారు విశ్వనాథుని పాద ములను గనుల కద్దుకొనిరి.

'ఇందులో నేఁ జేసిన దేమున్నది? అంతయును భగవ దిచ్ఛ. కృతజ్ఞత చూపవలెనని మీ కంత యుత్సాహముగా నున్నచో మీ కృష్ణరాయలను విద్యాభ్యాసమునకై నావద్ద

కంపవలయును. ఇదియ నా కోరిక,'అని చెప్పి విశ్వనాథుఁడు వెడలిపోయెను. రాయలపై విశ్వనాథుని కట్టి సదభిప్రాయము కలుగుట తమ యదృష్టమని రామయ్యగా రనుకొనిరి.

త్వరత్వరగఁ బల్లపు వ్యవసాయమునకు బనులు ప్రారంభింపఁబడినవి. ఎడతెగక నీటిజల వచ్చుచున్నది. ఒక నీటిచుక్కనైన వృథాగాఁ బోనీక పొలములకుఁ బెట్టుచుండిరి. నీరు వేయి యెకరములకును బ్రవహించినది. ఆ వేయి యెకరములను రెండు సమ భాగములుగఁ జేసిరి. ఒక భాగము పూర్తిగసాగైన తరువాత రెండవ భాగమును సాగుచేసెదరు. ఆ వేయి యెకరములు రెండు పంటలు పండును. రామయ్యగారికిఁ బిత్రార్జితమైన యాస్తియును, క్రొత్తగా కొన్ని భూములును గలిసి మొత్తము నాల్గువందల యెకరమున్నది. దానిలో రెండువందల డెబ్బది యెకరములు సాగైనవి. తక్కిన యేడువందల ముప్పది యెకరములనుండియు రామయ్యగారికి నీటి శిస్తు వచ్చును. రామయ్యగారి కిప్పుడు తీరుఁబడి లేనంత పని కలిగినది. అందులకుఁ దో డాయన 'గ్రామ పెద్దగ'గూడ నెన్నుకొనఁబడిరి.

పుత్రలాభముతోఁ బాటింత యదృష్ట మాకస్మికముగఁ గలిసివచ్చుటకు రామయ్యగారును, ఈశ్వరమ్మగారును మహానందపడిరి. ఆ బాలుని పేరు కేశవమూర్తి. రాయల జననమే తామొక మహాసౌధమును నిర్మించుటకుఁ గారణమయ్యెను. కేశవుని పుట్టుక యనుకొని యొక మహైశ్వర్యము ననాయాసముగా సమకూర్చినది. ఇట్టి తలంపులచే నిలువెల్ల నిండియున్న యా

దంపతులకుఁ గుమారులపై నింతింత యనరాని ప్రేమ కుదురు కొనెను. తరువాత నీశ్వరమ్మగారికిఁ బుత్రిక జనించెను. ఆమె పేరు భవాని. కేశవుఁడు నడక మొదలు పెట్టినప్పటినుండియు రామయ్యగారు వానినిఁ దమతోఁగూడఁ బొలములకుఁ దీసికొని వెళ్ళెడివారు; విశ్వనాథుని యాదేశమెల్లప్పుడు జ్ఞప్తియందుంచు కొనుచుఁ దమ పెద్ద కొడుకు చదువుకొనుననియు, చిన్న కొడుకు వ్యవసాయము చేయించుననియు రామయ్యగా రందఱ కును జెప్పుచుండెడివారు. వారికి రాయలన్నచో నింతింత యన రాని ప్రేమ యున్నదిగాని, తన చేతి కక్కఱకువచ్చు కేశవుని మీఁదనే యాయన హృదయములో నేమూలనో యీషదిష్ట మెక్కువ యున్నదనకతప్పదు. అది యిట్టిదని యాయనయును గ్రహింపలేదు. కాని, రాయలన్నచోఁ బుత్రవాత్సల్యముతోఁ బాటేదియో చెప్పరాని గౌరవము మాత్ర మాయనకున్నది.

ఈసారి రామయ్యగా రుద్యానవనములోఁ జిన్న కోనే టిని ద్రవ్వించి నీటిజల వచ్చు ప్రదేశములనుండి తూములద్వారా నీటిని బ్రవహింపఁచేసి కోనేరు నింపినారు. ఆ కోనేటిలో నక్క డక్కడ నల్లగలువ, తెల్లదామర దుంపలుగూడ నాటఁబడినవి.

4

కృష్ణరాయల కేడవయేడు వచ్చినది. అన్నమాట ప్రకారము రామయ్యగారు కుమారునిఁ దోడ్కొనిపోయి విద్యా

భ్యాసమునకై విశ్వనాథుని కప్పగించినారు. సరిగా నా సమయమునకే విజయేశ్వరాధీశులగు రాజా కుమార రామమోహనులును దమ యేకైక కుమార్తె యగు రజనీకుమారిని, వెంటఁ బెట్టుకొని యాశ్రమమునకు వచ్చిరి. ఇది విశ్వనాథుని యేర్పాటు. రజనీకుమారి విశ్వనాథుని యభిమాన పుత్రిక. రజనీకుమారి చిన్ననాఁటి చిలిపిపలుకులెంతో మనోహరముగా నుండెడివి. ఆ పలుకులే విశ్వనాథు నాకర్షించినవి. నిజమున కావెది కోయిల కంఠము. కావుననే విశ్వనాథుఁడామెను సంగీతమందు నిధిని గావింపవలయునని తలంచియుండెను.

కృష్ణరాయలును, రజనీకుమారియును విశ్వనాథుని కొకే పర్యాయము నమస్కరించిరి. విశ్వనాఁథుడు వారిని దీవించి యిరువురి చేతులను కలిపి పట్టుకొని ముద్దిడుకొనినాఁడు. ఇరువురను జెటియొకప్రక్కను గూర్చుండఁబెట్టుకొని వారి శిరస్సులను గలిపియే మూర్కొనినాఁడు. లోన నేమో యాశీర్వదించుకొనినాఁడు. ఆ స్థితిలో వారలనుజూచి రామమోహనులును, రామయ్యగారును ఒకరివైపొకరు చూచుకొనిరి. వారికను లేమో మాట్లాడుకొన్నవి. విశ్వనాథుని సెలవు గైకొని రామయ్యగా రింటికేఁగి యవ్యక్తానందముతో నేమో చెప్పవలెనని యీశ్వరమ్మగారి నొక కేక వేసినారు. కాని యా యానందమేమో తెలియఁజెప్పనేరక "ఏమియులేదు, కుఱ్ఱవాని నాశ్రమములో నప్పగించి వచ్చితిని" అని చెప్పి పొలమునకు

వెడలిపోయిరి. "ఏమో యున్న"దని మాత్రి మిశ్వరమ్మగా రనుకొనిరి.

ఆశ్రమమును బ్రవేశించునాఁటికి రజనీకుమారి కాఱవ యేఁడు రానై యున్నది. రాయలాపె కన్న నొక సంవత్సరము పై నాల్గుమాసములు పెద్ద. అతురాభ్యాస మారంభముగా విశ్వనాథుఁడా యిరువురను గలిసి యాఱు సంవత్సరములపాటు చదువు చెప్పినాఁడు. అప్పటినుండియుఁ గృష్ణరాయలమార్గము సాహిత్యము; రజనీకుమారిపథము సంగీతము. మొట్టమొదట రెండు సంవత్సరములు వారిరువురును విశ్వనాథు నాశ్రిమము నందే యుండిరి. ఈ రెండేండ్లలోను శబ్దమంజరి, అమరము, లఘు, కౌముది పూ ర్తియైనవి.

ఈ కాలములో నప్పుడప్పుడు మాత్రిము వారు తమ గ్రామములకువెళ్ళి తల్లిదండ్రులను జూచివచ్చెడివారు. ఒక్కొక్క సారి రెండు మూఁడు నెలలవఱకు నిండ్లకుఁ బోవలెనన్నదృష్టియే వారికుండెడిదిగాదు. అట్లు వారిరువురు నవ్యక్త మధురభావము లతో, నాచార్యుని బోధనలను మనస్సులకుఁ బట్టించుకొనుటలో నా రెండేండ్లను రెండు నిముసములవలె గడిపివేసిరి. పిమ్మట గుర్వాజ్ఞానుసారముగా రాత్రులచట నుండుట మానివేసిరి. ఉదయముననే జోడు గుఱ్ఱములను బూన్చిన శకటములపై వా రిరువురు నాశ్రిమమునకు వత్తురు, సాయంకాలమువఱకునచ్చట నుండి, తిరిగి వచ్చిన శకటములపైఁ దమ తమ గ్రామములకు మఱలిపోదురు.

లఘుకౌముది పూర్తియైన తరువాత విశ్వనాథుఁడు శిష్యు లిరువురకును బంచకావ్యములలో నైషధము తప్ప తక్కిన నాల్గు కావ్యములను, గొన్ని నాటకములను, గాదంబరిని బూర్తి చేసినాఁడు. ఇవి పూర్తి యగునప్పటికి నాల్గుసంవత్సరములు పట్టినవి శిష్యు లకుంఠితమగు దీక్షతోఁ జదివినారు. ఎంతసేపును గురుముఖమునఁ గ్రొత్త క్రొత్తపాఠములు నేర్చుకొనుటయే వారికి సంతోషముగా నుండెడిది. ఒకరి నొకరు మించవలెనని వారిలో వారికిఁ దెలియకుండ ప్రయత్నించెడివారు. విద్యాభ్యాసమునందు వారికున్న పట్టుదలను జూచి "నా విజ్ఞానమునకు వన్నె పెట్టు శిష్యులు దొరికినా"రని విశ్వనాథుఁ డమందానంద మందుచుండును. ఈ చదువుతోఁబాటప్పుడప్పుడు ప్రపంచ చరిత్రలుకూడఁ జెప్పుచుండెడివాడు.

మధ్యాహ్నమందు విశ్వనాథుఁడు విశ్రమించు సమయమునఁ గృష్ణరాయలును, రజనీకుమారియును మఱ్ఱిచెట్టుక్రిందికిఁ జేరెడివారు. దానిని వ్రేలాడుచున్న మఱ్ఱియూడల యుయ్యాలలన్నియును వారు సంధించినవే. ఆ యుయ్యాలలపైఁ బ్రథమమున నూగు నెప్పుడును రజనీకుమారి వంతు. కృష్ణరాయ లామె నూపును. కోతిపిల్లలవలె కిచకిచ లాడుచు నామె యీమూలనుండి యామూలవఱకు నూగుచుండును. ఉయ్యాల యెంత పైకిఁబోయినను రజనీకుమారికి భయములేదు. ప్రాణము చాలివచ్చుటలేదు. తరువాత రాయ లుయ్యాల నెక్కును. అప్పుడు రజనీకుమారి యూపును. ఒక్కొక్కప్పు డిరువురును

చెఱియొక యుయ్యాలపై నొకే సమయమున నూగెదరు. ఉయ్యాలపై రజనీకుమారి నూపుట రాయల కెంత సంబరమో, రాయల నూపుట రజనికి నంతియ. ఏ సమయమున రాయల కెట్టియూహ పొడమునో, సరిగా నా సమయమున నదే రజనికిని దట్టును. ఇరువు రొక్కచోటనే కలిసి చదువు కొందురు. ఒక్కచోటనే యాడుదురు. ఒకచోటనే మధ్యాహ్న భోజనము చేసెదరు. ఒక చోటనే తోటపని చేయుదురు. వారిలో నెఱమఱికలు లేనే లేవు. అది యా యాచార్యుని ప్రభావమో? లేక యా శిష్యుల హృదయనైర్మల్య ఫలమో– రెండును జతపడినవని చెప్పవచ్చును.

రజనీకుమారికిఁ దొమ్మిదవ యేఁడు వచ్చుటతోడనే విశ్వనాథుఁ డామె కప్పుడప్పుడు సంగీతమునుగూడ చెప్ప నారంభించెను. సప్తస్వరములతోఁ బ్రారంభించి యామెకుఁ బండ్రెండవ యేడు వచ్చునప్పటికి గాత్రమున జంటస్వరములు, వర్ణములు, గీతములు, వేంకటేశపదములు మొదలైనవి చెప్పినాఁడు. అట్లే రాయల కాయుర్వేదమును, ధర్మశాస్త్రమును బోధించెను. ఇట్లు రజనీ రాయల విద్యాభ్యాసములో మొదటి యాఱేండ్లును గడిచిపోయినవి.

ఆశ్రమప్రాంతము లన్నియును గాఱడవివోలె నున్నను దా మాశ్రమమునందు కాలు పెట్టినప్పటినుండియు రజనీ కుమారియును గృష్ణరాయలును నిర్భీతిమై నెల్లెడలను సంచరించెడివారు. కుటీరము చుట్టుప్రక్కలను, నూతి చుట్టు

పక్షికక్కలను మాత్ర మాయిరువురును బాగుచేసి సాయంకాలము లందు పూలమొక్కలు మొదలైనవానికి నీరు పెట్టు టారంభిం చిరి. నాఁటికిఁ జదువు ముగిసిన తరువాత నిరువురు నా చిన్న యరణ్యములోఁ జిత్తమువచ్చినట్లు తిరిగెదరు. ఒక పరుగుతే కాదు. ఒక దాఁగుడుమూఁత కాదు. ఒక కోఁతి కొమ్మచ్చులే కాదు...ఎన్ని చిలిపియాటలకు వీలున్నదో యన్నియు నాడు దురు. వారి యాటలకు విశ్వనాథుఁ డేమియుననఁడు ఆ కీకార ణ్యమువంటి ప్రదేశములలోఁ బిల్లలు జడిసికొందురేమో యని కూడ నాతఁడెన్నఁడును యోచింపలేదఁట. వయస్సులోఁ బిన్న వారైనను, ఒక విచిత్ర సంఘటనము వలన వా రిరువురును శాంత్యహింసమూర్తియైన తమ యాచార్యుని పక్షిభావమును గుర్తించిరి. కావుననే వారికి భయము నాస్తి. ఆ విచిత్ర సంఘటన మిది :—

కుమార దేవమునకు ఉత్తరముగా నిరువది మైళ్ళలో ఖీమోలు ప్రాంతమునం దొక యడవి కలదు. పూర్వ మందు క్రూరమృగములు విశేషముగా నుండెడివి. వాని వలన నా ప్రాంతముల వారు చాల బాధపడుచుండెడి వారు. ఇట్లుండగా నా యడవిలో 'అక్క దేవత'లని యేడ్గు రప్పచెల్లెండ్ర విగ్రహ ములు బయలుపడినవి. ఖీమోలులోని యొక మొఖాసాదారా విగ్రహముల నచ్చటఁ బ్రతిష్ఠించి ప్రతి సంవత్సరము నుత్సవము లను జేయసాఁగెను. అక్కదేవతలు గొప్ప మహాత్మ్యము కలవారని నేఁటికిని బ్రసిద్ధి. అప్పటినుండి క్రూర మృగముల

బాధ తగ్గినదట. కాని యిప్పటికైనను, ఆ యడవి నొంటిగాఁ బోవుట కెంత ధైర్యశాలుల మనువారైననుఁ జంకుచునే యుందురు. రజనీకుమారియును రాయలును, ఆశ్రమమునకు వచ్చిన క్రొత్తలోఁ జిఱుతపులి యొకటి యెటనుండి వచ్చినదో, యా యడవినుండి బయలుదేరి దారిఁబడిన గ్రామ పశువులను జంపి తినుచు విజయేశ్వరపుఁ బొలిమేరను ప్రవేశించినది. దాని కథను గర్ణాకర్ణికగ వినుచున్న ప్రజ లడలిపోయిరి. అది పొలిమేర వఱకును వచ్చినదని తెలియుటతోడనే జనుల ప్రాణము లఱచేతులలో నిలిచినవి. వేఁట యన్నచో నుత్సాహపడు కుమార రామోహనులు తుపాకి దీసికొని మేటి విలుకాఁడైన యొక కోయవానిని మద్దత్తుగాఁ దోడ్కొని యా చిఱుతను వేఁటాడుటకై బయలుదేరిరి.

జామున్నర ప్రొద్దెక్కినది. చుట్టుప్రక్కల నావులమంద కాని, మేకలదొడ్డి కాని లేకపోవుటచేఁ జిఱుతపులి పిచ్చియెత్తి నట్లు తిరుగుచు విశ్వనాథు నాశ్రమ ప్రాంతముల వారిరువురి కంటఁ బడినది. పులి వారినిఁ జూడలేదు. కాని రామమోహనులు తుపాకిగుండు కాల్చిన వెంబడినే యది వారిపై దూకినది. అంతలోఁ గోయవాఁడు విడిచినయమ్ము వచ్చి దాని కుడి డొక్కలో గ్రుచ్చుకొనెను. ఆ రెండు దెబ్బలును గాఢముగాఁ దగులుటచే నది వారిపై నింక లంఘింపనేరక వెనుదిరిగి పరుగిడినది. వారిరువును దానిని వెన్నంటిరి. చిఱుత సరాసరి వటవృక్షము క్రిందికి వచ్చినది. ఇఁక నడువ లేక పోయి

నది. విశ్వనాథుఁడా వృక్షమూలమున ధ్యానములోనున్నాఁడు. యోగమూర్తియైన విశ్వనాథుని ప్రశాంతమగు మోము కంటఁ బడగనే చిఱుత తన బాధను, క్రూరతను గూడ మఱచిపోయి వాని పాదములను నాకసాఁగెను. కుటీరమందున్న రాయలును, రజనియు దానినిఁ జూచి చాల భయపడిరి. అఱచుటకైనను వారికి ధైర్యము లేకపోయెను. విశ్వనాథుఁడు కొలఁది సేపటికిఁ గనులు తెఱచి పాదములను నాకుచున్న చిఱుతను జూచి, చిఱునగవున దానియొడలు నిమిరెను. అది సాఁగిలిపడి తోఁక యూడించినది. విశ్వనాథుఁడు దాని శరీరమందున్న బాణమును మెల్లగ నీవలకు లాఁగి కమండలువులోని గోదావరి నీటితో గాయము చుట్టుపట్టులను శుభ్రపఱచెను. తుపాకిగుండు శరీరము లోనికిఁ జొచ్చుకొనిపోవుటచే దానిని తీసివేయుటకు సాధ్యమైనది గాదు. పిమ్మట సమీపమందున్న యొక యాకును తెచ్చి పసరు పిండి గాయములపై పూసెను.

అంతలోఁ గుమారమోహను లాశ్రమమును బ్రవేశించి యా దృశ్యమును జూచి యట్టె నిలఁబడిపోయిరి. విశ్వనాథుఁడు తుపాకితోనున్న విజయేశ్వరాధీశులకు మందహాసముతో స్వాగత మొసంగెను. రజనీకుమారి పరుగునవచ్చి తండ్రిని గౌఁగిలించు కొనెను. విశ్వనాథుఁడు రాయలనుగూడఁ బిలిచెను. చిఱుత తన హంతను గుర్తించినది. అది మరణవేదనలో నున్నది. ఆ బాధలోనే యది రామమోహనులవైపు దీనముగఁ జూచెను. రామమోహనుల మనస్సు నీరైపోయినది. విశ్వనాథుని యలా

కిక శక్తికి విభ్రమమొంది రామమోహనులు తాము వహించిన జాత్రి ధర్మమునకు సిగ్గిలిరి. నాఁటినుండియు రాయలకును, రజనీకుమారికిని భయ మన్నది లేదు.

ఆఱేండ్లు పూర్తియగునప్పటికి రాయలును, రజనియును దమతమ యభిమాన విద్యలందు ప్రత్యేకమగు కృషి సల్పుటకు శక్తివంతులైరి. సర్వకలావేత్తయైన విశ్వనాథుఁడు రజనీకుమారికిఁ బంద్రెండవయేఁడు వచ్చుటతోడనే యామెకు వీణను బ్రారంభించినాఁడు. రాయలు పాణినీయము నేకాగ్రచిత్తతోఁ జదువ మొదలిడెను. అప్పుడప్పుడు విశ్వనాథుఁడు వారిరువురను గలిపి భరతశాస్త్రము నితరాలంకార గ్రంథములను జెప్పుట కారంభించెను. పాణినీయమును, నైషధమును, జ్యోతిషమును బూర్తి చేసి రాయలు తెలుఁగు కావ్యములను జదువ మొదలిడెను. అప్పటికి రజనీకుమారి వీణియపై త్యాగరాజకృతులను సాధించెను. రాయలతోఁ గలిసి యామెయును గొన్ని యాంధ్ర గ్రంథములను జదివినది. పిమ్మటఁ బ్రత్యేకముగా సంగీతముపైనే దృష్టియుంచి ప్రతిభావంతుఁడగు విశ్వనాథుని శుశ్రూషలో నామె భూమి కవతరించిన శారదాదేవియైనది. రాయ లాచార్యుని సాహాయ్యముతో నాంధ్ర కావ్యములందుఁ బ్రత్యేకమగు కృషి సల్పినాఁడు.

విద్యాపథములు వేఱైనప్పటినుండియు వారిరువురును గూడ దూర దూరముగ నుండసాఁగిరి. అదియునుగాక, యీ వఱకువలె సావకాశముగా మాటాడుకొనుటకైనను వారికి

వీలు చిక్కెడిదికాదు. ఒక వేళ వీలు చిక్కినను బూర్వమంతటి చనవు లిప్పుడు లేవు. రాయలకుఁ "బెద్దమనిషితరహా" వచ్చినది. రజని పొడవెదిగి వల్లెవాటుతో నొడలు నింపుకొనసాఁగినది. అలంకారాది శాస్త్రగ్రంథములను, గొన్ని తెలుఁగు కావ్యము లను జదువునప్పుడు తప్ప వారిరువురును వేఱు వేఱుగాఁ బాఠ ములు చెప్పించుకొందురు. రాయలు క్రొత్తపాఠము చదువు కొనునప్పుడు రజని యెక్కడనో యొక పంచలోఁ గూర్చుండి తన ప్రాఁత పాఠమును సాధక మొనర్చుకొనుచుండును. రజని క్రొత్తపాఠమును జెప్పించుకొనునప్పుడురాయలు నట్లే వేఱొక చోటఁ గూర్చుండి తన ప్రాఁత క్రొత్త పాఠములను సమన్వ యించుకొనుచుండును. ఒక్కొక్కప్పు డిష్టమున్నచో నొకరు పాఠము చెప్పుకొనునప్పుడు తక్కిన వారు ప్రక్కగాఁ గూర్చుండి వినుచుందురు. సాధారణముగా రజనియేయట్లుచేయుచుండును.

మధ్యాహ్నము విశ్వనాథుఁడు విశ్రమించు సమయము లందెప్పుడో కాని వా రుయ్యాలల నూఁగుట మానివేసిరి. ఎప్పుడైన నూఁగినను, ఒకరి నొక రూపుకొనుటలు తగ్గినవి. రజనికిఁ బెంపుడు జంతువు లన్నచోఁ జాల నిష్టము. రాయలు దూరముగనుండి యా జంతువులను జూచి యానందించువాఁడే కాని పోషణచేయుటకు దొరకొనఁడు. సాయంకాలమునందు మాత్ర మిరువురును వంతులు వేసికొని పరస్పర సాహాయ్యమునఁ దోఁటపని చేయుచుందురు. అప్పుడు వారి నిండ్లకుఁ గొంపోవ గుఱ్ఱపుబండ్లు వచ్చును.

విజయేశ్వరాధీశులు రజనీకుమారి సంగీత సాధనమునకై అంతఃపురము వెనుకనున్న యుద్యానవనములో నొక చిన్నపర్ణ కుటీరమును నిర్మింపించి యిచ్చిరి. అంతియకాక యామెకుఁ బదేండ్లు వచ్చినప్పటినుండియు నామెకొఱకై యంతఃపురములో విశాలమైన గది యొకటి ప్రత్యేకింపఁబడినది. ఈ రెండును రజనీ కుమారి యధీనములోనివి. చివరికి విజయేశ్వరాధీశ్వరికైనను గుమార్తెయగు రజనీకుమారి యనుజ్ఞ లేనిదే వానియందుఁ బ్రవే శింప నధికారము లేదు. రజనీకుమారికిఁ జిన్నప్పటినుండియు నాటపాటలలోఁ దోడునీడలై యున్న యిరువురు కన్యలకు మాత్రమే యనుజ్ఞ యక్కఱలేదు. వారామె బంధుకోటిలోని వారె. రాత్రులామె కుటీరమునందుసంగీతసాధనములోనున్నంత సేపుండి తరువాతఁ దన గదికిఁ బోయి నిద్రించును. లేనిచో నొక్కొక్కప్పుడా మిత్రు లిరువురితో నా కుటీరమందే నిద్రించు చుండును.

భవాని కైదేండ్లు రాఁగానే కృష్ణరాయలే యామె కక్ష రాభ్యాసము చేసెను. భవాని చాలఁ జురుకైన పిల్ల. పదియవ నెలలోనే యామె చిలుక పలుకులు పలికెడిది. పదునొకటవ నెలలోఁ జెరచెర నడచినది. ఆమె యన్నచో రాయల కెంతో ముద్దు. అతఁ డాశ్రమమునుండి వచ్చి బండి దిగునప్పటికి భవాని వాని కెదురుగా వచ్చెడిది. ఆమె నమాంతముగా నెత్తు కొని రాయ లీశ్వరమ్మగారి యొద్దకు వచ్చెడివాఁడు. "అమ్మా! అన్నయ్యే!" అని రాయలచేతులలోఁ దన కాలు సేతులను దప

తపఁ గొట్టుకొనుచు సంభ్రమమున మాట పూర్తిగాఁ జెప్పలేక చెప్పలేక చెప్పెడిది. రాయ లింటికి వచ్చినంతనే గృహమున కెంతో కళవచ్చునని యీశ్వరమ్మగారి తలంపు. ఎప్పుడేని దంపతు లిరువురును దీరుబడిగాఁ గూర్చున్నప్పుడు "రాయలు చాల గొప్పవాఁడగు"నని రామయ్యగా రీశ్వరమ్మగారితోఁ జెప్పుచుండెడివారు. ఈశ్వరమ్మగారికి నదియే నమ్మిక. అందువలనఁ గిలకిల నవ్వుచున్న భవాని నెత్తుకొని, చిఱునగవు పెదవుల మీఁదను, ఆనందము కన్నులలోను ఔన్నత్యము మొగము నందును దోఁచుచుండ, నొకమహాపురుషునిఠీవితోఁ దనయొద్దకు మెల్లఁగ నడచివచ్చెడి రాయలనుజూచి యీశ్వరమ్మగా రానంద పరవశులై మాటాడలేకపోయెడివారు. ఆ చల్లని తల్లిలో వాత్సల్యజన్య మగు పరవశత్వమే కాని, కించిద్గర్వమైన నెన్నఁడును దలచూపలేదు. ఆ ప్రీతియంతయు నా తల్లి చల్లని చూపులోఁ దరంగించుచుండెడిది.

అక్షరాభ్యాస మైనప్పటినుండియు భవాని శ్రద్ధతోఁ జదువుకొనెడిది. రాయలింటికి వచ్చుటతోడనే ప్రాఁతపాఠము నప్పగించుటయుఁ బెందలకడనే భోజనములైన తరువాతఁ గ్రొత్తపాఠమును జెప్పించుకొనుటయు జరుగును. అట్లుచదువు చెప్పుటకుఁ బగలంతయును జదువుకొనివచ్చి మరల రాత్రి చదువుకొనవలసియున్నను రాయలకు విసుగులేదు. చదువుకొనుటకు గృహకృత్యములలోఁ దల్లికి సాయమొనర్చు భవానికిని విసుగులేదు. రాత్రులందుఁ జెల్లెలికిఁ జదువుచెప్పుట పూర్తియైన

తరువాత రాయలు మేడపైనున్న తనగదిలోనికిఁబోయి తన చదువును జూచుకొనెడివాఁడు.

రాయలు పాఠముచెప్పి వెళ్ళిన తరువాత, కేశవమూర్తి వచ్చి చెల్లెలియొద్దఁగూర్చుండును. కేశవుఁడెప్పుడునురాయలున్న చోట నుండఁడు. ఆ యన్నదమ్ము లిరువురు నెన్నఁడును మాటాడుకొనినట్లే యుండదు. వారిప్రకృతులు చాలఁ జిత్రమైనవి. రాయలకు సాహిత్యపాఠమన్నచో నెంత యిష్టమో కేశవునికి గోసేవయన్న నంత ప్రీతి. రాయల కనుఁకుణమును బ్రకృతి పరిశీలన మెంత యానందదాయకమో కేశవుని కనుఁకుణమును గోతతి బాగోగులను జూచుకొను టంత యానందదాయకము. రాయ లెన్నఁడేని గోవు లెట్లున్నవో యని చూడ నేఁగునట్లే కేశవుఁడును బుద్ధి కుదిరినప్పుడెప్పుడైనఁ బుస్తకముచేతఁబట్టును. అతఁ డక్షరములను జెల్లెలియొద్ద నేర్చుకొనినాఁడు. చెల్లెలియొద్దనే పుస్తకమును జదువ నారంభించినాఁడు. చెల్లెలే వానికంతో యింతో ప్రబంధములం దాసక్తి కల్గించినది. కానియేదేని యొకటి పూర్తిగా జదువవలెనని యెంత పట్టుదలతోఁ గూర్చున్నను, గోతతిమాట తలంపునకు వచ్చెనేని చదివెడు పొత్తము నటనే పాఱవేసి యాతఁడు గోశాలకుఁ బరువెత్తును. ఆతఁడు గోవులను దనప్రాణముకంటె నెక్కువగఁ జూచుకొనును. రామయ్యగారు వృద్ధిచేసిన యావులమందలోనున్న యొక పడమటావన్నచో నాతనికిఁ బ్రాణము. మిలమిల మనిమెఱసిపోవు తెల్లని పట్టువలె నా యావు శరీరముండును. కేశవుఁడు పుట్టిన

రోజులలోనే యదియును బుట్టినదఁట. ఇప్పుడది మొదటియీఁత యీనినది. దానిదూడ తెలుపురంగుపై సన్నని జేగురురంగు చుక్కలు కలిగియుండును. ఈ రెండింటి సంరక్షణ యంతయును గేశవుఁడు స్వయముగఁ జూచుకొనుచుండును.

మధ్యాహ్నము భోజనములయి తల్లి విశ్రమించిన తరువాత భవాని యొక గంటన్నరసేపు రాట్నమును వడుకును. భవాని ప్రతిదినమును విధిగాఁ జేయుపనులలో నిది యొకటి. కుమారదేవము కుటీరపరిశ్రమలకు నాకాలములోఁ జాల ప్రసిద్ధి నందియున్నది. ఆ గ్రామములో మిక్కిలి సన్ననినూలును దీయువారు చాలమంది యున్నారు. చాలవరకు స్త్రీలే వడుకుచుందురు. భవాని కొంచెముగా సన్ననినూలు తీయు కౌశలము సంపాదించినది. సంవత్సర మంతటిలో నామెకుఁ గావలసిన బట్ట లించుమించుగ సగ మామె వడికిన నూలుతోడనే తయారగును. రాత్రులందుఁగూడఁ దాను చదువుకొని కేశవునికిఁ జదువు చెప్పిన తరువాత నొక యరగంటసేపు మరల నూలు తీయును. కేశవునికిని నూలు వడుకుటయందుఁ బ్రవేశమున్నది కాని వానికి గోసేవయందుఁ దప్ప యింకే యితర కార్యమునందును బుద్ధి నిలుకడయే యుండదు.

రజనీకుమారీ కృష్ణరాయల విద్యాభ్యాసము పూర్తి కావచ్చినది. ఏండ్లుగడచిన కొలఁది వారిహృదయములు సన్నిహితము లగుచు వచ్చినవి. ఒకరిపై నొకరికి గాఢానురాగ మేర్పడినది. అది పైకిఁ దెలియునది కాదు. కేవలసహాధ్యయనస్నేహము

రజనియును జెటియొకప్రక్క నున్నారు. విశ్వనాథుఁడు వారి శిరములనుగలిపి మూర్కొనినాఁడు. రజనీకుమారియును, కృష్ణ రాయలును బ్రప్రథమున నాశ్రమమునం దడుగిడి నమస్క రింపగా నప్పుడును విశ్వనాథుఁ డిట్లే చేసినాఁడు. నాఁడాతఁడు లోలోన నేమేమో యాశీర్వదించుకొన్నాఁడు. నేఁడా యాశీ ర్వాదము పెదవి దాఁటినది - "మీ మనోరథము నెఱ వేఱుగాత" అని ఆ యుచ్చారణలోఁ బ్రశాంతత యున్నది. గంభీరత్వ మున్నది. సామాన్యాశీర్వాదమువలె నున్నది. వారి యిరువురి మనోరథ మేమో యెఱింగి యాశీర్వదించినట్లున్నది. శిష్యు లిరువురు సంతోష సంభ్రమములు ముప్పిరిగొన నొకరి నొకరు చూచుకొనిరి. ఇరువురి మనోరథ మొక్కటియే యగునా? లేక వేఱు వేఱా.

"నీ మనోరథ మేమి"! యని రాయలకనులు ప్రశ్నించినవి.

"నీ మనోరథమే!" యని యన్నట్లు రజని నునుసిగ్గునఁ దలవంచెను. రాయలు మందహాస మొనర్చెను. తమ రహస్య మాచార్యుని కెట్లు తెలిసెను? ...ఏమో!...ఇరువురు నాశ్చర్య మానసులైరి.

"స్వామీ! గురుదక్షిణ" యని రాయలు బద్ధహస్తుఁడై నిలిచెను. విశ్వనాథుని మోము దివ్యతేజమున వెలుఁగొందు చున్నది. శిష్యులు ఘనులైరని వానియానందము పట్టరాకున్నది.

"పుత్రులారా! మీరు సౌఖ్యముగనుండి, నేను మీ కిచ్చిన విద్యలను సఫల మొనర్చుటయే నాకు గురుదక్షిణ.అధీతి

బోధావస్థలు మీరు దాఁటినారు. ఆచరణ ప్రచారము లింక మిగిలియున్నవి. రాయలూ! విద్యకు సార్థకత చతుర్విధ పురుషార్థ సిద్ధిలో నున్నదని నీకు నేను వేఱుగాఁ జెప్పనక్కఱలేదు. కాని విదేశ సంపర్కము వలనను, మన దురదృష్టము వలనను నేఁటి కర్థకామములు రెండు మాత్రమే నిల్చియున్నవి. అందుచే యోగము కంటె మహితములును, సర్వజన సన్నిహితములు నగు కళ లటు పారమార్థికములు. నిటు ప్రాపంచికములు రెండునుగాక తుచ్ఛములైనవి. రజనీకుమారి సాహాయ్యముతో వానిని బునరుద్ధరించు భారము నీయది. ఇది మా శ్రీ గురుదేవుల సందేశము! మీకందిచ్చితిని" అని నిర్వికారుఁడగు విశ్వనాథుఁడు పలికెను. శిష్యులు వినమ్రులైనారు. తమ జీవితములను గళలయున్నతికై ధారవోయుదుమని నిష్కల్మష హృదయములతో వారు శపథములను గైకొనిరి. విశ్వనాథుఁడు శిష్యులను గౌఁగిలిలోనికిఁ దీసికొని యానంద బాష్పములచే వారి శిరములను దడిపివేసెను. ఆజానుబాహువగు విశ్వనాథుని యండలో రజనియు, రాయలును మూగభాషలో నేమో మాట్లాడుకొనిరి. రజనీకుమారి వెడలిపోవునని గుర్తించినవి కాఁబోలు పెంపుడు నెమిలియు, హరిణ శిశువును బిక్క మొగములతో నిల్చినవి. అల్లనేరేడు పండ్లను దినుట మాని వానినెల్లఁ బిచ్చియెత్తినపగిదిఁ జిదిపి పాఱవేయుచున్న రామచిలుక వారియొద్ద వ్రాలి "అక్కా" యని పిలిచెను. రజనీకుమారి వానిని సముదాయించినది.

విజయేశ్వరము గోదావరినదికిదిగువఁగా నున్నది. మాధవి మందిరమున కెగువగాఁ బోవలెను. గుఱ్ఱపుబండ్లు సిద్ధముగా నిల్చియున్నవి. ఆయేఁడు వఱద లస లాలస్యముగా వచ్చుటచే గోదావరినది వఱద లింకను దగ్గలేదు. నీరు పెద్దగట్టును దాఁచి యున్నది. ప్రవాహము పెద్ద పెద్ద సుళ్ళు తిరుగుచు మహావేగ మునఁ బోవుచుండెను. ప్రవాహమున కెగువగా నున్న పాపి కొండలు నదికడ్డము నిల్చినట్లు కనబడుచున్నవి. ఆశ్రమ ప్రాంత ముల గోదావరి యతివిస్తార మగుటచేఁ దూరపుటొడ్డు కని పించుటలేదు. గోదావరి దిగువను విజయేశ్వరమునొద్ద నేఁడు పాయలుగాఁ జీలిపోయి సముద్రములోఁ బడుచుండుటచే నా వైపునఁగూడ నేమియుఁ గన్పడుట లేదు. ఆచార్యుని యజ్ఞఁ గైకొని రజనియు, రాయలును శకటముల యొద్దకు వచ్చిరి. అంతవఱ కింకొక లోకములోనున్న వారిరువురును గోదావరి నకస్మాత్తుగాఁజూచి యొక పెద్ద చెఱువువలె నున్నదనుకొనిరి. కాని చెఱువులో నా ప్రవాహ మేమి?...ఇరువురును దమ భ్రమను గుర్తించి సిగ్గిలిరి.

"మరల కలయిక యెప్పు"డని రాయ లడిగెను.

"ఆచార్యు ననుమతి..."అని రజని బదులు చెప్పెను.

ఇరువురును శకటముల నారోహించినారు. హృదయ భారముతో రజని 'సెలవు'అని యన్నది. రాయ లతికష్టము మీఁద దలయూపెను. విడఁదీసికోరాని వారి చూపులను గుటీ

రాంగణమునుండి విశ్వనాథుఁడు పరికించుచునే యుండెను. శక
టములు కదలినవి; యిరువురి పెదవులును గదలాడినవి. శకటము
లింకను గొలఁదిసే పాఁగిన బాగుండునని వారు మనస్సులలో
ననుకొనిరి. అశ్వముల కింత వేగిరపా టేల యని యాగ్రహ
పడినారు. శకట చోదకులకు వీరి యూహ యెట్లు తెలియును?
క్రమముగ గుఱ్ఱముల వేగము హెచ్చినది. శకటములు కను
చూపు మేర దాఁటిపోయినవి. ఇరువురును దీర్ఘములైన నిట్టూ
ర్పులు విడిచినారు. ఆ యూర్పులు గుఱ్ఱముల డెక్కలవలన
రేఁగిన పలుచని దుమ్ములో లీనమైపోయినవి.

నాఁటి సాయంకాల మాశ్రమమునకు రమ్మని విశ్వనా
థుఁడు రామయ్యగారికిఁ గబురంపెను. ఆయన యాశ్రమము
నకు వెళ్ళునప్పటికి విజయేశ్వరాధీశులుకూడ నచ్చట నుండిరి.
ముగ్గురును గూర్చుండిరి. లోకాభిరామాయణ మైన పిదప
విశ్వనాథుఁడు కనుసైఁగఁ జేయఁగా రామమోహనులు తమ
కుమార్తెను గృష్ణరాయల కిచ్చి పెండ్లిచేయ నిచ్ఛగించుచుంటి
మనియుఁ దమ యంగీకారమునొసంగవలసినదనియు రామయ్య
గారిని గోరిరి. రామయ్యగారి కాశ్చర్యము, నానందము నొకే
పరి కల్గినవి.

"పిచ్చుకగూఁటిపై భాగీరథి ప్రవహించుచున్నది. వల
దనువా రుందురా?...ఇది యంతయు విశ్వనాథుని కృప" అని
రామయ్యగా రనలేక యనలేక యన్నారు. రామయ్యగారి
యంగీకారము రామమోహనులకుఁ గర్ణోత్సవ మయ్యెను.

విశ్వనాథుఁడు ముహూర్తమును నిర్ణయించినాఁడు. అందఱ కంటె వాని యానందము పట్టపగ్గములు లేకున్నది.

రామయ్యగా రింటికి వచ్చి యీశ్వరమ్మగారి నొక్క కేకవేసినారు. ఆమె వచ్చెను. మొట్టమొదట రాయల నాశ్రమమునందు విడిచిపెట్టి వచ్చినప్పుడు తెలియఁ జెప్పలేకపోయిన తమ యానందమును రామయ్యగా రొక్క గుక్కలో నీశ్వరమ్మ గారి కీనాఁడు చెప్పివేసిరి. "నిజమానా..."అని మాత్రమీశ్వ రమ్మగా రడుగఁగల్గిరి. రజనీకుమారినిగూర్చి రాయలు చెప్పఁగా నామె వినియుండెను. "ఆమె తమ కోడలగునేమో" అను నూహ రామయ్యగారికిఁ దట్టినట్లే యామెకును దట్టెను. అది నేఁడు నిజమైనది. ఇఁక వారి యానందమున కంతేమియున్నది? ముహూర్తము నిశ్చయమైనదని విన్న కృష్ణరాయలకును, రజనీ కుమారికి నా రాత్రి నిద్రపట్టనే లేదు.

5

వర్షర్తు ప్రారంభములో రజనీకుమారీ కృష్ణరాయల విద్యాభ్యాసము పూర్తియైనది. శరత్తులో రాయలు దేశసంచారమును జేసి తన ప్రతిభను నలుమూలలను జాటివచ్చినాఁడు. అవి పాశ్చాత్య వ్యామోహము పూర్తిగాఁ బ్రబలిన రోజులు. ఒకప్రక్క జాతీయ మహాసంస్థ, మహానాయకుల యాధ్వర్యమున దేశాభిమానమును, నైకమత్యమును బ్రబోధించుచున్నను, వేఱొకప్రక్క నల్లదొర లెందఱో తెల్ల దొరల మానస పుత్రులై

రాజభక్తిని బ్రకటించుచునే యుండిరి. తమ యాచార్యుని స్నాతకోపన్యాసమును, దేశ పరిస్థితులను సమన్వయించి చూచు కొని రాయలు తన భావి జీవిత కర్తవ్యము సుసాధ్యమైనది కాదని గ్రహించినాఁడు. కళలను బునరుద్ధరించు మార్గమేది?... అది తన చేతనగునా?...రజనీకుమారి యేవిధముగా సాయ పడునో?...రాయ లేమియును నిర్ణయించుకొనలేక పోయెను.

శిశిరర్తువులో రజనీకుమారీ కృష్ణరాయల వివాహము సర్వవైభవోపేతముగా జరిగినది. సంస్కారవంతురాలు, రజనీ కుమారి కోడలై తమ యిల్లు మెట్టినదని రామయ్యగారును, సాహిత్యాచార్యుఁడు, రాయలల్లుఁడగు భాగ్యము తమకు లభిం చినదని రామమోహనులు నానందామృతాప్లావితులైనారు. ఆ వివాహమహోత్సవ వైభవమును, నాఁటి పండిత సన్మానము లును, సంతర్పణలును, ఆయైదురోజులలో జరిగిన వివిధములగు నుత్సవములను జాలఁ గాలమువఱకుఁ బ్రజలు కావ్యములుగా వరిం చుకొనిరి.

భవానికి శరదృతు వసంతమునకుఁ బదునాల్గవ యేఁడు వచ్చినది. పెద్దన్నతో సమానమైన తెలివి కలదని యామెను గూర్చి యంద ఱనుకొనెడివారు. సరస్వతియే యిట్లవతరించిన దేమోయని రాయలుకూడ ననుకొనెడివాఁడు. తనతోఁబాటుగా నాశ్రమమునకు వచ్చి తమగురుపాదులయొద్దనే చదువుమని తన విద్యాభ్యాస కాలములో రాయలు చెల్లెల కనేకసారులు బోధిం

చెను. ఆమె యంగీకరింపలేదు. "మీ చెల్లెలిని జూపించు" మని రజనీకుమారియును రాయల నప్పుడప్పు డడుగుచుండెడిది. ఆ సాకుఁ జెప్పి తనతోఁగూడ నప్పుడప్పు డాశ్రిమమునకుఁ దీసికొని వెళ్ళి యామెకు రజనీకుమారి పరిచయమును గావించినచో నామెను జూచియైన నాశ్రిమములోఁ జదువుటకు భవాని యల వాటుపడునేమో యని రాయలు ప్రియత్నించి చూచెను. కాని భవాని యాశ్రమమును జూచుటకైన నిష్టపడలేదు.

"ఆశ్రమములోఁ జదువుట నీ కిష్టము లేనిచో మాని వేయుము. కాని నిన్ను జూపించుమని రజనీకుమారి చాలసారు లడిగినది. అందుచే నీ వొకసారియైన నచ్చటికి రావలయును" అని రాయలు భవాని నడిగెను.

"నన్ను జూడవలెనని యామె యంత యుత్సహించుచో నామెనే యొకసారి యిచ్చటికి రమ్మనుము" అని భవాని సమాధాన మొసంగెను. రాయలేమియును జెప్పలేకపోయెను. ఆమె తమ యింటికి వచ్చుట కంగీకరించునో? అంగీకరింపదో?...

"అయినను ఆశ్రిమమునకు వచ్చుటకు నీ కభ్యంతరమేమి భవానీ!"

"అన్నా! నేను నీకు శిష్యురాలి నగుదును. నా సోదరుఁడే యొకమహావిద్వాంసుఁడై యుండఁ జదువునకు నేనింకొకరి కడ కేఁగనేల? అంతియకాక నేనుగూడ నాశ్రిమమునకు వచ్చుచో నింట గృహకార్య నిర్వహణములో నమ్మకుఁ దోడు

పడువా రెవ్వరు?......పెద్దది యగుచున్న కొలఁది నాకెకు నోపిక తగ్గుచున్నది" అని భవాని సమాధాన మిచ్చెను, రాయలు సంతృప్తినొంది మరల నాప్రస్తావన నెన్నఁడును దేలేదు. కాని యప్పటినుండియు రాయలు ద్విగుణీకృతోత్సాహముతోఁ జెల్లెలికిఁ జదువు చెప్పెను. అంతకు మూఁడింతలు పట్టుదలతో భవాని చదువుకొన్నది. అన్నకును, రజనీకుమారికిని వివాహము నిశ్చయమైనదని తెలిసినంతనే భవాని రాయల యొద్దకు వేగముగా వచ్చినది.

"అన్నయా! ఒక్కసారియైన రజనీకుమారిని మన యింటికి రమ్మనుటకు సిగ్గుపడినావు. జమీందారుల బిడ్డయని నీయూహ కాఁబోలు. ఆమె యింక మనయింటిలోనే 'తిష్ఠ' వేయునఁట. నీవు మాత్రమింకను సిగ్గుపడెదవేమోసుమా!" అని భవాని యన్నగారితో ననెను. రాయలు నవ్వి యూరకొనెను. అవును. ఇంకను దనకు సిగ్గెందులకు?...

భవాని సుగుణాల ఖని. ఆమె వినయవతి, ఆ దూర దృష్టియు, నానెమ్మదియు నేపడుచులోను గాన్పింపవు. అయినను, జిన్నప్పటినుండియు నున్న చుఱుకుతన మామెలో వృద్ధి నందుచు వచ్చినదేకాని రవంతయును దగ్గలేదు. అంత నెమ్మది లోను మాంద్యము మచ్చునకైన నుండదు. 'మనిషి' బక్కపలుచగాఁ గొంచెము పొడవుగా నుండును. మొగము కొంచెము కోలగా, సౌందర్యరేఖా సమనిత్వమై యుండును. ఆమెనిగ్రహములో నచ్చుపుఁ దెనుఁగుఁదన ముట్టిపడుచుండెడిది. అన్న

కల్గించిన విద్యాసంస్కారమునకుఁ దోడుగ నామెకుఁ దల్లికడ లోకజ్ఞాన మలవడెను. ఇవి యన్నియును గాక, యామె కాత్మ విశ్వాస మెక్కువ. తనకుఁ దట్టినదే సరియైన యూహయని యామె నమ్మిక. అది యహంభావ మనరాదు కాని, యాత్మ విశ్వాసమే యనవలెను.

రాయలు భవానికి గురువు; భవాని కేశవమూర్తికి. భవాని సాహిత్యములోఁ జాలఁ గృషిసల్పినది. కాని కేశవుని కంత చదువక్కఱలేకపోయినది. అసలు వానికిఁ జదువునం దంత శ్రద్ధలేదు. ఆతఁడు వ్యవసాయపుఁ బనులందుఁ దండ్రికిఁ దోడుపడుచుండెడివాఁడు. కేశవునికిఁ బండ్రెండేండ్లు వచ్చి నప్పటినుండియు రామయ్యగారు వ్యవసాయపుఁ బెత్తన మంతయుఁ జిన్నకుమారుని కప్పగించివేసిరి. కేశవునికి వ్యవ సాయపుఁబనులందు దీరికయే యుండదు. కాని బుద్ధి కుదిరినప్ప డెప్పుడేని చదువునకుఁ గూర్చుండెడివాఁడు. ఆ కూర్చున్న కాసే పును గొంచెము పట్టుదలతోడనే చదివెను. ఏ పుస్తకమునైనను, అర్థము చేసికోఁగల శక్తి వానికి వచ్చినది. వ్రాఁత యన్నచో వానికి మిక్కిలి బద్ధకము. జాలేరు పద్దులను గూడ వ్రాయఁడు. ఏమేని వ్రాయక తప్పనిచో రెండురోజుల తరువాతఁ దా నేమి వ్రాసినదియుఁ దనకే తెలియదు. అందుచే వచ్చినంతే చాలు ననుకొనినాఁడు. మఱియు నాతఁడు చెల్లెలి ప్రోత్సాహముతో మాతృభాషనుగల వన్నె కెక్కిన కావ్యములను ప్రబంధములను జాలవఱకుఁ జదివియున్నాఁడు.

కాని యాగ్రంథములలోని లోతుల నాతఁడు పరిశీలింప లేదు. పరిశీలింపవలసిన యావశ్యకము నాతనికిఁ గన్పింపలేదు. చిత్రకళలకుఁ బ్రధాన గుణమగు నానందదాయకత్వము తోడనే యాతఁడు సంతృప్తిపడినాఁడు. వాని యిష్టకవి అల్లసానివారు. చదివినంతటిలోను బెద్దన్నగారి ప్రబంధ సరణియే వానికి నచ్చినది. ప్రబంధము యొక్క పూర్తిస్వరూప మంతయు నాకవితాపితామహుఁడొక్క గ్రంథములోనే చూపించివేసినాఁ డని కేశవుని నమ్మిక. ఇతర దేశ సారస్వతములను గూర్చి వాని కేమియును తెలియదు కాని మనుచరిత్రవంటి మహాప్రబంధమింకే సారస్వతమున నుండదనియు, నది యాంధ్రుల ప్రత్యేకత యనియుఁ దత్కర్తయగు పెద్దనామాత్యుఁడు ప్రపంచ సారస్వతోపాసకు లందఱిచేతను మన్నింపఁబడఁ దగినవాఁ డనియు నాతఁ డూహించెను. పెద్దన్నగారి ప్రవరుమూర్తి కేశవుని హృదయములో హత్తుకొని పోయినది. ప్రవరుని వర్ణనమును జదువునప్పుడు వానికి మైనుఅపు కలిగెడిది. ఆ పద్యములను గంఠస్థముచేసి యప్పుడప్పుడు లోలోనఁ బాడుకొను చుండెడి వాఁడు. కేశవుని కంఠముకూడ వినుటకు నొంపుగా నుండును. కాని యెంత తన్మయత్వములో నున్నను బడమటావు జ్ఞాపకమునకు వచ్చెనేని చదువునకు స్వస్తిచెప్పవలసినదే. కేశవుఁడొకవిచిత్ర వ్యక్తి పడమటావు వాని కాపురాలు. పాలేరులు చుట్టములు. పంటభూములు విహార ప్రదేశములు. ఆ నీటిజల వచ్చు స్థలము కేళీగృహము. అతఁడు దయాస్వరూపుఁడు. కాలి క్రిందఁ బడి

చీమయైన నలిఁగినచో వానిహృదయము తునుకలై పోవును. ఎన్నఁడు నొకరి కపకార మొనర్చి యెఱుగఁడు. ఉపకార మొనరించి ప్రత్యుపకారము నాశింపఁడు. తల్లిదండ్రులన్నచో వానికిఁ బవిత్రభావము. అన్నను గౌరవించును. చెల్లెలిని గౌరవించును. అందులోఁ దన శిష్యభావముకూడ నున్నది. వానినందఱును 'చిన్న బాబు' అని పిలుతురు.

వ్యవసాయపుఁ బనులతోఁగాని, గృహకార్యములతోఁగాని, యప లితరప్రపంచముతోడనే రాయలకు సంబంధములేదు. ఎల్లప్పుడును దన పనియేమో? తానేమో? అంతియ. పగలంతయు నాశ్రమమందే గడిచిపోయెడిది. సాయంకాలమింటికి వచ్చుటతోడనే చెలెలికిఁ జదువుచెప్పును. తరువాతఁ దన చదువు. కాని రాత్రులందు భోజనము లైనతరువాత, భవానియును, దానును జదువునపుఁ గూర్చుండు లోపల మాత్రము కొంచెము వ్యవధి యుండెడిది. అప్పుడు తండ్రితోడను, భోజన సమయములందుఁ దల్లితోడను బ్రసంగించుచుండును. విద్యాభ్యాసము పూర్తియగునప్పటికి రాయలకు పదునెనిమిదేండ్లు దాఁటినవి. రాయలు సంస్కృతాంధ్రములందు గొప్ప పాండిత్యమునుసంపాదించెను. తెనుఁగునఁ బ్రౌఢకత్వమును వ్రాసెడి నేర్పలవడినది. రాయలు కవియన్న ప్రఖ్యాతి గోదావరినది రెండు ప్రక్కలను వ్యాపించినది. వాని కంఠము చాల మధురముగ నుండును. ఆతఁడు పద్యములను జదువుచోఁ బంట మీఁదనున్న చేను గాలికి నల్లనల్లన నూగిసలాడుచున్నట్లుండును. వాని

కంఠమునం దెంతయో యాకర్షణశక్తియున్నది. అతఁడు మాటాడినచో నెంతయో మనోహరముగ నుండును.

మొదటినుండియు విజయేశ్వరాధీశులకు రాయలతోఁ బ్రసంగించుటయన్న చాల నిష్టము. రాయ లెవ్వరితోనైనను జాల గౌరవముగ మాట్లాడును. అతఁడు తానై ప్రసంగము నెత్తఁడు. ఎవరైనఁ గానిండు, గౌరవముగఁ బల్కరించి యేదేని ప్రసంగములోనికి దించినచో నింక ననర్గళముగా నుపన్యసించును. వాని వచఃపాటవమునకుఁ గుమార రామోహానులు ముగ్ధులగుచుందురు. పరిపాలనా వ్యవహారములలో మనస్సెంత చీకాకు పడినను, సాయంకాలము వాహ్యాళిగా నాశ్రమము నకువచ్చి యింటికి వెడలిపోనున్న రాయలతో రెండు ముక్కలు మాట్లాడినచో నాయనకు నవజీవము వచ్చిన ట్లయ్యెడిది. ఏకాంతమున విశ్వనాథుఁడుకూడ రాయల వచోమాధుర్యమును, వాని దినదినప్రవర్ధమానమగు విజ్ఞానమును రామమోహానుల యొద్దఁ బ్రశంసించెడివాఁడు. రాయలన్నచో రామమోహానుల కింతింత యనరాని ప్రేమయు, గౌరవము నేర్పడుటకు ముఖ్యముగా విశ్వనాథుని ప్రశంసయు, నాతఁ డప్పు డప్పుడు బయల్పఱచుచు వచ్చిన కొన్ని భావములు కారణమనక తప్పదు.

భవాని యన్న యొద్ద సంస్కృతాంధ్రమునను జక్కగాఁ జదువుకొన్నది. కొన్ని కొన్ని ప్రౌఢగ్రంథముల నామె యన్న సాహాయ్య మక్కఱలేకయే యర్థముచేసికొనఁగల్గెను. పదుమూ

డవయేఁటనే యామెయును గవిత్వమును జెప్పసాఁగెను. అది యును జాల బాగుండెడిది. ఆపె దృష్టి నూతన భావసంకీర్ణము లైన గ్రంథములవైపు మఱలినది. అప్పటికిఁ గందుకూరి, చిలక మర్తి మొదలగు పురోగాములు ప్రబంధశైలి వీడి సంఘ సంస్కరణాశయపూరితములైన కావ్యములను రచింపఁబూనిరి. (భారతదేశములో మహాత్మునికంటె ముందుగా నాంధ్రదేశ ములోఁ జిలకమర్తివారు హరిజన సంఘసంస్కారమును బ్రారం భించుట సర్వజన విదితము.) భవానియు నా మహామహుల కవిత్వము ననుకరించుచు ఖండకావ్యము లల్లసాఁగినది.

అప్పుడప్పుడు భవానియు, రాయలును సాహిత్యవిషయ ములనుగూర్చి ప్రసంగించుకొనుచుందురు. ఆ సమయమునకుఁ దానింట నుండుట సంభవించినచోఁ గేశవుఁడు ప్రక్కగదిలోఁ గూర్చుండి వారిరువురి వాదములను శ్రద్ధతోవినుచుండెడివాఁడు. అన్నగారి ప్రతిభా విశేషములను దలంచుకొని భవానియుఁ గేశవుఁడును విస్మయ మొందుచుందురు. చెల్లెలి విమర్శనా బుద్ధిని స్వతంత్రాభిప్రాయమున నన్న ప్రశంసించెడివాఁడు. సంప్ర దాయ మహానది కొక క్రొత్త యుపనదిని, జేర్చుచున్న నాఁటి కవులను దన చెలె లర్థముచేసికొన్నదని రాయలు సంతసించి, క్రొత్తమార్గమును ద్రొక్కినందుల కామె లోకమున కాదర్శ ప్రాయ కాఁగలదని యూహించుచుండును.

అన్నతో మాటాడని రోజు భవాని కొక యుగము గడపినట్లుగా నుండును. ఎల్లప్పుడు నాతఁ డేదేని యొక క్రొత్త

విషయమును జెప్పుచుండవలయును. ఆమె వినుచుండును. రజనీ కుమారి కాఁపురమునకు వచ్చిన తరువాత ముగ్వురును గలిసి చాలసేపు ప్రసంగించుకొనుచుండెడివారు. సారస్వత విషయక ములగు చర్చలైనతరువాత రజనీకుమారి కొంతసేపు వీణ వాయించి యందఱకు నానందమును గొల్పెడిది.

కొడుకు కోడండ్ర యన్యోన్యతను, వారి సంస్కారతను, భవానికిని, రజనీకుమారికి నేర్పడిన స్నేహమును జూచుచు నీశ్వరమ్మగారును, రామయ్యగారును దమంత యదృష్టవంతు లింక లేరనుకొనిరి. వారి కేమో కావ్యలోకములో నున్నట్లు న్నది ఆనందమయమై రెండు సంవత్సరములు జరిగిపోయెను. కొంతకాలము రజనీకుమారీ కృష్ణరాయలు విజయేశ్వరమునం దుండి, తిరిగి వచ్చునప్పుడు విశ్వనాథుని సందర్శించి వచ్చినారు. తా నంతకుముందే చదువుటకుఁ బ్రారంభించి, హైందవ వేదాం తమునుగూర్చి రాయలు కొన్ని క్రొత్త విషయములను గురు ముఖమున నేర్చుకొనినాఁడు.

భవాని పదునాఱేండ్ల బంగారుపడుచైనది. కేశవునికిఁ బదునెనిమిది దాఁటినవి. ఆ యేఁడు భవానికి వివాహముచేయ వలెనని యీశ్వరమ్మగారు సంకల్పించిరి. "విధి దానంతట నదే తీసికొనివచ్చు"నని రామయ్యగారి సమాధానము. రాయల వివాహ మనుకోకుండఁగనే జరిగిపోయినది. అట్టి యనుకూల సంబంధము కుదురునని యెవ్వరు నూహించి యుండలేదు. అందువలన నీ వివాహనిర్ణయముఁగూడ దైవేచ్ఛకే రామయ్య

గారు విడిచిపెట్టివేసినారు వివాహములు కుదురుట, కుదరక పోవుట మనచేతిలో నెంతమాత్రమును లేదని రామయ్యగారి యూహ—లగ్న ఘడియ సమీపించినచో నొకరి ప్రమేయము లేకయే వివాహము నిర్విఘ్న సమాప్త మగును. ఆటంకము లెన్నియైనను దాని నడ్డలేవు.

గోదావరి కావలియొడ్డున రామగిరి యను నొక పెద్ద జమీందారీ కలదు. ఆ సంస్థానాధీశుఁడు గిరిరావను నాతఁడు. వానికిఁ బాతికేం డ్లుండును. వాని మొదటి భార్య యొక యాఁడు శిశువును బ్రసవించి చనిపోయినది. అతఁడు తన మొదటి భార్యను సరిగాఁ జూడలేదని యొక వదంతి యున్నది. వాని కింక "నా" యనువా రెవ్వరును లేరు. భవానిని దన కిచ్చి వివాహము చేయవలసినదిగాఁ గోరుమని యాతఁడు తన పురోహితు నాకస్మికముగా నొకనాఁడు రామయ్యగారియింటికిఁ బంపించెను. అందఱి యిష్టానిష్టము లొకచో నుంచుదము; భవానిమాత్రము వానిని వివాహ మాడుట కంగీకరించినది. ఆ కుటుంబములో నామె యిష్టమును గాదనువా రెవ్వరును లేరు. కాని కేశవుఁడు మాత్ర మామెను "భవానీ! వెనుక ముందుల నీవు బాగుగా యోచించుకొంటివా?"యని ప్రశ్నించెను. ఆమె తల యూపినది. కేశవుఁ డూరకుండెను.

భవాని గిరిరావుబాబు కథ నంతటిని గర్ణాకర్ణికగ విని యున్నది. అప్పుడే యన్నగారి శుశ్రూషలో నామె నాగా నందమును బూర్తిచేసెను. బోధిసత్వుఁడైన జీమూతవాహ

నుని దివ్యనివేదనము నన్నగారు వ్యాఖ్యానము చేసి చెప్పు చున్నప్పు డామె మహానందముతో మైమఱచి యేలోకముననో సంచరించెడిది. ఆ యద్భుత నాటకమును బోధించుచు నహింసా వ్రతము సర్వాశయ సాధనములలో నుత్తమోత్తమ మనియుఁ బరమ పవిత్రమనియు జ్ఞానస్వరూపులగు శ్రీకృష్ణ, శంకరా చార్యాది యవతారములు ప్రపంచోద్ధరణ కెంత ముఖ్యములో నహింసాస్వరూపులగు జీమూత వాహన, బుద్ధ, మహావీరాది పరమపురుషుల యవతారావిష్కరణము నంతియ ముఖ్య మనియు, నట్టి పురుషుఁ డొకఁ డుద్భవించి యున్నాఁడనియు, నాతని యవతారము కొలఁది సంవత్సరములలో వ్యక్తమగునని తన దేశికులు చెప్పిరనియు రాయలు భవానికి జెప్పెను. అవి భవాని హృదయమున నాఁటినవి. గిరిరావు కథ వినినప్పుడును, ఈనాఁ డాతఁడు తన్ను వివాహమాడఁగోరి సందేశమంపి నప్పుడును, అతని క్రూరత్వమున కాహుతియైన వానిభార్య విషాదగాథ వినినప్పుడును, దిక్కులేని యాదొడ్డ యిల్లాలి పసికందు బ్రతుకుయొక్క సంకటస్థితిని దలఁచుకొని నప్పుడును, ఆమె కనుల నీరునిండి, ఆమెలో నేమి స్పందనము కల్గినదో కాని, గిరిరావుబాబునే తాను వివాహమాడి యాతనిని మరల నొక సత్పురుషుని జేయ నామె సంకల్పించుకొనెను.

రామగిరినుండి గిరిరావుబాబు పురోహితులు కుమార దేవము వచ్చిననాఁడే సంజీవపురమునుండి యింకొక రాయ బారము వచ్చినది. సంజీవపురము భీమోలు ప్రాంతములలో

నొక మొఖాసా. అది రామగిరి జమీందారీలోఁ జేరినదే. ఆ మొఖాసాదారు కుమార్తె చంద్రావతియను నామెను గేశవ మూర్తికిచ్చి వివాహము చేయవలెనని యా రాయబారము. పెండ్లికిముందు పెండ్లికుమారుఁడు వధువును జూచుకొను నాచారము రామగిరి జమీలోని వారికి లేదఁట. అందువలన భవానియు, నీశ్వరమ్మగారును, రజనీకుమారియును వెళ్ళి చంద్రావతిని జూచివచ్చిరి. వారి వర్ణనలను విని కేశవుఁడు వివాహమున కంగీకరించెను.

వివాహములు నిశ్చయమైనవి. ప్రథమమున భవాని వివాహము జరిగినది. తన రెండవ వివాహమును బ్రథమ వివాహమును మఱపించు వైభవముతో జరిపింపవలెనని గిరిరావు సంకల్పించుకొనెను. భవాని యందమును, సౌశీల్యమును, విజ్ఞానమును విని ముగ్ధుఁడై యున్న గిరిరావుబాబు, ఆమె మనస్సునుగూడఁ గరగింపవలెనను నిశ్చయముతోఁ దన వైభవమునంతటిని బ్రదర్శించినాఁడు. ఆ వివాహ మైదురోజులలోను నాతఁడు కుమారదేవమునందు జరిపించిన గానసభలకు, నాడించిన భోగముమేళములకుఁ, గాల్పించిన బాణసంచాకును, గుమారదేవము చుట్టుపట్టులందలి ప్రజలెల్ల విస్మయ మొందిరి. భవాని పెండ్లియైన పదునేనుదినములకుఁ గేశవుని వివాహ మైనది. అంతవరకును గిరిరావు కుమారదేవమునందే యుండెను. చంద్రాకేశవుల వివాహముకూడ నుదాత్తమై, మధురముగ జరిగిపోయినది. వివాహ కార్యకర్త రాయలు కదా ?

సంజీవపురమున వివాహసమయములో నూతన వధువగు చంద్రభవాని ననవరతము నంటిపెట్టుకొని యుండెడిది. పెండ్లి చూపులకు వెళ్ళినప్పటినుండియును జంద్ర యన్నచో భవానికేదో చెప్పరాని గౌరవమేర్పడినది. అందువలన నామెయును జంద్రనొక్క నిమేషమేని విడిచియుండలేదు. చిన్నన్నగారి వివాహమైన వెంటనే భవాని భర్తతో రామగిరికిఁ బ్రయాణము కావలసియున్నది. కాని వారినిరువుర నింకొక్క నాల్గురోజుల పాటైనఁ గుమారదేవములోనుండి వెళ్ళుఁ డని యందఱును గోరిరి. గిరిరావు తానుండుట కొప్పుకొనలేదు. నీవైన నుండుమని చంద్ర భవానిని బలవంతపెట్టినది. రజనీకుమారి యామెను బలపఱచెను. భర్తయాజ్ఞ కైకొని యొక నాల్గు రోజులు మాత్రము తాను బుట్టింట నిల్చియుండుటకు భవాని యొప్పుకొనెను.

భవాని, చంద్రావతి, రజనీకుమారి — ఈ ముగ్వురును వివిధ సౌందర్యపూర్ణలు. ఉషస్సౌందర్యము భవానిది. సంపూర్ణ శారదాజ్యోత్స్నాసౌందర్యము చంద్రావతిది. రజనీకుమారి సర్వగుణపూరిత మధుమాససౌందర్యపూర్ణ. సౌందర్యసృష్టి రహస్యము ముప్విధముల నా ముప్వురిలోన నిమిడియున్నది.

ఈ ముప్వురిలోను జంద్ర నిరాడంబరజీవిని. నగలు నాణెములపై నామె కంత శ్రద్ధ యుండదు. నిరలంకారముగానున్నప్పుడే యామె సహజమూర్తి మిక్కిలి మనోహరముగా నుండును. మెడలో నొంటిపేట గొలుసును, జేతులకుఁబోచీలు

గాజులును; కాళ్ళనందెలు నామె యెల్లప్పుడును ధరించి యుం డును. ఆపె పెదవులపైఁ జిఱునగ వెల్లప్పుడును దాండవించు చుండును. విగ్రహము పొడవును బొట్టియునుగాక సమత్వము కలది. ఆ శరీరచ్ఛాయ చాయఁదేఱిన మేలిమి బంగారువలె మిసమిసలాడు చుండును. శిరోజములు చాల నొత్తుగా నుండి, యా పొడవైన జడ నితంబ శ్రేణిపై నడయాడుచుండును. శర త్తులోఁ బుట్టినదగుటచే నామె చిన్నప్పటినుండియు శరచ్చంద్రికఁ బోలు తెల్లని చలువ బట్టల నెక్కువగాఁ గట్టుచుండెడిది. అందు లకు దోడు కేశవునికిఁ దెలుపన్నచో మిక్కిలి యిష్టమగుటచే నిప్పుడామె నిత్యమును వానినే ధరింపసాఁగెను.

చంద్ర యంతగాఁ జదువుకొన్నది కాదు. విద్యయం దాసక్తి యున్నది కాని యామె బాగుగాఁ జదువుకొనుటకుఁ జిన్నతనములో వీలుకలుగలేదు. ఆ పల్లెటూరిలో నామెకుఁ జదువు చెప్పెడివారే లేక పోయినారు. ఇంటి పురోహితులే యేమాత్రమో చెప్పియున్నారు. దానినే యామె యింకొక కొంచెము వృద్ధిచేసికొన్నది. భవానియును, జంద్రియు నొకే యీడువారు. రూపగుణవిలాసములం దిరువురు నించుమించుగా సమాను లనవచ్చును. కాని చంద్ర సౌందర్యమున మిన్న. భవాని విద్యాధికురాలు. చంద్రలో కానుభవజ్ఞురాలగుతల్లికి శిష్యురాలు భవానియును దల్లియొద్దనే శిక్ష పొందినను, ఆమెకుఁ బుస్తక జ్ఞానమే యెక్కువ.

భవానికివలె చంద్రకుఁగూడ నూలుతీయుటన్నఁ జాల

నుత్సాహము. చంద్ర భవానికంటెను సన్నని నూలు తీయఁ గలదు. చంద్రయొక్క సుకుమారతయంతయును సాలెగూఁటి తంతులంతటి సన్నముగా నూలు తీయుటలోనే కన్పించును. ఆ సుకుమారత భవానిలో లేదు. రజనీకుమారి వీరిరువురికంటె సుమారు మూఁడేండ్లు పెద్ద. ఆమె కేశవునికంటెఁ గొంచెము పెద్దది. అయినను రజనీకుమారికూడ నా యిరువురితో సమాన వయస్సు కలదానివలెనే యుండును. ముగ్గురు నొకేరకపు దుస్తులను గట్టినచో దూరమునుండి వారిని గుర్తించుటకూడఁ గష్టమే ! ఈశ్వరమ్మగారా నాల్గురోజులు నాముగ్గురితోఁ బాటు తామును నవయౌవనమును జెందినారు. అప్పుడు మాధవీమందిరములో మధువులే కురిసినవి.

రామగిరి సంస్థానాధీశుఁడగు గిరిరావు విలాసపురుషుఁడు. ఈ సంస్థానమునకు సాలీనా మంచి యాదాయము వచ్చును. గిరిరా వింద్రభోగముల ననుభవించుచుండును. ప్రజల మొఱ నాతఁ డాలింపఁడు. అప్పటి కింకను జమీందారీ లుచ్ఛ్రదశలో నున్నవి. ఆ చుట్టుప్రక్కలనున్న జమీందారీలలోఁ బ్రసిద్ధి కెక్కినది విజయేశ్వరము. గిరిరావు తండ్రిగారి కాలములో రామగిరియుఁ జాల నుచ్ఛస్థితిలోనుండి విజయేశ్వర సంస్థాన ముతో సమానమై యుండెను. కాని గిరిరావు మదోన్మత్తుఁడై యభయుఁడై సంచరించి సంస్థానమును జిందరవందర చేసివేసి నాఁడు. చిన్నతనములో నధికారము చేతికి వచ్చినది. ప్రాయము, ధనము, అధికారము–మూఁడును వానికున్నవి. ఈ మూఁడును

వానికున్న వివేకము నణచివేసినవి. సంస్థానమున కాదాయము క్రమముగాఁ దగ్గఁజొచ్చెను. వ్యయము హెచ్చయ్యెను. పరిపాలనమంతయును దుష్టులచేతిలోని కేఁగినది.

గిరిరావునకుఁ బానీయములును, స్త్రీజనము నున్నచోఁ జాలును. పరిపాలన మక్కఱలేదు. రైతు లుద్యోగస్థులచేఁ బీడింపఁబడిరి. వారి మొఱాలకించు నాథుఁడు లేఁడు. ప్రజలను బీడించి పిప్పిచేసి వసూలుచేసిన మొత్తమంతటిలో నుద్యోగస్థులు సగమువఱకు స్వాహాచేయుదురు. మిగిలిన సగములో నూటికిఁ దొంబదివంతులు దివాణపు భోగవిలాసములకు, మిగిలిన దేమేని యున్నచో నది తక్కిన యన్ని పరిపాలనా వ్యయములకును - అందులో మరల నుద్యోగస్థుల జీతములు కూడనున్నవి. రామగిరి సంస్థానమునకు దుర్గతి పట్టిన ప్రథమ దివసము లవి.

రామగిరి జమీలోనివారి కందఱకును వివాహమునకు ముందు పెండ్లికుమారుఁడు వధువును జూచుకొను నాచారము లేకపోవుటచే గిరిరావును వివాహమునకుముందు తన మొదటి భార్యను జూడలేదు. ఆమె యంతయందమైనది కాదు. కేవల మామె గుణసంపత్తికి మెచ్చియే గిరిరావుతండ్రిగా రామెను దమ కోడలిగా నంగీకరించియుండిరి. ఆయనకును గిరిరావన్నచో సదభిప్రాయములేదు. గుణవంతురాలు భార్యయైనచో నామెయైన వానినిఁ జక్కఁదిద్దుకొనునేమో యని యాయన యూహించెను. కాని గిరిరావునకుఁ గావలసినది రూపముమాత్రమే. అంతరూపవంతురాలుకాని భార్య వానికి

నచ్చలేదు మొదటిరోజులలో నేమిపాలించినాఁడో అంతియే. క్రిమముగా నామె మోమును జూచుటకూడ మానివేసినాఁడు. ఎప్పుడైనను నెదురుపడినచో నాతఁడు చీదరించుకొనసాఁగెను.

కాని సుగుణఖని యగుటచే నాతఁడు పెట్టు బాధ లన్నిటి నామె యోర్చుకొనెను. ఎంత యోర్పు వహించినను దనభర్త నడవడియుఁ దత్ఫలముగ రామగిరి సంస్థానమునకుఁ బట్టుచున్న దుర్గతియుఁ దలంపునకు వచ్చినప్పుడెల్ల నామెకు దుఃఖ మాఁగెడిది కాదు.

ఆమె దుఃఖము గర్భస్థదవానలము. బెంగతో నామె కృశించిపోయెను. గర్భవతియైయున్న దినములలో గిరిరావు నడత మఱియును మితిమీఱిపోయినది. నెలలునిండిన సమయములోఁదనకొక్కసారియైన దర్శనమీవలెనని యామెభర్తకుఁ గబురుచేసెను. కాని యాతఁడు రాలేదు. శల్యావశిష్టయైయున్న యామెపడిన ప్రిసవవేదన కంతులేకపోయినది. అనుభవ శాలినులైన దాదు లతిప్రయత్నముమీఁదఁ బుట్టిన యాఁడుశిశు వును రక్షింపఁగల్గిరి. తల్లిమాత్రము మూఁడురోజుల వఱకును స్పృహయెఱుంగదు. దాదులు నిరాశచేసికొనినారు. నాల్గవనాఁ డామె కొంచెము తెప్పరిల్లినట్లు కన్పడి బిడ్డను జూపింపు మన్నది. కాని కన్నబిడ్డను రెండుకనులు విప్పి యాతల్లి చూచుకోలేక పోయినది.

అది యవసానదశయని యందఱును గ్రిహించినారు. కడసారిగా నొక్కపరియైన దర్శన మిప్పించవలెనని తన

భర్తకుఁ దాను విన్నవించినట్లుగాఁ జెప్పుఁడని యామె దాదు లను గోరెను. గిరిరావు వచ్చినవారిని జీవాట్లు పెట్టి పంపించి వేసెను. ఆమె విరక్తి చెందినది. తన భర్త మరల వివాహ మాడును. తన పసి నిసుఁగుగతి యేమి? పసిపిల్లనైనను దిన్నగాఁ జూడుఁడని యామె భర్తకు విన్నవింపనెంచెను. ఆ యొక్క విషయమే యామె యాలోచించెను. అతఁడు రానప్పుడామె యేమిచేయఁగలదు? ఏమియు నామెకుఁ దోఁచినది కాదు. కనులు మూసికొని తనకుఁ గాఁబోవు సవతికి నమస్కరించినది. తనభర్తను సంస్కరింప వలసినదనియుఁ దన కన్నబిడ్డను సంర క్షింప వలెననియు నామె కోరుకొనెను. చుట్టు నున్న వారంద ఱాదృశ్యమునుజూచి కనుల నీరు నించిరి. ఆమెతోఁ బుట్టింటి నుండి వచ్చినదాదిమాత్ర మామెయొద్దకు వచ్చి "అమ్మా! నీ బిడ్డకేమియును భయములేదు. నేను పెంచెదను. రాఁబోవు నమ్మగారును బసిపాపను ప్రేమగానే చూతురు. మీరు చింతపడ వలదు" అని యోదార్చినది. కృతజ్ఞతతో నామె శాశ్వత ముగాఁ గనులు మూసికొనెను.

కుమారదేవమున నాల్గునాళ్ళుండి భవాని రామగిరి కేఁగినది. ఈ లోపున గిరిరా వంతఃపురమును, బురమును గూడ నలకరింప నాజ్ఞాపించి మహావైభవముగా నూత్నవధువు నాహ్వానింప నాయత్తుఁడై యుండెను. భవాని వచ్చుటతోడనే గిరిరా వామె హస్తమును బట్టుకొని యత్యుత్సాహమున

నామెకుఁ దనయంతఃపురమును జూపించినాఁడు. దానిని గాంచు నప్పటికి భవాని కన్నులు తిరిగిపోయినవి. ఆ యంతఃపుర శృంగారమును వర్ణింప నలవికాదు. ఆ యలంకారములను గలయఁజూచినంతనే, భవాని కన్నులవెంబడి రెండశ్రుకణములు రాలినవి. వానిని గాంచి యానందబాష్పము లనుకొని గిరిరావుపొంగిపోయెను.

ఆ సాయంకాలమే యే విషయమును దాఁచుకొనలేని కొందఱు పరిచారికలు పెద్దరాణియొక్క దీనగాథ నంతటిని రహస్యముగ భవాని కెఱింగించిరి. ఆమె హృదయము తునుక లై పోయినది. ఆ పిచ్చితల్లి యెడ నిదివఱ కామె కేర్పడిన భక్తియు, గౌరవము నిప్పుడు సహస్రముఖముల నామెలోఁ బ్రవహించినవి. ఆమె రెండు కోరికలను దాను దీర్ప దీక్ష వహించి సవతి చిత్రపటముకడ భవాని శపథమును గైకొనెను. "చెల్లీ! కళంకపూరితు లగువారల నిష్కళంకితులనుగాఁ జేయు మని మా దేశికు లిదివఱలో నొకనాఁ డాదేశించియున్నారు. దానిని నేను నీకుఁగూడ నాదేశించుచున్నాను," అని తన యన్నగారు తనకు బోధించినమాట లామె కాకస్మికముగా జ్ఞప్తికి వచ్చినవి. తాను విజయమందినట్లే యామెకుఁ దోచెను.

గిరిరావుబాబు నాజ్ఞచొప్పున నంతఃపురపరిచారిక లా రాత్రి భవానిని సౌందర్యాధిదేవతగా నలంకరింప వచ్చిరి. ఆమె యేమియు నడ్డుచెప్పలేదు. పిమ్మటఁ బరిచారిక లామెను

శయనమందిరమునకుఁ గొంపోయి యామె నచ్చట దిగవిడిచిరి. ఆ పరమసౌందర్యమూర్తిని జూచి గిరిరావు చకితుఁడై పోయెను. వానిలో నణఁగియున్న కాంక్ష[illegible]న్నియును విజృంభించినవి. ఆతఁ డామెకడకు వేగముగా వచ్చినాఁడు. వాని పెదవులను జేతులను జలించుచున్నవి. భవాని నిశ్చలయై నిలిచియుండెను. ఆతఁడు మీఁదికి వచ్చుచుండుటను గమనించి యామె చేయెత్తి వారించినది.

'మీ రక్కడనే కొంచెదిసేపు నిల్చి నా మనవి వినుఁడని ప్రార్థించుచున్నాను. నేను మీకు భార్యనగుటచే నెల్లపుడును మీ యధీనములోనిదాననే, మీకును, మీ బాలికకును సేవ చేయుటయే నా జీవితపరమావధి. కాని మీరు ధనమత్తత చేత సంస్కారహీనుఁడైన యధమమానవుని త్రోవఁ బడి, యొక దొడ్డ యిల్లాలి మృతికిఁ గారణభూతులైనారు. మీ నడతకు మీరు పశ్చాత్తాపమునంది యుత్తమమానవ జీవిత క్షేత్రమునకు యాత్రికులు కానంతవఱకును నేను సార్థకమగు భార్యను గాఁజాలను. సౌందర్యవతినన్న గర్వము నాకు లేదు. నా సౌదర్యమున మిమ్ము సత్పథములకుఁ దెచ్చుటకు విని యోగపడినచో, ధన్యురాలను' అని భవాని చేతులను జోడించి నిల్చినది.

గిరిరావున కొక్కక్షణము మతి చలించినట్లైనది.—"భవానీ! నన్ను నీ వవమానించుటకుఁ బెండ్లి యాడితివా? లేక నా యాస్తి నాశించి పెండ్లియాడితివా?"

"మీ రట్టిమాట లనకుఁడు. నేను మీ చరణదాసిని మాత్రమే."

"ఈ నీతులు నాకుఁ దెలియవు. నన్ను పెండ్లి యాడు మని నిన్నునే బలవంతము చేసియుండలేదు. మొదటనే నీవు మేలుకొని యుండవలసినది. ఇప్పుడు నీవు నా భార్యవు. భార్య భర్తమాటను విని తీరవలయును. లేనిచో వినునట్లు చేయఁగల శక్తి నాకున్నది." గిరిరావు కంఠము కఠినమైపోయెను.

"మీరట్లు చేయుచో మీకు నా శరీరము మాత్రమే వశ మగును. నా మనస్సును మీరు వశపఱచుకోలేరు......"

గిరిరావు కోపమును దట్టుకోలేక పోయినాడు. ఆవేశ మును నిగ్రహించుకొనలేక యాతఁడు భవానిపై కుఱికెను. భవాని కదలక మనోధైర్యముతో హృదయమునఁ జేతులు కట్టుకొని యట్లనే నిల్చియున్నది. ఆమెకున్న యాత్మవిశ్వాసము వలన నామె చూపు లగ్గిమంటలవలె గిరిరావు దూఁకుడు నరి కట్టినవి. అతఁడొక్కసారి భవాని నాపాదమస్తకమునుబరిశీలించి, తలవంచుకొని, వెనుదిరిగి, గదివీడి వెడలిపోయెను. భవాని మరల నొకమారు అంతఃపురమును గలయఁజూచినది. ఆమె తలలో మెఱపు మెఱసినట్లయ్యెను. ఆమె కేమో తలక్రిందైపోయినట్లైనది. తన ప్రథమప్రియత్న మిట్లు విఫలమైనదేమి ? ....ఆమె కిఁక నక్కడ నిలుచుండుట కష్టమయ్యెను. ఆ శయ నాగారమునుండి యీవలకు వచ్చి తలుపులను వెనుకవైపున తటాలున మూసివేసెను. ప్రళయకాల పైశాచికాట్టహాసము

వలె మేడ దిగిపోవుచున్న గిరిరావున కా శబ్దము వినిపించినది. భవానియును మేడదిగి వచ్చెను. పరిచారికలు వెలవెలఁబోవుచుఁ భయభ్రాంతలై నిలుచుండిరి.

గిరిరా వాగ్రహముతో మేడగిది వచ్చుటయు, నా వెను కనే భవాని యేతెంచుటయును బరిచారిక లెల్ల వీక్షించిరి. ఒక్క సారిగా దివాణమంతయు నిశ్శబ్దమైపోయెను. మరలఁ బ్రకృతి జనములో గుసగుసలు బయలుదేరినవి. గిరిరావు సాయం సమయములందు విహరించు నాల్గవ యంతస్తుపైకి వెడలిపోయి నాఁడు. భవానిమాత్ర మధైర్యపడలేదు. చంటిపాపను జూపుఁ డని యామె పరిచారికల నడిగెను. దాది భవానిని దోడ్కొని పోయి యొక చిన్నగదిలో మంచముపై బోర్లపడి యేడ్చుచున్న పసిపాపను జూపెను. భవాని యా పిల్లను జంకకు నెత్తికొనెను. చంటిపిల్లల నెత్తుకొను టామె కదియే ప్రథమమైనను గుక్కపట్టి యేడ్చుచున్న యా పిల్ల యట్టే యూరుకొనినది. పరిచారిక లాశ్చర్యపడినారు. ఆ పాపకుఁ బదునొకండవ నెల వచ్చినది. కాని యింతవఱకును గిరిరావాపిల్లను జూడలేదు. ఆ పిల్ల విషయ మేమైన వచ్చినచో నాతఁడు చీదరించుకొనును. ఆ పాప దీనస్థితికి భవాని హృదయము కరఁగిపోయెను. పాపను హృదయమునకు హత్తుకొన్నది. ముద్దాడినది. రామగిరివంటి సంస్థానాధీశుని యేకైక కుమార్తెయయ్యు నా పాప యనుభ వించుచున్న దుఃఖస్థితికి భవాని గుండెతఱుగుకొనిపోయెను. ఆ పాప సంరక్షణభారము నంతటిని దాను వహించినది. ఆమెకు 'భారతి'యని ముద్దుగాఁ బేరు పెట్టుకొన్నది.

చంద్ర భర్త కనుకూలముగా సంచరించెడిది. తన కేమి కావలయునోగూడ నాతఁ డెన్నఁడును జెప్పవలసిన యవసరమే లేకపోయినది. ముందుగా నామెయే సర్వమును గ్రహించెడిది. అందుచేఁ జంద్ర యన్నచోఁ గేశవుని కింతింత యనరాని ప్రేమ యేర్పడినది. ఆపె సలహాయం దాతఁడెక్కువ గుఱియుంచును. ఆమె మిక్కిలి సుకుమారి యని వాని తలంపు. అందుచే నాపె మనస్సు నాతఁడెప్పుడును జివుక్కురు మననిచ్చెడివాఁడు కాఁడు. సంసారమును దిద్దుకొనుటలో వా రిరువురును జాల నేర్పరులు. ఈశ్వరమ్మగారును. రామయ్యగారును దమ తమ గృహాభారములను జంద్రా కేశవులపైఁ బూర్తిగా విడిచిపెట్టివేసి, యున్నది లేదన్న చికాకు లేక నిర్విచారముగాఁ గాలము గడపసాఁగిరి. రజనీకుమారియు నాగర్భ శ్రీమంతురా లగుటచేఁ జిన్నప్పటి నుండియు నే పనిని జేసి యెఱుఁగదు. అందువలనఁ దోడుకోడలికి వెనుకను సహాయముగా నుండి యింటిని జక్కఁబెట్టుకొనుట నేర్చుకొనెడిది. కాని చంద్రమాత్ర మక్క నేపనియును జేయనిచ్చెడిది కాదు. సర్వము నామె యొక్కతెయే నిర్వహించుకొనెడిది.

భర్తతోఁబాటు చంద్రయును గోసంరక్షణమందు శ్రద్ధ వహించెను. ఆవులు కేశవునొద్దకంటెఁ జంద్రయొద్దనే యెక్కువ చనవుగా నుండును. పడమటావుదూడ యెల్లప్పుడును గంతులు వేయుచు నామె వెంటఁ దిరిగెడిది. కేశవుని కమతములో మొత్త మఱువదివఱుకు నుండును. ఒకేపర్యాయమాతఁడిరువది

నాగళ్ళను గట్టించెడివాఁడు. రామయ్యగారు కొన్నదికాక కేశవుఁడు మరల నూటయేఁబదియొకరముఃలభూమిని కొన్నాడు. ఈ భూములకు నీటిజల యెక్కకపోవుటచే మెట్టపైరులే పండిం చెడివారు. ఇదివఱకుఁ గొన్న కొన్ని భూములను బాగుచేయిం చుటచేఁ బల్లపు వ్యవసాయము హెచ్చినది. కేశవుని కమతము లోని పాడిలో మాధవీ మందిరమున నుపయోగపడగా మిగిలిన దాని నంతటిని బాలేరులే యనుభవింతురు. పాలేరులకుఁజంద్ర యన్నచో నెంతో భక్తి. రైతులు కేశవుని కెల్లప్పుడును గృత జ్ఞులు. పరోపకారమును, గోసేవయును నా దంపతుల జీవిత పరమావధి. ఏదియో యొక సాహాయ్యమును బ్రతి రైతును గేశవునివలనఁ బొందినవాఁడే. ఊరంతయును 'గ్రామపెద్ద' యైనరామయ్యగారియొక్క మాటమీఁద నిలచును. ఆ గ్రామ వాసులకుఁ గేంద్ర రాష్ట్రీయ పరిపాలనా వ్యవస్థల యవసరమే కాన్పింపదు. తలపెట్టిన యే పనియైనను సమష్టిమీఁద నా గ్రామములో సులువుగా జరిగిపోవుచుండును. అది యొక చిన్న స్వతంత్ర స్వర్గరాజ్య మనుటలో సందియము లేదు.

6

"రజనీ! మన యీ కౌఁగిలి స్థిరమై యుండుననుటకుఁ జిహ్నముగ నేమి చేయుదము?"

"ఈస్థితిలోనే శిలలమై పోవుదమా?"

ఈ సమాధానము రాయలకుఁ జిత్రమగు నవ్వు తెప్పించెను. రజని మంచి యాలోచన చెప్పినది. శిలలుగా మాఱినచో వారు సుఖ దుఃఖాతీతులగుదురు. ఎల్లప్పుడును వారి కానందమే యుండును. అది స్వర్గ సౌఖ్యమును మించినది. ప్రణయైక జీవుల నడ్డగించు కంటకము లేమైన వానికిఁ దగిలినచో నవియే మొఱకుపోవును. అంతకంటె నిరపాయ స్థితి మఱేమి యుండును ?

ఆ యిరువురి పాదములు నీటిలో నున్నవి. వారు కూర్చున్న దొక గండశిల. శిల సగమువఱకు నీటిలో మునిఁగి యున్నది. ఎన్ని యబ్దములనుండి యా శిల యట నున్నదో కాని నీటి తాఁకుడున కది యఱిగిపోయి మిక్కిలి నునుపు దేరినది. అయినను దానిపై నిరువురును గూర్చుండుటకుఁ దగిన వైశాల్య మున్నది. ఆ శిల మిక్కిలి నల్లగనుండి నునుపుదేఱిన దగుటచేఁ జంద్రకిరణములు దానిపైఁబడి యందే మిళితమయి దాని కొక వింత సొబగును దెచ్చి పెట్టుచున్నవి. పండు వెన్నెలకు నీరుప్పొంగి సంతోషాతిశయమునఁ గాఁబోలు పిల్లలు గంతులు వేయువగిది నది తరంగించుచుండెను. గెంతుచుఁ బోయి యే కుడ్యమునో తాకి క్రిందఁబడు చిన్న పిల్లలవలె నీటియలలు శిలను దాఁకి వెనుకకు విఱుచుకొని పడుచున్నవి. నీటిలోనున్న వారి పాదములచుట్టును జిన్న చిన్న చేపలు చేరినవి. చంద్రకిరణములు పైఁబడుటవలన నవి మెఱుఁగు పెట్టిన వెండి ముక్కలవలెఁ దళతళ మెఱయుచున్నవి.

శారీరక, మానసికాభిన్నత్వమున బ్రహ్మానందము ననుభ
వించుచుఁ దన్మయులై కౌఁగిలిలోనున్న యా ప్రణయైక జీవుల
పాదములు కదలాడుటలేదు. అందువలనఁ జేపలు భయము
వీడి వారి పాదములకుఁ జుట్టును వలయాకారముగ నేర్పడినవి.
పెండ్లినాఁడు పాదములను గడుగుట కుపయోగించెడి వన్నెలు
దిద్దిన వెండిపళ్ళెముకంటెఁమిన్నగనున్న దా వలయంపుసొగసు.
వేయేల! రత్నాకరుని యైశ్వర్యమంతయు నందుఁ జూపట్టు
చున్నది. పురాతనకాలపు ముత్తైదు వగుటచేఁ గాఁబోలు నభి
సారిక యగు గోదావరినదీమతల్లి నవ్యమగు ప్రేమవ్యాపారము
లం దనుభవజ్ఞులైన యా దంపతుల నా వెండిపళ్ళియరంబునఁ
బూజించుచున్నట్లు చిన్న చిన్న యలలు వారి మోఁకాలులను
దాకి క్రిందికి దిగఁజాఱుచున్నవి. ఇది యంతయు నొక్క నిము
సము. ఇంతలో నొక గాలి సుడులు సుడులుగా వచ్చి యొడ్డున
నున్న వృక్షముల నూగిసలాడించినది. నీరంతయును గదలి
పోయెను. ఆధారములేని చంద్రబింబ మూగిసలాడిపోయి చుట్టు
నున్న నీరంతయును దళుక్కుమన్నది. చేపల వలయము పెరిగి
పోయి యాటకత్తె కంఠమునుండి జాఱిపడిన ముత్యాలహారము
వోలె నయ్యెను. ఆ గాలి కొంచెము చల్లగాగూడ నుండెను
ఆ ప్రియుల కౌఁగిలి మఱింత బిగిసినది. మనస్సులలోఁ జెప్ప
రాని యానందమేమో వారి నావహించెను. చలనము లేక వా
రటులనే యుండిపోయిరి—సుఖమును గాని, దుఃఖమును గాని
తమ యనుభవమునకు మించినదైనచో మనుజు లచేతనులై జడ

ములభంగి నుండి, శిలాకృతినిఁ బొందుటలో నాశ్చర్యము లేదు.

చెదరిపోయినచేపలు మరలఁ బోగ్రువడినవి. వానికి మఱి కొన్ని తోడైనవి. సుస్థిరుఁడైన విజేతవలె వారి పాదములు కదలక యెప్పటియట్లనే యున్నవి. చెదరిపోయిన సైన్యము నొక్కచోఁ జేర్చి తన్ను గెల్చినరాజుపై నకస్మాత్తుగాఁ బడు వాని పగిది నొక పెద్దచేప వారిపాదములపై దండయాత్ర సాఁగించినది. అపిగ్రియు లీ సన్నాహమంతయు నెఱుంగరు. తమ మనస్సులవలెఁ బ్రపంచముకూడ కళంకరహిత మని చదువుకొను నాఁటినుండియు వారి యూహ. కావుననే రాత్రి యను భయములేక సంచరించుటలు కూడను. పెద్దచేప యొక చిన్నచేపను ముందుగాఁ బంపినది. అది పాదములపై కెగిరియు నీటియలలచేఁ ద్రోసివేయఁబడెను. సులువుగా శత్రువు లొంగు వాఁడు కాదని గ్రహించి పెదచేపయే మెల్లఁగాఁబోయి రజనీ కుమారి పాదమును గఱచిపట్టెను. రజని యులికిపడినది. సైన్యము చెల్లాచెదరై పోయెను. పరుగిడిపోవు సైన్యము వెనుకను రేఁగు దుమ్మువలె నీరు కదలాడి పోయినది.

"ఏమిటది రజనీ!" అని రాయ లడిగెను. రజని పాద మును నీటిలోనుండి వెలికిఁదీసి శిలపై మోపినది. చేపచేసిన గాయమునుండి రక్తము చిమ్ముచుండెను — నీటిలో సందడి తగ్గినది కదలాడు నలలలోఁ జంద్రుఁడు యథాప్రకారముగా నాడుకొనుచుండెను. సందడితగ్గిన రాజ్యములో వ్యాపించు

చున్న ప్రశాంతివోలె వాయువు మందగమనమున వీవసాఁగెను- రాయలు పరుగిడిపోయి యేదియో యొక యాకును గోసితెచ్చి గాయముపైఁ బసరు పిండిగాఁడు. రక్తము కట్టువడినది. ఇంకఁ గాలు నొప్పిచేయకూడదు. పసరుయొక్క పనితన మట్టిది రాయ లామెను నడిపించుకొనిపోయి ప్రక్కనే కట్టివేయఁబడి యున్న నావలోఁ గూర్చుండఁబెట్టి "ఆజ్ఞ" యన్నట్లుగా బద్ధ హస్తుఁడై నిలుచుండెను. రజని నవ్వుచు దక్షిణముగాఁ జూచి నది. ఒడ్డునఁ గసికకుగట్టిన త్రాటిని విప్పి రాయలు నావనెక్కి వెదురుగడను జేతఁబట్టినాఁడు. రజని కుంటుచుఁబోయి చుక్కాని యొద్దకుఁ జేరినది. ప్రవాహమునకు దిగువగాఁ బోవలసి యున్నను,గూమార దేవమునొద్ద గోదావరిమలుపుతిరిగి యుండు టచే ప్రవాహ వేగము చాల మందముగా నున్నది. రాయలు గడవేసి నావను నడపుచుండెను. రజని చుక్కాని పట్టినది. చంద్రుఁడు మింటిపై వారి ననుసరించుచున్నాఁడు. అది శుక్ల పక్షనవమి, చైత్రమాసము, వసంత ర్తు ప్రారంభదశ.

"రజనీ! కోయిలలు నీకు జడిసి కూయుటకూడ మాను కొన్నవి సుమా!"అని రాయలు నావకు రెండవ చివరను నిలిచి రజనిని బల్కరించెను.

"ఏలొకో?"అని రజని ప్రశ్నించెను.

"కోయిలలు కూహూస్వనము లొనరించును. నీవు ప్రత్యుత్తరమిచ్చెదవు. అది మనోహరాతిమనోహరము. అవి

సిగ్గిలి కూయుట నిఁక మానివేసినవి. నీ కంఠమునఁ బంచమము కంటెను మిన్నయగు వేఱొండు సృష్టి యుండనోపు. ఏమం దువు?"—రజని మాటాడలేదు. రాయలు వెదురుగడను నీటి యడుగు భాగమున భూమిలోనదిమిపట్టి నావను నడపుకొనుచు నావయంచు వెంబడిని జుక్కాని వఱకు నడచివచ్చెను. వెదురుగడ యూబిలోదిగి యుండుటచే లాగినంతనే సులువుగా నూడిరా లేదు. రాయలు బలముకొలఁది గడను లాగినాఁడు. గెడతోఁ బాటుగా నీరును జెదరివచ్చి రజనిపైఁబడెను. ఆ నీరము మిక్కిలి చల్లగా నుండుటచే రజనియొడలు జలదరించెను. ఆ తొట్రుపాటును జూచి రాయలు పరిహాసముగా నవ్వెను. రజని చుక్కాని విడిచిపెట్టివేసినది. నావపోయి యొడ్డును డీకొను టచే నిరువురును దూలిపడినారు.

నావ నొడ్డునఁ గట్టివేసి యిరువురును మామిడి తోఁపు లోనికిఁ బోయిరి. అది వారికి బ్రియమైన స్థలము. మామిళ్లు చాల యెత్తుగాఁ బూసినవి. జహంగీరు, గోవ, నీలము, పెద్ద రసము, పంచదార కలశలు, నాజూకుపసందు మొదలగు నుత్తమజాతి మామిడిచెట్లన్నియు నందున్నవి. రాయలకుఁ బెద్ద రసాలన్నచో నోరూరును. అంతకంటెను మేలిమి బంగారు వన్నె దేరి, చెట్టునఁ బండిన యొక్కొక్క నాజూకుపసందు పండు నకే యాతఁడు ప్రాముఖ్యమిచ్చుచుండును. రజనికి మామిడి బండ్లన్నచో నంత యిష్టములేదు. కాని యెత్తుగాఁ బూసి నట్టియుఁ గొమ్మలు విరిగిపోవునేమో యన్నంతగాఁబండ్లచేనిండి

నట్టియు రసాలములను జూచినచో నాపె యొడలు పులక రించును. మామిడితోఁపును దాటి కొంచెము ప్రక్కగా వెళ్ళి నచో నచ్చట మంచిగంధపుఁ దోఁపున్నది. సాధారణముగా మంచిగంధపు చెట్లా ప్రదేశములలోఁ బెరుగవు. కాని, వానిని బెంచుటకు రామయ్యగారు చాల శ్రమపడి కృతకృత్యులైనారు. చదరముగా నున్న యావృతముల నడుమనొకటి చాలపపుగాఁ బెరిగి పెద్దదైనది. మామిడితోఁపును వదలి రాయలును, రజ నియు నీ పెద్ద గంధపుఁజెట్టు వఱకును వచ్చిరి. ఎందుల కంత దూరము నడిచివచ్చిరో వారూహింపనేలేదు.

ఆయాసముతో రజని యా చెట్టుక్రిందఁ గూర్చుండఁ బోయెను. చిమ్మగీఁకటిగానున్న మామిడితోఁపులోనుండి వచ్చుటచే వారి కింకను మసకలు పోలేదు. రజని కూర్చుండు నంతలో 'పాము' అని రాయ లఱచినాఁడు. భయముతో లేచి వచ్చి రజని రాయలను గాఁగిలించుకొనెను. ఆ గంధపు మ్రానినిజుట్టుకొని యొక తెల్ల త్రాఁచు పరుండియున్నది. అలుకుడు విని యది తలెత్తినది, వారు కదలలేదు. త్రాఁచు పడగ విప్పినది. మిల మిల నా పడగకాంతికి రజని కన్నులు నులుముకొన్నది. అప్పుడా ప్రదేశమంతయు మెఱుపు మెఱిసి నట్లా త్రాచు శరీరకాంతులతోఁ దళుక్కు మన్నది. రాయలు చేతులను జోడించి త్రాఁచునకు నమస్కరించినాఁడు. అంత నది దక్షిణ దిక్కుగాఁ బ్రాఁకిపోయినది. రాయలు రజనిని గూర్చుండఁ బెట్టెను. ఆమె కింకను భయము తీఱలేదు.

వెన్నెల కొమ్మల సందులనుండి గంధపు మ్రానిపై స్వచ్ఛముగాఁ బడుచున్నది. రాయలు తన మొలనున్న బాకును వెలికిఁ దీసి యా గంధపు మ్రానిపై గోలుసుకట్టు వ్రాతలో ముద్దువచ్చు నక్షరములతో లోతుఁగా రజని పేరు చెక్కి బాకును రజని కిచ్చినాఁడు. రజని వాని యభిప్రాయమును గ్రహించి లేచి రాయలు చెక్కిన యక్షరములపై నవి చెడిపోకుండ రాయల పేరుగూడఁ జెక్కినది. రాయలు బాకును మొలలో గుప్తపఱచినాఁడు. అక్షరములు స్పష్టముగాఁ గనవచ్చుచున్నవి.

"రజనీ! మన కౌఁగిలివలెనే యున్నది సుమా యీలిపి!"

"అవును, మీరు కోరినట్లు విడివడని కౌగిలి చిహ్నమిది." సంతోషమున రాయ లామె చెక్కిలిపై వ్రేలితో మీఁటినాఁడు. ఒక్కసారిగా నామె యొడలు పులకరించినది. రాయలకా విషయము తెలియును. తాము చెక్కిన పేళ్ళవలనే తమ కౌఁగిలికూడ స్థిరముగా నుండవలెనని వారిరువురును మనస్సులలోఁ గోరుకొని వెనుదిరిగినారు. మరల నా త్రాఁచు వచ్చి యక్షరములున్న స్థలమును జుట్టుకొనినది. చప్పుడు విని యిరువురును వెనుకకుఁ జూచిరి.

"మన కౌఁగిలి స్థిరముగా నుండుట కీ త్రాఁచు పూఁట కాఁపు" అన్నది రజని యప్రయత్నముగా.

'చంద్రుఁడు మధ్యవర్తి" అని రాయ లాకాశమువంక

చూపించెను. అప్పుడే కోయల యొకటి మామిడితోఁపులో నుండి "తథాస్తు"నున్నట్లుగఁ గూసినది. "అది మన మిత్రము" అని రజని కావలసినవారిని బూర్తిచేసెను. తిరిగి నావ నెక్కి వారిరువురును పూర్వస్థలమునకు వచ్చి సౌధమునకు దారి తీసినారు. ఒకరితో నొకరు మాట్లాడుకొనుటలేదు. రజనిముందుగా మాట్లాడునేమో యని రాయలు, రాయలు ముందుగా మాట్లాడునేమో యని రజనియు వేచియుండిరి. కాని రాయ లూరుకొనలేక పోయెను.

"మామిడితోఁపులోనుండి కూసిన కోయిలకు నీవు ప్రత్యుత్తర మీయలేదేమి?"అని రాయ లడిగెను.

"మీరు జ్ఞాపకముచేసితిరా?"...

రాయలు జవాబొసంగలేదు. ఇఁక రజనివంతు మిగిలి యున్నది. కొంత సేపూరకుండి,—

"ఎంతో కాలమునుండిచూడవలెననియుత్సహించుచున్న తెల్లతాఁచు నేఁడు కంటఁబడఁగానే మీరు వర్ణింపలేదేమి?" అని రజని ప్రశ్నించెను.

"నీవు చెప్పలేదని"......ఈ సమాధానమునకు రజని నవ్వుకొన్నది. తరువాత వారు నిశ్శబ్దముగా నడిచిరి. మేడ మీఁదికి బోవు మెట్లయొద్ద రాయలాఁగినాఁడు. రజని 'నడువుఁ' డన్నట్లు చూచినది.

రాయలు-'నీవు ముందు......' రజని - 'నేను వెనుక వత్తును......'రాయలు - "కాదు. వెనుకనుండి నేను జాగ్ర

త్తగా నిన్ను మెట్లెక్కించెదను. నీవు పులకలతో నిండి యున్నావు. తూలిపడెదవేమో ? అదికాక భర్త యెల్లప్పుడును దాను ముందుండి భార్యను మెట్లపై దింపవలెను. తాను వెనుక నుండి మెట్లు నెక్కింపవలెను......" ఈ రెండవ యుక్తికి రజని మనస్సంగీకరింపలేదు. చివర కిరువురును జెట్టపట్టాలు వేసికొని మెట్లు నెక్కి శయ్యాగృహమున నడుగువెట్టిరి. రాయలు మందహాస మొనర్చినాఁడు.

"ఈ విషయ మిదివఱకే చెప్ప లేక పోయినావా?"

"ఏ విషయము?"

"చెట్టపట్టాలు వేసికొని మెట్లు నెక్కవలయునన్న నీ యభిలాష..."

రజని సిగ్గుపడినది. ఆ సిగ్గుపడుటలో నామె సర్వావయవములును గదలిపోయి యొక మనోహరమూర్తిని బ్రదర్శించినవి. "ఆమె రజనియేనా??...క్షణక్షణమునకును జక్కెర, తేనె, యమృతమువోలె మనోహరాతి మనోహరమైపోవుచున్నదే!" అని యనుకొని రాయలామెను విడిచి పాన్పుపైఁ గూర్చుండెను. రజని యటనుండి కదలి వీణియను జేతఁబట్టి తంత్రులను బిగించినది.

అంతలోఁ బరిచారిక వచ్చి గుమ్మమువొద్ద నిలిచెను.

వీణియపైఁ బాడునప్పుడు సన్నని లేఁత గులాబిరంగు చీరలను ధరించుట రజని కలవాటు. విజయేశ్వరాధీశులు

కుమార్తెకై యా చీరలను ప్రత్యేకముగా సాలెవాండ్రను నియమించి నేయింపించి శ్రీరామనవమినాటికి వాని నా దాదిచేఁ గుమారదేవమంపెదరు.ఒక్కొక్కటి తొమ్మిదిగజముల పొడవుండును. రజని కా చీర లన్నచోఁ జాల నిష్టము. చీర కట్టుటలో నామె కడు సుకుమారి. ఆ పైఁటచెఱఁగును బొడ వుంచి, దానితోఁ గనిపించియుఁ గనిపింపకుండ నవయవముల నన్నిటిని గప్పుకొనుటలో నామె కెంతో సొగసువచ్చును.అట్లున్న రజనిని జూచినచో రాయలకుఁ గన్నుల పండువ యగును. రాయలుసైఁగఁజేయఁగానే యామెపరిచాకతో వెడలిపోయెను.

ఆ విశాలమైన పడకగదిలో రాయ లొక్కఁడే కూర్చుండి యుండెను. వాని కేమియును దోఁచుటలేదు. మిలమిలమను శరీరకాంతులతో నా తెల్లత్రాఁచు వాని కన్నులకుఁ గట్టినట్లు న్నది. తెల్లత్రాఁచును జూచుట తన కదే ప్రథమము. గంధపుఁ దోఁపులలో నొక గొప్ప త్రాఁచుఁ దిరుగుచున్నదని పాలేరులు చెప్పుచుండెడివారు. కాని దాని నింతవఱకును సరిగాఁజూచిన వారెవ్వరును లేరు! ఆ త్రాఁచుమాట మఱచిపోయి రజనియు, రాయలు రాత్రిపూఁట నచ్చట కేఁగినారు. అకస్మికముగా నది కంటఁబడినది ఆ త్రాఁచా గంధపుమ్రాఁకునుజుట్టుకొని యశ్లేల యుండెనో రాయ లూహింపఁజాలఁ డయ్యెను. కారణ మేమి? నీటిజలపడిన స్థలమునుండి యొక తెల్లత్రాఁచు, ఎచ్చటికో వెడలి పోయెనని యాతఁడు వినియుండెను. అది కాదుకదా యిది... ఏమో? చాలఁ బెద్దదిగాఁగూడ నున్నది!—ఏమైనను గంధపు

మ్రాఁకులను జుట్టుకొని త్రాఁచులు పరుండునుగదా యని యాతఁడు మనస్సును సరిపెట్టుకొనెను. కాని యాత్రాఁచునకుఁ దమకు నేదియో చెప్పలేని సంబంధమున్న ట్లాతఁడెంచినాఁడు. లేనిచో వెడలిపోయిన త్రాఁచు మరలవచ్చి తాము పేర్లుచెక్కిన చోటిని గప్పిపరుండుట యేమి? అసలు తెల్లత్రాఁచు లెవ్వరి కంటఁ బడవు. పడెనా నిముసములో మాయమైపోవును. అట్లుకాదే యిది!......

రాయలు మంచమునుండి దిగి గదిలోనున్న దీపముల నన్నింటి నార్పివేసినాఁడు. తూరుపు గవాక్షమునుండి చంద్ర కిరణములు గదిలోఁ బడుచున్నవి. దానిని గూడ నాతఁడు మూసివేసెను. గదియంతటను జిమ్మచీఁకటి యావరించినది. రజనీకుమారి గులాబిరంగు చీరను ధరించి వచ్చి గదిమధ్యను నిలిచెను. రాయలు తటాలునఁ దూరుపు గవాక్షముమీదనున్న యొకదీపమును వెలిగించినాఁడు. ఆ గది యంతయును బాల రాతి గచ్చు చేయఁబడినది. సరిగా గదిమధ్యను రజనిపాదముల క్రింద సహస్రదళకమలము చెక్కఁబడియున్నది. ఆ సమయమున నుదయ సంధ్యావేళ కమలజాతయైన లక్ష్మీదేవివలె రజనీ కుమారి వెలుఁగొందెను. రాయలా దృశ్యమును గాంచి తన్మ యుఁడైనాఁడు. రజనీకుమారి రత్నకంబళముపై నాసీనయై వల్లకీతంత్రులను మీఁటినది. తక్కిన మూఁడు వైపుల నున్న దీపములనుగూడ వెలిగించి రాయలు కూర్చుండెను. రజనీకుమారి వంటి కోడలు వచ్చుననియే కాబోలు రామయ్యగారు పైయంత

స్తును వీణాగానమున కనుకూలముగా నిర్మింపించి యున్నారు.

తక్కిన జంత్రవాద్యముల విషయ మెట్లున్నను వీణా గాన ముచ్చస్థితికి రావలెనన్నఁ దగిన ప్రదేశము విశాలమైన సౌధపై భాగమే! రజనీకుమారి యంగుళులు వీణియపై నాట్య మాడసాఁగినవి. ఆమె కంతకంతకు నుత్సాహ మతిశయించు చున్నది. ఆమె కొడలు తెలియుటలేదు. తక్కిన ప్రపంచమసలు తెలియుటలేదు. ఆమెకుఁ దెలిసినవి రెండే! ఒకటి చేతిలోని వీణె; రెండు, ఎదురుగానున్న మనోనాథుఁడు. రాయలు పర వశుడై గానమాలకించుచుండెను. బయట ప్రపంచమంతయుఁ గూడ నిశ్శబ్దత వహించినది. ఆపె గాత్రము తిరిగినన్ని మెలికలు వీణకూడ నందుకొనలేక పోవుచున్నది.

రజనీకుమారి యిదివఱ కెన్నఁడు నంతబాగుగా వీణను వాయించి యుండలేదు. అంతబాగుగాఁ బాడియుండలేదు. నేఁ డేలొకో యామెలో నణఁగియున్న కళాపైదగ్ధ్యమంతయు నొక్కసారిగ నుబికి వచ్చినది. రసజ్ఞుఁడగు రాయల హృదయ మా పాటకు స్రవించిపోయెను. క్రమముగా నా వీణా గాంధర్వము సాధారణ మానవానందపథమును దాఁటిపోయి ప్రవహించినది. దానితో నా దంపతు లిరువురును దివ్యత్వమును దాల్చిరి.

రజనీకుమారి పాట పూర్తియైనది. ఆపె వ్రేళులు నాఁగి పోయినవి. కాని వీణయింకను మ్రోగుచునేయున్నది. దానితోఁ బాటు సౌధమింకను శబ్దించుచునే యున్నది. సౌధపరిసరము లన్నియును రాగాలాపనమునింకను బ్రతిధ్వనించుచునేయున్నవి.

రజని వీణియను గ్రిందఁబెట్టి లేచినది. రాయలు వచ్చి యామె చేతిని బట్టుకొని తూర్పు గవాక్షమునొద్దకు నడిచెను గవాక్షము మీఁదనున్న దీపము నార్పివేసి రాయలు గవాక్షమును దెఱచెను. తటాలునఁ జంద్రకిరణములు రజని కన్నులలోనఁబడి రాయల మొగముపైఁ బ్రతిబింబించినవి. వాని మొగమున కొకవింత కాంతి వచ్చెను. అంతలోఁ జంద్రుని జిన్ని మేఘ మొకటి కప్పి వేసెను. గవాక్షమున నా కాసేపును మసక వెల్తురు నాట్యము చేసినది. రాయలును రజనియు గవాక్షమునుండి యుద్యాన వనములోనికిఁ జూచిరి.

ఉద్యానవన మంతయును బ్రశాంతముగా నున్నది. కాణాచివోలె నుద్యానవన మొక్కటియే వెన్నెలనంతటిని గాయించుకొనుచున్నట్లున్నది. మందముగా గోదావరి నీటి యలలధ్వని యొకించుక వినఁబడుచుండెను. గాలి విసురులు తెరలు తెరలుగా వచ్చి రాలిపోయిన యెండుటాకులను గల గల మనిపించి జీబురుగానున్న పొదలలో దూరుచున్నవి. గవాక్షము నుండి యనతిదూరములోఁ గన్పడుచున్న మందారములు నాగ స్వరమునకుఁ దలయూచు నాగినులవోలె భృంగముల మ్రోత లకుఁ గదలాడుచున్నవి. కృతక సరస్సులోని నల్లగలువలు పూర్తిగా వికసించి చంద్రునకు నివాళింపు లిడుచున్నవి. ఒక గాలిపాటునకు దక్షిణపు గవాక్షము నుండి వచ్చిన పువ్వు వెలగ సౌరభము వారి నుక్కిరిబిక్కిరి చేసినది. ఆ గాలిపాటునకు రజని పయ్యెద దిగఁ జారెను. పయ్యెద సర్దుకొను రజని

చేతికంకణములు గలగలలాడినవి. మామిడితోఁపులో నుండి క్రొత్తగా జతకట్టిన కోయిల జహాంగీరు చివుళ్ళ విందు నారగించి యానందపారవశ్యమునఁ బంచమ రాగమును విసిరెను. మేడ క్రిందుగానింకనుబచ్చికఁగొఱకుచున్న పెంపుడులేడియాకూఁతకు నదిరిపడినది. అప్రియత్నముగా రజనీకుమారి యాకూఁత చివర నందుకొన్నది. కోయిల మఱి పాడలేదు. రాయ లన్నాఁడు—

"రజనీ! నీవు సంగీతకళాధిదేవతవు. శృంగార రసాకృతివి..."అని.

రజని యన్నది—

'నాథా! మీరలు మహాకవులు. నేనెంతదానను?...'

నాల్గు పెదవులును కలిసికొన్నవి. చంద్రుఁడు గవాక్షమును దాఁటిపోయినాఁడు.

7

రజనీకుమారి కాంచీపురమునకు వచ్చిన నాల్గు సంవత్సరములకుఁ గొడుకు పుట్టెను. రామయ్యగారమందానందమందిరి. ఈశ్వరమ్మగారు మనుమని యెత్తుకొని మురిసిపోయిరి. చంద్రయుత్సాహమునకు మేరయేలేదు. మేనల్లునిజూచి వెళ్ళుమని రామయ్యగారు భవానికిఁ గబురంపినారు. కాని భారతీ సంరక్షణమున నిమగ్నయైన భవాని పుట్టింటికిఁబోవుట కంగీకరింప లేదు. రామయ్యగారి కుటుంబమునకు భవాని పరిస్థితు

లింతవఱకును దెలియవు. ఆమెయక్కడ సుఖముగా నున్న దనియే వారు తలంచుచుండిరి. భవానియును దన పరాజయ మును బుట్టింటివారికిఁ దెలియనిచ్చినదికాదు. అట్టి పరిస్థితులలో నిప్పుడచ్చటికిఁ బోవుటకు భవానికి మనస్కరింపలేదు. ఈ విష యము తెలియని రామయ్యగారు పిలుపు తక్కువైనదేమో యని యనుమానపడిరి. అందుచే రామయ్యగారీసారి భవానిని దీసికొనివచ్చుటకుఁ గేశవుని బంపిరి. చెల్లెలిని దీసికొనివెళ్ళుట కాతఁడు రామగిరికి వచ్చెను.

చెల్లెలిని బంపుఁడని యడుగుటకుఁ గేశవునకు బావగారి దర్శనమే దుర్లభమైనదికాదు. అంతియకాక భవానియును దాను రానని స్పష్టముగఁ జెప్పినది. కేశవుఁడు కారణ మడిగెను. కారణమేమియును లేదన్నది భవాని. భారతి కేశవునియొద్దకుఁ జనవుగా వచ్చినది. అప్పటి కామెకు నాల్గు సంవత్సరముల వయస్సు. వచ్చీరాని జిలిబిలి పలుకుల కాలము దాఁటిపోయినది. భారతి యిప్పుడు చాల స్పష్టముగా మాట్లాడఁగలదు. భవాని యామెకుఁ జదువు నేర్పుచున్నదికూడను. కాని, భారతి కొంటె తనముగా 'అమ్మా!ఇది యెవ్వరే?" అని కేశవుని జూపి భవానిని బ్రశ్నించినది. కేశవునకు నవ్వు వచ్చెను. "మామయ్య" అని భవాని చెప్పినది. "మామయ్య" అని కూడఁబలుకుకొని భారతి పకపక నవ్వెను. ఆ మాటను బుస్తకములోఁ జదువుట, భవాని చెప్పఁగా వినుటయేకాని యింతవఱకును బంధువులనుగాదు,

తండ్రినై నను జూచియుండని భారతికట్టి బంధుత్వముకలమానిసి కనఁబడుట క్రొత్తగా నున్నది.

"చిన్నా!చంద్ర యేమిచేయుచున్నది?" అని భవాని కేశవు నడిగెను.

"చంద్రికుఁ దీరుబడి లేదమ్మా! కన్నయ్యను లాలించుటతోడనే యామెకుఁ బ్రొద్దుపోవుచున్నది." అప్పుకుమారునకుఁ చంద్ర పెట్టుకొన్న ముద్దుపేరు కన్నయ్య.

"భవానీ! మన యూరి గోపూజోత్సవములును, పారసాలయును గలిసివచ్చినవి. నీవు తప్పక వచ్చెదవని యందఱాశతో నున్నారు. నీవు రానిచో నమ్మ బెంగపెట్టుకొనును."

"చిన్నా! నన్ను మన్నింపఁ గోరుచున్నానని అమ్మతోఁ జెప్పుము. నేను రాఁజాలను. ఇచ్చటిపరిస్థితులు బాగుండలేదు.—" భవానికంఠము రుద్ధమయ్యెను.

కేశవుఁ డింక బలవంతపెట్టలేదు. భవానిహృదయములో నేదో బాధ యిమిడియున్నదని యాతఁడు గ్రహించినాఁడు. ఆమె చిఱునవ్వు నవ్వినను విషాదరేఖలు వెనుక మసకలాడుచునేయున్నవి." ఈమె మా భవానియేయగునా? చిన్నప్పటి చలాకీయంతయు నీమెలో నంతరించిపోయినదే?" అని కేశవుఁడు లోలోన బాధపడినాఁడు. కొండంత దుఃఖము వచ్చిననుగూడ దిగమ్రింగివేయఁగల గంభీరహృదయ భవాని. కాని రామగిరికి వచ్చునాఁటివఱకును భవాని దుఃఖ మన నేమో యెఱుఁగదు. అందుచే నిప్పటి పరిస్థితు లామెలో మార్పు కలిగించినవి.

ఆ మార్పును గుర్తించిన కేశవుఁడు పరిస్థితులను దెలిసికొన నెంత ప్రయత్నించినను భవాని వెలితిపడినది కాదు. నౌకరుల నడిగి నచో వారేమైనఁ జెప్పియుందురు! కాని యింటిగుట్టును బని వాండ్ర నడుగుట తేలికపని యని యాతఁ డట్లొనరించి యుండ లేదు. ఆ మఱునాఁడే కుమారదేవమున గోపూజోత్సవములు ప్రారంభమగును గాన కేశవుఁడారాత్రియే ప్రయాణమయ్యెను. భారతి మామయ్యకు వీడ్కోలొసంగినది.

పదునొకండవరోజున జరుగవలసిన బారసాల భవాని రాకపోవుటచే నాఁగిపోయెను. అందుచేనై దవనెలలో ముహూర్తము నిర్ణయింపఁబడినది. నాఁటికైనను భవానిని దీసికొని రావలెనని కేశవుఁడు స్వయముగా వచ్చినను నిరాశయే యైనది. అన్నకుమారుని బారసాలను దాను చూడఁబోఁజాల నందులకు భవాని చాల విచారించెను. తాను రాకపోవుటచే నన్నకుఁ గోపము వచ్చునేమో?...రాయల హృదయమును భవాని బాగుగా నెఱుంగును. ఎట్టిపరిస్థితులలోను, దనపై నన్నకుఁ గోపమురాదని యామె నమ్మిక. అందుచే నామెకుఁ గొంత యుపశమనము కల్గెను.

భవాని తనపెండ్లినాఁ డన్నకు నమస్కరించినది. "సరస్వతి యపరావతారమవై వర్ధిల్లు" మని రాయలు చెల్లెలిని దీవించెను. అన్న వాత్సల్యమునకు, నిష్కాపట్య భావమునకు భవాని వెఱఁగొందెను. అప్పుడామె తలయూపి యూరకున్నదే కాని సంతోషమున నేమియును మాట్లాడలేకపోయెను. తరు

వాతఁ దాను రామగిరికి వచ్చునప్పుడు రాయ లింటికడలేఁడు. సారస్వత సభలయం దుపన్యసింప నేఁగెను. ఐదాఱురోజులవఱకును దిరిగిరానని చెప్పి వెళ్ళినాఁడు. అందుచే నప్పుడుకూడ నన్నతో మాట్లాడు నవకాశము తనకు లభింపలేదు. తానిప్పుడు కుమారదేవము వెళ్ళినచో నన్నయును, నమ్మయును మిక్కిలిగాః సంతసింతురు. నిజముగ వెళ్ళినచో నిక్కడి పరిస్థితులు విషమించు నేమో?...

ఇప్పటికే భర్త తన్నుగాని, భారతినిగాని చూచుటలేదు. తాను వెళ్ళవత్తునని చెప్పుటకై నను దర్శన మిచ్చునను నాశలేదు. చెప్పకుండ వెళ్ళుట ధర్మముకాదు. ఒకవేళ నతిక్రమించి వెళ్ళినచోఁ దప్పక నాగ్రహపడును. ఆ యాగ్రహమున కసలు తట్టుకొనుటయే కష్టమగునేమో?...తా నీసారియైనను దప్పక వత్తునని చంద్రియు, రజనియు నెంతో యుత్సాహముతో నుందురు. అందఱకు దా నాశాభంగము కల్గించిన దైనది. ఈ విషయములన్నియు దలంచుకొన్నకొలఁది నామెకు బాధ యెక్కువయ్యెను.

ఆమె దీర్ఘముగ నాలోచించినది. తః పరిస్థితులనబట్టి, తానిప్పుడు రామగిరిని విడిచిపోవుట భావ్యముకాదు. తన సంతోషముకంటెను ముందుగాఁ దాను భారతి బాగోగులను జూడవలయును. భారతి తల్లిలేని పిల్ల; మఱియుఁ దండ్రిచేఁ దిరస్కృత. అట్టి బాలికను దనవెంటఁ బెట్టుకొని తిప్పుచున్నచో నేమేని విషమ పరిస్థితు లేర్పడవచ్చును. ఎవ

రేమాట యాడుకొన్నను భారతి లేఁతమనస్సు కలఁతనొంది పోవును. ఆమెకుఁ బూర్తిగా నూహావచ్చువఱకును బరిస్థితు లెవ్వియు నామెకుఁ దెలియనీరాదు. తనకుఁ జెప్పినట్లే పరి చారిక లెవ్వరేని యింటి పరిస్థితులను భారతికిఁ జెప్పివేయుదు రేమో యను భయముతో నామె యెల్లప్పుడును భారతిని విడిచియుండెడిదికాదు. ఇట్టి జాగ్రుతితోనున్న తా నిప్పుడు ప్రయాణమగుట మంచిదికాదు. చివరి కామె పుట్టింటికిఁ బోరా దనియే కృతనిశ్చయురా లయ్యెను.

“అమ్మా! మామయ్యతో వెడితే యేం?” అని భారతి ప్రశ్నించెను. “నీకుఁ దెలియదమ్మా! మన మింకొకసారి వెళ్ళు దములే” అని భవాని సమాధాన మిచ్చెను. “మీ నాయనగారి యనుజ్ఞ కావలయు” నని భవాని నాలుక చివరికి వచ్చినదిగాని నాయనగారి యనుజ్ఞ నేను దీసికొనివచ్చెదనని భారతి బయలు దేరునేమో యన్న భయముకల్గి యామె మాటను మార్చి వేసెను. భవాని సమాధానము భారతి కర్థము కాలేదు. ఇప్పుడు మామయ్యతో నెందులకుఁ బోరాదో యామె యూహింపలేక పోయినది.

“ఏమి ? మామయ్య మంచివాఁడుకాదా, అమ్మా!” అని భారతి యమాయికముగా నడిగెను. భవానికి నవ్వు వచ్చినది. ఎందులకో భారతియు నవ్వినది.

భారతియొక్క యీ జిలిబిలి పలుకులే హృదయోద్వేగ ముతో నున్న భవాని హృదయమును దేలికపఱచుచుండును.

భవాని కింకొక యుబుసుపోక రాట్నము. ఏవేని తలంపులతో హృదయోద్వేగ మెక్కుడైనప్పు డామె నిశ్చలముగఁ గూర్చుండి రాట్నము వడకుచుండును. కుమారదేవమునుండి తెచ్చుకొనిన యేకులే యింతవఱకును సరిపోయినవి. వానికొఱకై భర్తకుఁ గబురంపుట కామె కిష్టములేకపోయినది. కాని భారతిని బెంచిన ముసలిదాదిమాత్ర మతి ప్రయత్నముమీఁద నెట్లో కొన్ని యేకులను సంపాదింపఁగల్గినది. అవి యంత మంచివి కాకపోవుటచే భవానికి రాట్నము వడకుట క్రమముగాఁ దగ్గిపోయెను. ఆ తీరుబడి యిప్పుడు భవానికిఁ జదువు చెప్పుట కుపయోగపడినది. తక్కినకాలము నామె గ్రంథపఠనమునకై వినియోగించును.

భవాని రాలేదని యీశ్వరమ్మగారు చాల ఖేదపడెను. "ఒక అయ్యచేతులలోఁ బెట్టిన తరువాత మన యిష్టమేమున్న" దని రామయ్యగారు మనస్సును సరిపెట్టుకొనినారు. ఉషఃకాలమున రాయలు మేడమీఁదినుండి, భవాని లేకుండ కేశవుఁ డొక్కఁడే వచ్చుచుంటను జూచినాఁడు. భవాని రాకుండుట రాయల కాశ్చర్యమును గొల్పెను. ఈ రెండవసారికూడ రాకపోవుటకుఁ గారణము నాతఁ డూహింపలేకపోయెను. సాయంకాలమున కేమైన వచ్చునేమో యని యనుకొనెను గాని, మేఁడమీఁదికి వచ్చిన పరిచారకునివలనఁ దన చెల్లెలసలు వచ్చుటయే లేదని తెలిసికొనినాఁడు. ఆతఁడు గదిలో నట్లనే కూర్చుండిపోయెను. అభ్యంగన మొనర్చుటచే జుట్టు గాలికి నారవిప్పుకొని

కొంతసేపటికి రజనీకుమారి మేడమీదికిఁ వచ్చినది. రాయలను జూచి యామె చకిత యయ్యెను.

"రజనీ ! భవాని యేల రాలేదు?" రజని సర్వము నెఱిం గించెను. భవాని రాకపోవుటకుఁ గారణ మాపె పరిస్థితులని తెలిసికొని రాయలు విషాద మొందినాఁడు.

"పాపము ! మనస్సులో భవాని యేదో బాధపడుచున్న ట్టున్నదని కేశవమూర్తి చెప్పినాఁడు...." అని రజని సాలోచన ముగా ననెను.

"అవును. అల్లారుముద్దుగాఁ బెరిగిన భవాని...బాధితు రాలు కానిచో నిట కిప్పుడు రాకుండనుండదు..." రాయల కంఠము గద్గదికఁ జెందెను. ఆతఁ డిఁక మాటాడలేకపోయెను.

నాఁటికి మూఁడవరోజున బారసాల మహోవైభవముగా జరుగనున్నది. నాఁటిరాత్రికే విజయేశ్వరాధీశులును, జంద్ర పుట్టింటివారును వత్తురు. ముఖ్యముగా విశ్వనాథుఁడు బాలుని దీవించుటకై వచ్చును. ప్రయత్నములు బ్రహ్మాండముగాఁ జరిగి నవి. భవాని రాలే దన్నది యొక్కటే లోటు. రాయ లేమో చెప్పఁబోయి మానినట్లు వాని పెదవులు కదలినవి. ప్రసంగ మును మార్చివేయుట మంచిదని రజని యూహించెను.

"ఇప్పుడుకానిచో నింకొకసారి భవాని తప్పకవచ్చును. మీరిట్లు కూర్చున్నచో నెట్లు?...లెండు..." అని రజని రాయల చేతులను బట్టుకొనెను. రాయలు రజని కన్నులలోనికిఁ జూచి నాఁడు. ఆపె కనులు వింతకాంతితో మెఱయు చున్నవి. ఐదవ

నెల వచ్చుటచే ప్రసవముయొక్క బలహీనత కన్పించుటలేదు. ఆమె కిప్పుడు మాతృస్థానము వచ్చినది. ముఖములో శాంతియే కాని చిన్ననాఁటి చిలిపితనము మచ్చునకైన గోచరించుటలేదు. రాయ లామె దృక్ప్రసారములచే నాకర్షింపఁబడి, పనులు చూచు కొనుటకై యావలికి వెళ్ళెను. రాయలు గది వీడఁగానే చంద్ర లోపలకు వచ్చెను. భవాని పటమువంకనే చూచుచున్న రజని చంద్రను జూడనేలేదు.

"వదినా? ఇంత విదుషీమణివి నీవు. నీకుఁగూడ బాధలు తప్పలేదా?...అవును. నీతెలివి బూడిదలోఁ బోసిన పన్నీరువలె నయ్యెను. ఎదుటి ప్రపంచము మూర్ఖమైనప్పుడు నీవేమి చేయఁ గలవు?" అని రజని యనుకొనెను. భవాని రాలేదని చంద్ర లోలోననే బాధ పడుచున్నది. పెండ్లిచూపులనాఁటి నుండియు వారిరువురకును స్నేహమయ్యెను. భర్తననుసరింపవలసియున్న భవానిని దాను బలవంతముగా నాల్గు రోజులాఁపినది. భవాని నుండి చంద్ర యెన్నియో క్రొత్త సంగతుల నా నాల్గు రోజులలోఁ దెలిసికొన్నది. చంద్ర యందులకుఁ గృతజ్ఞురాలు. మరల భవానితో నెన్నియో సంప్రదింప వలెనని యామె వేచియున్నది. ఎన్నటికో...

"ఊక్కా! నీవుకూడ బేలవయ్యెదవేమి?" అని చంద్రి రజని వెనుకకేఁగి గాలికి నారవిప్పుకొనిన యామె జుట్టులోనికి వ్రేళులు జొన్పి చిక్కుతీయసాఁగెను. తనకు లేని ధైర్యమును జంద్రి రజనికి బోధించెను. రజని యూఁకొట్టినది. ఇంతలో

బిల్లవాఁ డేడ్చుచుండెనని యీశ్వరమ్మగారు కేకవేయుటచే నిరువురు నటువెళ్ళిరి.

బారసాల కడుంగడు వైభవముతో జరిగినది. విజయేశ్వరాధీశులు మనుమనికిఁ బచ్చల హారమును జేయించి యిచ్చిరి. రామయ్యగారు తనకుఁ బ్రియమైన తన కంఠహారమును బిల్లవాని మెడలో వేసినారు. చంద్రి తండ్రిగారు బంగారు మొలనూలు చిత్రఫణితిలో మణులు పొదిగించి, పిల్లవానికిఁ గానుకగా నిచ్చినారు. రాయలు కుమారునకు విజయుఁడను నామము వ్రాసెను. (చేమకూరవారి విజయవిలాస మందలి ప్రీతియే కుమారుని కా పేరు పెట్టుటకు రాయలను బ్రోత్సహించినది.) తరువాత భూసురాశీర్వాదముతోఁ జెవులు మ్రోగినవి. కాని విజయుని జాతకమును బరిశీలించినంతనే విశ్వనాథుని మనస్సేలొకో చివుక్కురు మన్నది. దీని నెవ్వరును గమనింపలేదు. అయినను బాలారిష్టములు తొలఁగి బాలుఁడు దీర్ఘాయుష్మంతుడగు సూచనలుండుటచే నందులకువలయు హోమాదికముల నా దినముననే విశ్వనాథుఁడు రాయలచేఁ జేయించెను. తక్కుంగల జ్యోతిష్కులును బాలుడు చాలఁ గీర్తివంతుఁడగు ననిరి. అందరికి భూరి సంభావన లొసంగఁబడెను. బీదల కన్న వస్త్రదానములు జరిగినవి. సర్వము సలక్షణముగా నడిచెను. దీనికంతకును బెత్తనము కేశవునిది. కేశవుఁడు మంచి కార్యనిర్వాహకుఁడు. లోటనునది కన్పింపకుండ నెంత ఘనకార్యమునైనను ఒక్కఁడే జయప్రదముగా నిర్వహింపఁగలఁడు. బార

సాల జరిగిన యింకొక రెండు రోజులకుఁ గుమారదేవమునందలి గోపూజోత్సవములు ముగియనున్నవి. అంతవఱకు నుండుఁడని రామయ్యగారు బంధువులను గోరుటచే వారందఱూ రెండు రోజు లచ్చటనే యుండిపోయిరి.

కుమారదేవమునఁ బ్రతి సంవత్సరమును గోపూజోత్సవములు గొప్ప తిరనాళ్లవలె జరుగుచుండెను. ఆ యుత్సవములను దిలకించుటకై యూరూరనుండియుఁ బ్రజలు బ్రవాహాముకై వడి వత్తురు. శిశిర ర్తువునందు రైతుజనమునకుఁ బంటలసందడి తగ్గితీరికయైనంతనే యీ యుత్సవములు ప్రారంభమయి యైదు రోజులు చాల సందడిగా నుండును. ప్రారంభ దినమం దుదయమే ప్రతిరైతును దన శ్రేష్ఠమైన యావుల నాలయమండపముకడకుఁ గొనివచ్చును. అటఁ గేశవుఁడు చంద్రాద్వితీయుఁడై తన పడమటావును యథాశాస్త్రముగాఁ దొలుతఁ బూజించును. రైతులందఱు వాని ననుసరింతురు. తరువాత గోవులతో నూరేఁగెదరు. మొదటిరోజు మధ్యాహ్నము పండితులచే గోవర్ధనోద్ధరణము కథగాఁ జెప్పఁబడును. రాత్రివేళ నదే నాటక మాడఁబడును. ఆ కాలమున సంజీవపురము మొఖాసాలోని భాగవతులు ప్రదర్శనములందు గొప్ప పేరు వహించియున్నారు. గోవర్ధనోద్ధరణము మొదలైన కృష్ణలీలలను బ్రదర్శించుటలో వారికిఁ బెట్టినది పేరు.

వారిలో రంగయ్యయను బాలుఁడుకలఁడు. అతఁడు కృష్ణ వేషము వేయును. ఏ పూర్వపుణ్యముననో వాని కా చిన్న

వయస్సునందే వేణుగాన మద్భుతముగాఁ బట్టుపడినది. వేణువు నూదుచుఁ గృష్ణవేషధారియై యాతఁడు రంగమునఁ బ్రవేశించి నంతనే నలుమూలలనుండియు గోవులు వచ్చి వాని మోల నిలఁబడెడివి. ప్రకృతిసైతము నిశ్శబ్దత వహించి యా గానము నాలకించుచున్నట్లు తోఁచును. కేశవుని పడమటావు నానుకొని రంగన్న వేణువునుండి మధురగానామృతమును వర్షింపఁజేసి పారిషదులను దన్మయత్వము చెందించెడివాఁడు. నాటకాంతము వఱకును జనులు కనుఱెప్పవేయక చూచుచుందురు. ఇప్పటి కాఱు సంవత్సరములనుండి రంగన్న యీ యుత్సవములందుఁ బాల్గొనుచుండెను. ఒకయేఁటికంటె నింకొక యేఁటికి రంగన్న వేణువులో మాధుర్యము చిక్కఁబడుచువచ్చెను. ఈ భాగవతు లందఱికిని బ్రతి సంవత్సరమును మామూళ్ళున్నవి.

మఱునాడు గృహ పరిశ్రమలు ప్రదర్శింపబడును. ప్రతి సంవత్సరమును గృహపరిశ్రమలందుఁ గ్రొంగ్రొత్త పద్ధతులను గనిపెట్టుచు వానియం దతి నిపుణులైనవా రా పరిశ్రమలను గూర్చి ప్రజలకు బోధింతురు. ఈ యుత్సవములు ప్రారంభమైన నాఁటి నుండియును గుమారదేవము గృహపరిశ్రమలకుఁ గేంద్ర స్థానమైన యొప్పుచున్నది. ఆ పరిశ్రమలలో నూలు తీయుట ప్రధానమైనది. విదేశములనుండి రకరకముల దుస్తులు వచ్చు చున్నను గుమారదేవవాసులు నాఁటివఱకును దమ జాతీయ తను విడనాడలేదు. ఇంచుమించుగాఁ గుమారదేవమునఁ బ్రతి నిత్యమును రాట్నములు తిరుగని రైతు కుటుంబమేయుండదు.

మూఁడవరోజునఁ బేదల కన్న వస్త్రదానములు జరుగును. ఆ వ్యయమంతయు రామయ్యగా రొక్కరే భరింతురు. నాఁటి సాయంకాలము గోమాహాత్మ్యమును గూర్చియు, నావుపాల శ్రేష్ఠతనుగూర్చియుఁ బండితులు, శాస్త్రజ్ఞులు ప్రజాసామాన్యమునకు వివరించి చెప్పుదురు. నాల్గవ రోజుదయమున లలిత కళలందుఁ బోటీలు జరుగును. ఆ కళలలో ముఖ్యమైనవి శిల్పము, చిత్రలేఖనము. వీనిని బరీక్షింపఁ జాలమంది పెద్దలు రావింపఁబడుదురు. పోటీలలో నెగ్గినవారికి బహుమతులిత్తురు. ఆ యేఁడు చిత్రలేఖనములోఁ బ్రథమ బహుమానము భవాని బాల్యస్నేహితురాలగు నొకామెకు వచ్చినది. ఆనాఁటి సాయంకాలమున గానసభలు జరుగును. ఆ గాన సభలను దిలకించుటకుఁ గ్రిందటియేఁటమాత్రమే విశ్వనాథుఁడు వచ్చినాఁడు. అప్పు డా సభలలో రజనీకుమారియును బాల్గొన్నది. ఐదవరోజు రాత్రితో నుత్సవములు పూర్తియగును.

ఆ యైదవరోజు సాయంకాలమున నిజముగా కుమారదేవము గోవర్ధనోద్ధరణోత్సవమునాఁటి బృందావనమును మించియుండును. స్త్రీ పురుషు లాబాలగోపాలము నుత్సవమునఁ బాల్గొందురు. రంగన్న మరల గోపాలకృష్ణుని వేషము ధరించును. కుమారదేవపు దేవదాసీకన్యలు గోపిక లయ్యెదరు. సంజీవపురపు భాగవతులు గోపాలక వేషములు వేసెదరు. నిష్కళంకమై, కృష్ణస్వరూప ధ్యానముతో వారి హృదయ

ములు తొణికిసలాడుచుండును. సాయంతన మగుసరికి నుత్స
వము కూడును. కృష్ణలీలలను గొంతవఱకు నటింతురు.

దేవదాసీజనములోఁ బుష్పలత యను నామె రాధికా
వేషమును ధరించును. పుష్పలత తన జీవితమును గృష్ణదేవుని
కంకితము చేసికొన్నది. ఆమె సార్థకాఖ్యయగు దేవదాసి;
ఆజన్మబ్రహ్మచారిణి. నెమిలిపింఛ మల్లల నాడుచుండ, వేణువు
ధగద్ధగ కాంతుల నీనుచుండ, రంగన్న గోపాలకృష్ణుఁడై
యామెను దహతహ లాడఁజేయును. సంతత కృష్ణ ధ్యాన
నిరత యగుటచే నిజముగఁ గృష్ణుఁడే యన్న పారవశ్యమున
బుష్పలత రాధికాకృతి జెందును.

"కృష్ణా! ......కృష్ణా! కృష్ణా!.....ఎక్కడనోయి!"
అనుచు నామె కృష్ణునికై వెదకునప్పు డందఱును దమ ముందు
వెనుకలు చూచుకొని కృష్ణుఁడు తమయొద్ద లేఁడనుకొందురు.
కృష్ణుఁడు కానరాక, ఆమె వెదకివెదకి యలసి సోలిపోయి
నప్పుడు పారిషదుల ప్రాణము లెగసిపోవును. నిశ్చేష్టులై వారు
జడాకృతిని జెందెదరు. ఇంతలో దూరాన వేణునాదము విని
పించును. ఆ నాదము దగ్గఱగుచున్న కొలఁది రాధిక బ్రత్యణు
వును నవజీవనమును బొందును. దరిఁజేరి కృష్ణుఁడు "రాధా
...!"యని నోరారఁబిలుచును.

"దొంగా! ఎటఁ దాఁగితివోయి!...నిన్ను వెదకి వెదకి
యెట్లలసిపోతినో చూడు..." అనుచు నామె వానిని బట్టుకొని
తనివితీఱ నలిపివైచును. చూపఱ మేనఁ బుల్క లుదయించును.

"కృష్ణా! నీదారిని నీవు పోయెదవు. లోకాపవాదము లతోఁబాటు నీవియోగమునుగూడ నే నెటులోయి భరించుట" యని రాధిక యడుగును.

"రాధా! సర్వలోకములు నేనే! నేనపవాదు వేసినచో నీవు వ్యథఁజెందెదవా? నీవు నే నొకటి కామా?" అని కృష్ణుఁడు సమాధాన మొసంగును. రాధమనస్సు కుదుటపడును.

"అవును కృష్ణా! లోకముతో నాకేమిపని? నీ వొక్కఁడవు మాత్రము నాయొద్దనున్నచో నాకుఁ జాలును."

"తప్పక నీతోడనే యుందును రాధా! నీవు కాక నాకిం' కెవ్వరున్నారు?—" ఆ వెక్కిరింపును రాధ నిజమే యనుకొని కృష్ణుని రెండుబుగ్గల నొకేసారి ముద్దాడఁబ్రయత్నించును.

"తరువాత ముద్దుపెట్టుకొందువుగానిలే. ముందు నేనడిగినదానికి సమాధానము చెప్పుము" అని రాధ చేతులలో నుండి కృష్ణుఁడు తనమొగమును దప్పించుకొనును.

"ఏమిటది కృష్ణా!..."

"రాధా! తెలియక అడుగుచున్నాను. నిజమునకు నీవు అంకుటాలివి కావా?"—రాధ కన్నులలో నీరు నిలుచును. అవి యానందబాష్పములో! లేక తనదైవముకూడఁ దన్నను మానించుచుండె నను విచారబాష్పములో!...

"అదేమి రాధా!ఏడ్చుచుంటివా?...నా హృదయము కొట్టుకొనుచున్నది, చూడు...ఏడువకు రాధా! నేనట్లడిగితినని కోపమా?...లేకపోయినచో నెందుల కేడ్చుట?......"—

కృష్ణుఁడు రాధ కన్నులను దుడుచును. తన స్వామి యడిగిన ప్రశ్నకుఁ దా నేమి ప్రత్యుత్తర మీవలెనో యని రాధ యాలో చించు చుండును. ప్రభుని యాతురత యామె కాలోచన సాఁగనీదు.

"కృష్ణా! నిజముగా నేను అంకుటాలినేయని నీకుఁ దోఁచినదా?..."కంఠము రుద్ధమై రాధిక యిఁక మాటాడ లేక పోవును. తన స్వామియే తన్నంతమాట యన్నందుల కామె హృదయము వేగిఁపోవును గాఁబోలు.

"ఏడువకు రాధా! నిన్ను నే ననుమానింపలేదు. లోక మన్నంత మాత్రాన నీవై పోదువా యని పరిహాసమునకు నే నట్లడిగితిని. నామాట నమ్ముము."

"నిజముగానా కృష్ణా!"—"అవును రాధా!"

ఆనందమున రాధ నృత్యముచేయును. కృష్ణుఁడు వేణు వున గీతమును మేళవింపఁజేయును.

రాధ—"నేను ప్రేయసినే? నీవు నిత్యసత్య
రాధికాప్రేమరాజ్య సమాట్టువైన
యదుకిశోరుఁడవే? రసాస్పదవినూత్న
మురళియే విశ్వజీవవిభూతి కృష్ణ!"

రంగము మాఱును. కృష్ణుఁడు పిల్లవానిపగిదిఁగాన్పించును.

"కృష్ణా! బొజ్జ యేడ్చుచున్నట్లున్నది. పెరుగు మీఁగడ లను దినఁబెట్టెదను రమ్ము" అని రాధిక పిలుచును. కృష్ణుఁడు రా నననుు. మారాముచేయును.

"నిజముగానే నాకు కోపమువచ్చినది రాధా!"

"ఎందులకు నా స్వామీ! ఈ దీనురాలిపై నంత దయ యేల?"

"ఇంత సేపటినుండి చూచుచున్నాను. నన్నొక్కసారి యైన నిన్ను ముద్దుపెట్టుకొన నిచ్చితివా?"

రాధతోఁబాటు పారిషదులుకూడ వాని కోర్కకు ఫక్కున నవ్వెదరు. రాధ యనుమతించును. కృష్ణుఁడు ముద్దు పెట్టుకొనఁబోయి చెక్కిలిపై దంతక్షతములు కావించును.

"కృష్ణా! ఇంత శరీరములోను, ఈ కపోలమే యెంత పుణ్యము చేసికొన్నదోయి. నీ పంటి క్రిందఁబడి యిది యెంత పవిత్రమైనదో చూడు"అని రాధిక వ్యంగ్యముగాఁ బల్కును. కృష్ణుఁడాపె చెక్కిలిని దడవిచూచి "రాధా! నీకు నొప్పి కలిగించితినా? క్షమింపుము"అని చేతులు జోడించును.

"కృష్ణా! విశ్వనాథుఁడవగు నిన్ను నేనెట్లోయి క్షమించునది ? నా చిన్ని కృష్ణయ్యా ! ఇటురమ్మ" అని కృష్ణుని బట్టుకొని రాధ ముద్దాడును. కృష్ణుఁడాపె హృదయమునకు హత్తుకొని పోవును.

"నీ మూతి వెన్నవాసన వేయుచున్నదేమి రాధా!"

"నీ మూతియే వెన్న వాసన వేయుచున్నది కృష్ణా!

ఎటనేని దొంగతనముగాఁ దిని మూతి కడుగుకొనుట మఱచితివేమో?"

"నిజమే రాధా! ఈ వేళ దొంగతనముచేయుట మఱచి పోతిని. అందుచేతనే కాఁబోలు నాకేలాగో యున్నది."

"దొంగతన మొకపూఁట లేనంతమాత్రమున నంత బాధ యెందులకు కృష్ణా! కావలసినచో నేను గడుపారఁబెట్టనా?..."

"ఒకరు పెట్టినది నా కేమి తృప్తి రాధా! అందుచేతనే వెన్నవాసన వేయుచున్న నీ బుగ్గను దొంగతనముగాఁ గొఱికి వేసితిని."

"ధన్యురాలను స్వామీ! నాయందుఁ బ్రేమకలవాఁడవు కావుననే నీ కిష్టమైనదానిని నాలోఁ జూచుచున్నావు. ధన్యోస్మి, కృష్ణప్రభూ!"

"రాధా! నేనన్నచో నీ కింత ప్రేమ యేల?" అని కృష్ణుఁడు కొంటెగా నడుగును.

'నేనన్నచో నింత ప్రేమ నీకేల?' అని యామె మరలఁ బ్రశ్నించును.

"నీవన్నచో నాకుఁ బ్రేమయే లేదే!" అని కృష్ణుఁడు చమత్కరించును.

"నిజముగానే లేదా? అయినచో నిటనుండి వెడలి పొమ్ము" అని రాధ వానిని దూరముగఁ ద్రోసివేసి కోపమును నటించును.

"అమ్మా! ..నిన్ను విడిచిపోవుటయేనా ?" అనుచుఁ గృష్ణుఁ డాత్రముతో నామె యొద్దకు వచ్చును.

"నీవు పోయెదవన్నను నేను మాత్రము నిన్ను విడిచి పెట్టెదనా కృష్ణా! నీవు నేను విడిపోవు టెట్లు సంభవించును? మనము విడిపోయినచోఁ బ్రేమ రాజ్యాన రక్తపు టేఱులు ప్రవహింపవా ?"

కృష్ణుఁడు రాధ కౌఁగిలిలోనికి వచ్చును. రాధ కృష్ణ స్వామిపై ముద్దుల వర్షమును గురియించును. సఖ్యు లా పవిత్ర మూర్తులఁ జూచుచు మురిసిపోదురు.

రాధ—

'కోటి మదనులఁ గడ వ్రేలి గోటఁ గెలుచు
సుందరాకృతితోడ నానంద మిచ్చు
దివ్యచందన గోపాలదేవుఁజూచి
వసుధ లోపల వలవనివారు కలరె ?'

గృహమును, భర్తను, బంధువులను—తన సర్వస్వమును బరిత్యజించి కృష్ణదేవుని పాదదాసియైన యా రాధికామతల్లి ప్రేమ పవిత్రతను మన మూహింపఁజాలము. వారిని జూచుచుఁ దన్మయులై రస సముద్రమున నోలలాడు నా కుమారదేశ వాసులే దాని నెఱుంగఁగలరు.

రాధారమణి ప్రేమవాహిని. కృష్ణుఁడు పున్నమచందురుఁడు. కృష్ణుని జూచి రాధ యుప్పొంగును. రాధ కృష్ణుని

జేరఁ దమకించును. కృష్ణుఁ డందఁడు. వాహిని కట్టలు తెగు నేమో యని యనిపించును.

కృష్ణుఁడు కరుణించును. రాధ కృష్ణుని గౌఁగిలిలోనికిఁ దీసికొనును. సర్వాంతర్యామియగు కృష్ణదేవుఁడు రాధ యంత రంగమునఁ బ్రతిబింబించును. వాహిని యల్లకల్లోలము తగ్గును. స్వచ్ఛందమైన పూర్ణ ప్రతిబింబ మెల్లరకును గనంబడును.

ఆహా ! రాధయే పవిత్ర జీవిని. ఆమె యంతరంగమునఁ గృష్ణ ప్రతిబింబమును జూచు కుమారదేవ నివాసు లంతకంటెను పావనులు. కృష్ణ స్వరూపమును హృదయమునఁ జిత్రించుకొన్న పుష్పలత నిజముగా నా రాధికయే యగును ! రంగన్న వేణు రంగఁడే !

ఈ ప్రదర్శనముతో గోపూజోత్సవములు ముగియును. రాధికాదేవి ప్రేమవాహిని తల్లి పాయ. దానినుండి కుమారదేవ వాసు లెల్లరును సర్వప్రేమవాహినులను ద్రవ్వుకొందురు. నాఁటి రాత్రి వారి పాలిటి దివ్యజ్యోతి.

విజయేశ్వరాధీశు లీ ప్రదర్శనము నతిశ్రద్ధతోఁ బరిశీలించి ముగ్ధులై పుష్పలతకు బంగారు కృష్ణ విగ్రహమును, రంగన్నకు నమూల్యమైన వేణువును జేయించి యిచ్చిరి.

గోపూజోత్సవములు ముగిసిననాఁటి రాత్రి తెల్లవాఱు జామున బంధువు లందఱును బ్రయాణమై వెళ్ళిరి. ఐదాఱు రోజులనుండియుఁ జాల సందడిగానున్న మాధవీ మందిరమొక్క

సారిగా బావురుమని పోయినది. కాని యింటిలో విజయుని సందడి యెక్కువైనది. రజనీకుమారి కాతఁడు లొంగెడివాఁడు కాదు. కాని చంద్రి యెత్తుకొనినంతనే కేరింతలు కొట్టుచు నతఁ డాడుకొనును. విజయునకుఁ దిక్కువచ్చినచోఁ జంద్రయే లాలింపవలెను. విజయు నూరుకొనఁబెట్టు శక్తి తనకు లేనందులకు రజని సిగ్గిలెడిది. ఆమెకుఁ బిల్లలన్నచోఁ జాల నిష్టము. విద్యాభ్యాసములో నున్నంతకాలమును రజని హరిణ శాబకములను, నెమిలి శిశువులను, చిలుక పిల్లలను బెంచుచుండెడిది. కాఁపురమునకు వచ్చిన తరువాతఁగూడ నామె హరిణ శాబకములను బెంచుచునే యుండెను. అవి యామెకడ నెంతయో చనవుగా నుండుచు, నామె కన్పింపకపోయినచో దపించి పోయెడివి.

అట్టి తాను తన కన్నకొడుకును లాలింపఁజాలనందులకు రజనీకుమారి చాల ఖేదపడెను. తనకుఁగల లోప మేమో తెలిసినది కాదు. చంద్రియు, రజనియు నొక్కచోటనే కూర్చుందురు. తిక్కతిరిగిన తరువాత విజయుఁడు రజనియొడిలోఁగూడ కొంతసే పాడుకొనును. రజనీకుమారి యందులకే మహానందమందెడిది. క్రమముగా విజయుఁడు కేశవునకుఁగూడ నెక్కువ యలవా టయ్యెను. రాయ లప్పుడప్పుడు కుమారునిఁ బల్కరించుచుండునుగాని యలవాటు చేసికొనుటకు మాత్రము జంకెను. ఇంక నీశ్వరమ్మగారును రామయ్యగారును ముద్దులు మూటఁగట్టు మనుమనిఁ జూచుకొని మురిసిపోయెడివారు.

8

ఏఁడాది తిరుగకుండఁగనే విజయునకుఁ జాల జబ్బుచేసినది. బ్రతుకుట కష్టమనుకొనిరి. దైవకృపవలన నా గండము గడచినది కాని రోగచిహ్నములు కంఠమును బట్టుకొన్నవి. అతఁడు మూఁగవాఁ డయ్యెను. ఏండ్లు మీరినను మాటలు రాలేదు. జబ్బుచేసి నప్పటినుండియు వానికి మాతృస్తన్యము నొసంగుట మంచిది కాదనిరి. చనుఁబా లొసంగుటకు వీలు లేదని వినినప్పుడు రజని మిక్కిలి దుఃఖించినది. తన యభాగ్యమును నిందించుకొన్నది. తాను విజయుని లాలింపలేకపోవు చున్నందులకే విచారించుచుండగాఁ బై నిదియొక్కటి వచ్చి పడినది. అదివఱకుఁబాలుత్రావెడి కాస్సేపైనను విజయుఁడు తనయొడిలో నుండెడివాఁడు. ఇప్పు డిఁకఁ దనయొద్ద కసలు రాఁడేమో?...ఎట్లైనను విజయుఁడు సురక్షితముగా నుండు టయే పదివేలని యామె తృప్తినొందెను.

విజయుని జబ్బులో రాయలు వాని మంచమును గని పెట్టుకొని యుండెడివాఁడు. అతఁడు గ్రంథపఠనమును మాని వేసెను. పుస్తకము తెఱచినచో నందుఁ గ్రుళించిపోయిన విజయుఁడే ప్రత్యక్ష మయ్యెడివాఁడు. అందఱ కపురూపమైన బాలుఁడిట్లయినాఁడేమి?...రాయల కేమియును బాలుపోలేదు. పుత్రుని క్షేమమునకై రాయలు పరితపించిపోయెను. రజనీ కుమారి యంతకంటెను మథనపడినది. రాత్రు లందఱును

బరుండినను విజయుని కేమి కావలసివచ్చునో యని యామె మేల్కొనియే యుండును. తోడికోడలి యవస్థకుఁ జంద్రి మనస్సు కరిగిపోయెడిది. రజనిని బ్రతిమాలి యొక ప్రశాంత స్థలములో నామెను నిద్రబుచ్చి చంద్ర తాను విజయుని కుప చారములు చేయుచుండును. కాని రజనీకుమారికి మాగ్రిగన్ను బట్టునోలేదో యింతలో విజయుని మూల్గు వినఁబడును. ఆమె యులికిపడిలేచి విజయుని మంచమునొద్దకుఁ గనులు నులుము కొనుచు నొక్కపగురున వచ్చెడిది.

తెల్లవాఱులును రాయలు మతిలేనివానివలెఁ దనగదిలోఁ బచారు చేయుచుండును. కేశవుఁడు వట్టి జేల. అన్నకు ధైర్యము చెప్పఁజాలఁడు.అస లన్నగారితో నెట్లు మాట్లాడవలయునో వానికిఁ దెలియనే తెలియదు. రామయ్యగారు రాయలను బిల్చి వానిదృష్టి మరలింపఁ బ్రయత్నించెడివారు. ఈశ్వరమ్మగారు, రామయ్యగారు నీ బాధను లోలోననే యణఁచు కొనియుండిరి.

క్రమముగా విజయుఁ డారోగ్యమును బొందెను. విశ్వ నాథుఁడు రక్షరేఖను బంపించినాఁడు. జబ్బు మళ్ళుమొగము పట్టినంతనే విజయుఁడు నడువనారంభించెను. ఆతఁడు బ్రాఁకి యెఱుంగఁడు. ఆ స్థితి జబ్బులోనే గడచిపోయినది......తల్లి పాలు పనికిరావని వైద్యులు చెప్పినప్పుడు విజయునకుఁ గొన్నాళ్ళు పడమటావుపాలు పోసిరి. ఆవుపాలలో బలిష్ఠమైన యాహారపదార్థము లుండును గాన విజయుఁడు వానిని జీర్ణించు

కొనలేకపోయెను. అందువలన వానికి మేఁకపాల నొసంగుటకు మొదలుపెట్టిరి. గోమాతవలెనే మేఁకకూడ మిక్కిలి సాధు జంతువు. మాతృస్తన్యము చాలని, లేక పనికిరాని పశువునఁ బసిపిల్లలకు మేఁకపాలు శ్రేష్ఠమైన యాహారమనుటలో సందియము లేదు. మేఁకపాలు త్రావి విజయుఁడు మిక్కిలి బలిష్ఠుఁడైనాఁడు. మరల నాతఁడు జీవితాంతమువఱకును జబ్బునఁ జీది యెఱుఁగఁడు.

విజయుఁ డారోగ్యమును బొందుసరికి నాందోళిత మనస్కయగు రజని మంచమెక్కెను. వాని జబ్బులో నామె రెండు నెలలు సరిగా నిద్రాహారముల నెఱుంగదు. బలహీనత చేత నామె మంచములోనుండి లేవలేని స్థితికిఁగూడ వచ్చినది. విజయేశ్వరమునుండి రామమోహనులు వచ్చి చూచి వెళ్ళి సంస్థానవైద్యునిఁ బంపించినారు. ఆయన చాల మెలఁకువతో మందు నడిపెను. చంద్రకు రజని కుపచారములు చేయుటతో సరిపోయెడిది. కేశవునకు వ్యవసాయపుఁ బనులు వచ్చెను. అందువలన విజయుఁడు రాయలకుఁ జనవయ్యెను. సంతోషముగఁ దండ్రి యొడిలో నాడుకొనును. రాయలు కుమారు నెత్తుకొని వచ్చి రజని మంచమునొద్దఁ గూర్చుండెడివాఁడు. రాయలు బోధింపగా విజయుఁడు తల్లిని ముద్దుపెట్టుకొనును. రజని కుమారుని హృదయమునకు హత్తుకొనియమందానందమందును. రాయల పితృహృదయ మా దృశ్యమును గాంచి ప్రేమతోఁ దరంగించుచుండును. ఆ కాసేపు నాతఁడు తన దిగులును

మఱచిపోయెడివాఁడు. రజనికి జ్వర మలసటమీఁద వచ్చినందున నామెను జాలసేపు మాటాడింపరాదు. అందువలనఁ గుమారుని దీసికొని రాయలు తన గదిలోనికి వెడలిపోవును. లేనిచో విజయుని నాయనమ్మగారి కప్పగించి వేయును. రజనీకుమారి క్రమముగా నారోగ్యమును బొందెనుగాని యామె పూర్తిగాఁ గోలుకొనునప్పటి కాఱు నెలలు పట్టినది.

కుమారుని జబ్బు సమయములోను, ఆ వెనుక భార్యకుఁ దీవ్రమగు ననారోగ్యము కల్గినప్పుడును రాయల హృదయము చలించిపోయినది. తన జీవిత పథమును దాఁటి చిందరవందర లైన యడవి మార్గములలోఁబడిన ట్లాతఁ డెంచినాఁడు. కావ్య పఠనము వానికి వెగటుగఁ దోఁచినది. అం దేమాత్రము రస మునుగాని, మాధుర్యమునుగాని యాతఁడు సంభావింపలేక పోయినాఁడు. పుత్రునికి నెమ్మదించినంతనే యాతఁడు "అమ్మా" యని యూపిరి తీసికొనినాఁడు. ఇంతలో మరల భార్య రోగ గ్రస్తయైనది. ఈ సంకటములన్నియు నెందులకు వచ్చునో?

రజనీరాయల జీవితములో నింకొక ఘట్టము ప్రారంభ మైనది. ఇంతవఱకు నాచార్యుని బోధనలను దమ శపథములను మఱచిపోయినవారివలె నా యిరువురును నాళ్లేండ్లు గడపివేసి నారు. తమ జీవిత కార్యక్రమ మెట్టిదో వారు నిర్ణయించుకొన లేదు. కళల పునరుద్ధరణకై జీవితములను ధారపోయుదుమని శపథమును జేసిరేకాని యా మార్గ మేదో వా రూహింపలేదు. చివఱకు జీవితములోనే నేమియును జేయలేనేమో యన్న

భయము రాయలకుఁ గల్గినది. రజనియు రాయల తీవ్రవేదన
మును గ్రహించినది. ఆమెకు నేమియుఁ జాలుపోయినదికాదు:
ఆ మాధవీమందిరములోఁ జంద్రవలెఁ దానొక భాగస్వామిని
కాలేకపోయినది. భర్తతోఁగలిసి యాచార్యు నాదేశము ననుస
రించి కళోద్ధరణకును బాటుపడలేదు. ఈ యూహాలతో రజని
రోగవిసర్జిత యయ్యును వేదనావిముక్త కాలేదు. అట్లే పుత్త్రుఁ
డును, భార్యయు రోగవిముక్తులైనను రాయలు వేదనా విసర్జి
తుఁడు కాలేక పోయినాఁడు.

కేశవున కన్నయే భగవంతుఁడు. చంద్రకుఁ దోడికోడలే
దేవి. ఈ యిరువురు నాయిరువురకును బరిచర్యచేయుటలోఁ దమ
జీవితములు సార్థక మగుచున్నవని తలంచెడివారు. వారిరువురి
కేమి కావలసి వచ్చినను జంద్రా కేశవులు నిముసములో సమ
కూర్చుచుందురు. వీరిరువురి పరిచర్యలను గాంచి రజనీ కుమారి
యును గృష్ణరాయలును దమ జీవితము లిట్లు నిరర్థకముగఁ
గడచిపోవలసినదేయగునా యని మఱింత విషాదమును బొందిరి.
చంద్రాకేశవులకు వారిబాధ యర్థము కాలేదు. రజనీకుమా
రియు, రాయలును బల్లెటూరి మనుష్యులై, పల్లెటూరి జీవితము
లనే గడపుచున్నను, బల్లెటూరి జీవితరహస్యము వారికి హృదయ
గోచరము కాలేదు. రాయలు సాయంకాలములందుఁ బొలము
లకుఁ బోవును. తన తమ్ముఁడు సస్యక్షేత్ర దేవతా ప్రియుఁడు.
కేశవుని యనవరత కృషి పరిణామమై, పుష్కల సస్యస్వరూపము
లైన యా సుక్షేత్రములు రాయల మనస్సున కాహ్లాదమును

గొల్చెడివి; కాని యెన్ని సారులు పొలములకుఁ బోయినను గర్షకజీవితము మాత్రము వానికి సంతృప్తి నొసంగుటలేదు. ఈ మనోవేదనలతో నాతఁడు భవానీ పరిస్థితులను గూర్చి యాలోచింపనే లేకపోయినాఁడు.

విజయునకు నాల్గవయేఁడు వచ్చినది. కాని వానికి మాటలు రాలేదు. సంగీత సాహిత్యాచార్యుల పుత్రుఁడయ్యు విజయుఁడు గాండీవములేని యర్జునుని పగిది శోభిల్లక మేక పాలు త్రావి శరీర దార్ఢ్యమును మాత్రమే సంపాదించుకొని పెరుగుచున్నాఁడు. "ఈ బాలుఁడు తనజీవిత నిరర్థకతా చిహ్నమా?"యని రాయలు మఱియును దిగులుపొందెను. కాని మాటలు రాని యమాయికుఁడని వాని నందఱును ప్రేమతోఁ జూడసాగిరి. అందువలన విజయుఁడు క్రమముగా బండఁబేఱి నాఁడు. మూఁగతనమున్నను జెవు డావంతయునులేదు. వాని కూహ యున్నది. మనము చెప్పినవన్నియును గ్రహింపఁ గలఁడు. కాని తనకుఁ దోచినట్లు మాత్రమే చేయుచుండును. కుదురుగా నొక్కచోఁ గూర్చుండుటకు వాని మన సొప్పదు. కాలుకాలిన పిల్లివలె నెల్లప్పుడును దిరుగుచునే యుండును. అట్లు తిరిగి తిరిగి యాలోచనా నిమగ్నుఁడై యొక్కచో ధ్యాన సుస్థిరుఁడైన యోగివలెఁ బద్మాసనమువేసి కూర్చుండును. అందులకుఁ దోడు "ఓంకారము" ననుకరించు ధ్వనిని గుక్క విడువకుండఁ జాలసేపు వెల్వరించెడివాఁడు. దాని యర్థమేమో యెఱుంగరాదు.

విజయుని ప్రకృతి చాలఁ జిత్రమైనది. ఆతఁ డన్నిపదార్థములను, ఫలములను దినఁడు. కాయగూరలను బచ్చివానినే నమలివేయును. రెండు, మూఁడు కారపువస్తువులు మాత్రము వానికిఁ జాలనిష్టము. అన్నము మూఁడు పూటలందును దినును. నాల్గవయేఁడు వచ్చినప్పటి నుండియు నాతఁడు ప్రత్యూదయమును దండ్రితోఁబాటు గోదావరినదిలో స్నానముచేసి వచ్చెడివాఁడు. స్నానమాచరింపకుండ నే వస్తువును ముట్టఁడు. తండ్రి సరసను గూర్చుండి నిష్ఠానియమములు కలవానివలె భుజించును. తండ్రి యూరిలో లేనప్పుడు పొరపాటున యథావిధిలో నేమి లోటు వచ్చినను, అతఁ డల్లరిచేసివేయును. అప్పుడు తాతగారు వచ్చి వానిని లాలించి యన్నము తినిపించుచుందురు.

నాలుగేండ్లు దాఁటినప్పటినుండియు విజయుఁ డప్పుడప్పుడు కేశవునితోఁ బొలములకు వెళ్ళసాగెను. జబ్బునయమైనప్పటినుండియు విజయునికిఁ బాత్రఁ(?)కొత్తల యెడమటిక తగ్గినను, చిన్ననాఁటి చనవుతోడనే యాతఁడు పినతల్లి, పినతండ్రియొద్ద సంచరించుచుండును. చంద్రకూడ "కన్నయ్యా" యనుచు విజయుని గడు గారాబము చేయుచుండును. విజయుఁడు పొడగరి. పినతల్లి వడికిన నూలుతో నేయఁబడిన చలువబట్టలనుగట్టి యాతఁడు నడచుచున్నచో నాటివి మహారాజపుత్త్రిల సంస్కారములోఁగూడ నుండదేమో యనిపించును. అతఁడు చకచక నడచును. విజయుడు నడచుచోఁ గేశవుఁడు కూడ వాని ననుసరింపలేక పోయెడివాఁడు.

క్రొత్తగాఁబుట్టిన పడమటావుదూడ విజయుని గాంచి నంతనే చిందులు త్రొక్కెడిది. విజయుఁడు ముసిముసి నవ్వులు నవ్వును. ఒకనాఁ డా దూడ కాలిగిట్టక్రిందపడి వాని పాదము నలిగినది. అయినను దానిస్నేహము నాతఁడు మానలేదు. రజనీ కుమారి కాఁపురమునకు వచ్చినప్పుడు తనవెంట గొనివచ్చిన హరిణ మీనినది. ఆ హరిణ శాబకమునకును, బడమటావు దూడ కును విజయుఁడు చెలిమి చేసినాఁడు. ఆ రెండును వాని ప్రాణ మిత్రము లైనవి. విజయుని మూఁగభాషకు, నా జంతువుల సాంకేతికభాషకును సరిపోయెను గాఁబోలు !

భవాని రామగిరిలో భర్తయింటఁ బాదముంచి యెనిమి దేండ్లయినది. ఆనాఁడు కోపమున నంతఃపురమునుండి వెడలి పోయిన గిరిరా వింతవఱకును దిరిగి భవానివంకఁ జూడనేలేదు. అతఁడు భోగవిలాసలోలుఁడై కోరిచేసికొన్న భార్యను, బిల్లను గూడ మఱచిపోయెను. రాచకార్యములను మనస్సున కసలే పట్టించుకొనఁడు. ఎన్నఁటికైనను మనస్సు త్రిప్పుకొనునేమో యని భవాని వేచియుండెను. ఆ యాశయును గన్పింపలేదు. భోగవిలాసములతో గిరిరావు శరీరము గుల్లయగుచున్న దని యామె కర్ణాకర్ణిగ విన్నది. ఇఁక ధైర్యమువహించి తానే పోయి కలుగఁజేసికొనఁ దలంచెను.

ఈ యెనిమిదేండ్లలోను భవాని పుట్టింటికైనను బోలేదు. ఆమెలోకము సవతిబిడ్డ భారతియే. భారతికిఁ గన్నతల్లిలేని లోటు కన్పింపలేదు. స్తన్యము నొసంగుట తప్ప భవాని

భారతికి సర్వోపచారములు కావించెను. భారతియన్నచో భవానికిఁ బ్రాణమైనది. ఆపిల్ల మనస్సెక్కడ తపనపడి పోవునో యని భవాని సర్వదా యామెను గాచుకొనియుండెడిది. భవానిలో నిష్కళంక మాతృహృదయము నిండియున్నది. అది నిండియున్న యమృతఘటము. ఆ యమృతమును బోసియే యామె భారతిని బెంచినది. ఆమె తన సర్వస్వమును భారతి సేవలో వినియోగించెను. భారతియే తాను, తానే భారతిగా నాయిరువురు నైపోయిరి. ఆ యైక్యమునుగాంచి స్వర్గధామమునుండి పవిత్ర హృదయముతో భారతి తల్లి భవానిపై సువర్ణాశీస్సులు జల్లును. తాను భవానిలో నైక్యమై భారతిని ముద్దాడును— స్తన్యము నొసంగఁబోవును; ఇంతలో భవానికిఁ దెలివివచ్చును.

భారతికిఁ దానే యక్షరాభ్యాస మొనర్చి, భవాని తా నన్నకడ నేర్చిన దంతయును గ్రమముగాఁ జెప్పసాగెను. బుద్ధి సూక్ష్మతకల భారతియు భవానిచెప్పెడి సర్వమును గొలఁది కాలముననే గ్రహింపఁగల్గెను. భవాని తాను సంపాదించిన లోకజ్ఞానమును గూడ భారతికి వలసినంత చెప్పెను. భారతి మెల్ల మెల్లగా నింటిపరిస్థితుల నవగాహనము చేసికొనఁ బ్రయత్నించెను. కాని యా యమాయిక హృదయమునకు మొదట నేమియును దెలిసినది కాదు.

ప్రత్యుదయమును నిత్యకృత్యములను నిర్వర్తింపఁజేసి భవాని భారతిచే నాపె తల్లి పటమునకు నమస్కారమును

జేయించును. ఇదేలని చాలఁగాలమువఱకు భారతి యూహింప లేకపోయెను. భవానియే తనకన్నతల్లి యని యామె యింత వఱకును దలంచుచుండెను. భారతి తల్లిపటమునకు నమస్కరించునపుడు—'అక్కా! నీవు నిర్మలముగనుండు' మని నిమీలిత నేత్రయై భవాని మనస్సులో ననుకొనుచుండును. భారతితల్లి యొక్క కోరికలలో నొక్కటి మాత్రము ఫలించినది—ఆపె బిడ్డ పెరిగి పెద్దదయినది. కాని భర్తమాత్రము యథాప్రకారము గానే యుండెను. వాని వ్యవహార మింకను మితిమీఱినదే కాని యేమాత్రమును దగ్గలేదు. అట్లగుటకుఁ దానే బాధ్యురా లేమో?...ఒకనాఁడు భారతి తల్లిపటమునకు నమస్కరించు చున్నప్పుడు భవాని కీవిషయములు మెఱపువలెఁ దలంపుకువచ్చి యామె కనులనీరు నిండినది. భవానిని జూచి భారతి చకిత యయ్యెను. తల్లికంటినీటిని జూచినంతనే యామెకును దుఃఖము వచ్చినది. భవాని దుఃఖమును దిగమ్రింగి భారతి కంటినీరు తుడిచెను.

"అమ్మా! నీవేడ్చుటకుఁ గారణమేమి?" మని భారతి యడిగెను. ఆమె చెప్పలేకపోయినది. భారతి హృదయము తల్లడిల్లెను. తా నెప్పుడు పటమునకు నమస్కరించినను, ఆమె చాలఁ బ్రశాంతముగా నుండెడిది. చాలకాలమునుండి తపించి తపించి చివరి కెంతయో మనశ్శాంతి బొందినదానివలెఁ గన్పట్టు చుండును. అట్టి యామె నేఁ డిట్టుండుటకుఁ గారణమేమి? ఆ సాయంకాలమే భారతి తన్నుఁ బెంచిన వృద్ధపరిచారికను దఱచి

తలఁచి యడిగి భవాని తన కన్నతల్లి కాదని యెఱింగినది. ఆ నిముసమునుండియు భారతికి భవానిపై భక్తిశ్రద్ధలు, ప్రేమయు మెండయ్యెను. మఱునాఁడు తల్లి పటమునకు నమస్కరించు సమయమున "ముందుగ నీకే నమస్కరింతు" నని భారతి భవానితో నన్నది. భవాని కారణ మడిగెను. భారతి తాను దెలిసికొన్న విషయమును జెప్పెను.

"నీవు నాకన్నతల్లివి కాకపోయినను నిన్ను నేను గన్న తల్లికంటె నెక్కువగాఁ దలంచుచున్నాను." అని భారతి యెంతో యనుభవజ్ఞురాలివలెఁ బలికెను. భవాని కన్నులనుండి యానందాశ్రువులు రాలినవి.

"అమ్మా! ఆమె నీకన్నతల్లి. కన్నతల్లి కంటెఁ బూజనీయులు వేఱులేరు. కన్నతల్లి హృదయమును నీవింకను గ్రహింపఁజాలవు......" భవాని యిఁక మాటాడలేకపోయెను. భారతి మాటాడక తల్లిపటమువంకఁగను ఱెప్పవేయక చూచినది. పటములోని బొమ్మ కదలినట్లయ్యెను.

"నేను నీకన్నతల్లి నైనను, నాకంటె నీ కామెయే నిజమైనతల్లి" యని యామె శాంతవచనముల ననిన ట్లా బాలికకుఁ దోఁచెను.

"అమ్మా! నా యీతల్లిని రక్షించి, ఆమె తపస్సును ఫలవంతముచేయుము" అని చిన్నబిడ్డయయ్యు భారతి మనస్సులోఁ గోరుకొనెను. పటములోఁ దల్లి నిర్మలముగఁ గన్పడెను.

ఇంతవఱకును గిరిరావు భారతినిగాని, తండ్రిని భారతి

గాని చూచియుండలేదు. తండ్రిని జూపు మని భారతి రెండు మూఁడుసారు లడిగినను భవాని "ఇప్పుడు కా" దనుచు గడిపి వేసినది. కాని యానాఁడు తండ్రిని జూడవలెనని భారతి గట్టిగా సంకల్పించుకొనెను. భవానియు నంగీకరించెను. ఆటు పోటులకుఁ దట్టుకొను జ్ఞానము భారతికి వచ్చినదని భవాని గ్రహించినది. భారతిమాట లాపె హృదయమున కొకవిధమగు నూత్నశక్తిని సమకూర్చినవి.

గిరిరావుబాబు తన శయనాగారమం దొక విలాసిని పానీయముల నందిచ్చుచుండఁ ద్రావుచు మత్తులో నున్నాఁడు. భారతియు, భవానియు దాది దారి చూపింప గిరిరావు పడక గదిలోఁ బ్రవేశించిరి. తాను రామగిరి వచ్చిన మొదటిరోజునఁ దన భర్త తనకుఁ జూపించిన యంతఃపుర మిదియే యని భవాని గుర్తించినది. తనకును భర్తకును వైముఖ్యమును బ్రసాదించి నదియు నిదియే. ఆనాఁడు తాను జూచిన యలంకార మంత యును జెక్కుచెదరక నింకను నట్లే యున్నది. పాశ్చాత్యదేశ నగ్నచిత్రాలంకృతమైన యా గది యంతయును మధుర వాసన లతో నిండియుండి మైకమును గల్గించుచుండెను ఆ గదిలో నడుగుబెట్టినంతనే భవాని యొడలు జలదరించెను. భారతి యా తొట్రుపాటును గుర్తింపకపోలేదు.

ఇంత కాలమునుండియు లేనిది నేఁ డిట్లు రాణిగారు జమీందారునియొద్దకుఁ బోవుచుండుటను జూచి యంతఃపుర మంతయు నాశ్చర్యనిమగ్న మైనది. ఏమి విపరీతములు సంభ

వించునో యని యుత్తములు భయమందిరి. గిరిరావుబాబు ననుయాయులు కొందఱు మరల రాణి కిప్పుడు మంచి పరాభవము జరుగునని యుత్సహించిరి. ఒక యాంతరంగిక సేవకుఁ డేఁగి రాణీగారి రాకను ముందుగానే గిరిరావుబాబునకుఁ దెలియపఱచెను. ఆ మైకములోనే గిరిరావుబాబునకుఁ బట్టరాని కోపము వచ్చినది. "ఆమె కిక్కడ పనేమిరా" యని యాతఁ డొక్క యఱపఱచెను. ఆ కేక కా సేవకుఁడు, నా విలాసినియుఁ బ్రుఖ్ఖపడినారు. భారతియు, భవానియు గదిలోఁ బ్రవేశించి వానికిఁ గనపడునట్లు ప్రక్కగా నొదిగి నిల్చిరి.

"ఎవరు నీవు" అని గిరిరా వాయాసముతో నస్పష్టముగాఁ బ్రశ్నించెను. "నేను భవానిని స్వామీ!" అని భవాని ప్రత్యుత్తర మిచ్చినది. మత్తుచే నసలే కనరాకున్న తన రెండు కనులను గిరిరావుబాబు తన రెండు చేతులతోడను గట్టిగా మూసికొని—"ఇక్కడ నీ కేమి పని వెడలిపొ"మ్మని మరల నఱచెను.

"మహారాజా! ఈ పిల్ల మీ పుత్త్రిక భారతి. మిమ్ముఁ జూడవలెనని కొండంత యాశతో వచ్చినది. ఈ బాలికకు మీ తల్లిగారి పోలిక లన్నియును వచ్చినవఁట. ఒక్కసారి యీమెను బ్రేమతోఁ బల్కరింపుఁడు......మీ యారోగ్యముచెడిపోయినది. మిమ్ముఁ జూచిన మీకై పరితపింపని మనుష్యు లుండరు. ఈ విలాసినులను బంపించివేయుఁడు. నన్ను మీకు సేవచేయనిండు" అని చేతులు జోడించి భవాని విన్నవించెను. భారతి యర్థముగాని యావేదనతో నా యిరువురిని జూచెను.

"అమ్మా ! ఏరీ మా నాన్నగారు? ఇట్లున్నారేమి?" అని భారతి భవానిని ప్రశ్నించెను. భారతి తన కూఁతురన్న జ్ఞాపకము వానికి లేదు. ఆ యిరువురి మాటల కాతఁడు మండి పోయి భారతి నెత్తి, క్రిందఁ బడవేయుటకై వేగముగావచ్చెను. దుర్వ్యసనములతో శక్తిహీనుఁడై పోయిన గిరిరావు బాబా దూఁకుడునకుఁ దాళుకొనలేక వెనుకకు విఱుచుకొని పడిపోయి నాఁడు. భవాని ముందున కుఱికి క్రిందఁబడకుండ భర్తను బట్టు కొన్నది. విలాసినియు, దాదియుఁ జేయూఁత నిచ్చి గిరిరావు బాబును బండుకొనఁబెట్టిరి. దాది పరుగునఁబోయి చన్నీటిని దెచ్చెను. ఆ నీటిని భవాని భర్త మొగముపైఁ జిలుకరించి పైఁటచెఱఁగుతో వీవసాఁగినది.

సేవకు లొక్క యంగలోఁ బోయి యాస్థానవైద్యులను దీసికొనివచ్చినారు. ఈ లోపున మెల్ల మెల్లగా విలాసిని తన దారిని దాను బోయినది. అది చూచి "ప్రభూ! జీవితములో మార్పున కిది తొలి ఘట్టము, ఇఁకనైనను నా దేవునకు నారోగ్యము నిమ్ము" అని భవాని కన్నీటితోఁ కృష్ణ ప్రభు వును స్మరించుకొన్నది. ఆస్థాన వైద్యులు పేరుపొందిన భిష గర్వులు. కాని గిరిరావుబాబు కాలములో నాయన కాస్థాన ప్రివేశము లేకపోయెను. అయినను దమ పూర్వు లందఱును రామగిరి జమీందారుల యుప్పు తిని బ్రదికినవా రగుటచేతను, దమ చిన్న రాణియొక్క సౌశీల్యము వినియుండుటచేతను వారు వెంటనేబయలుదేరి వచ్చిరి భవాని వినయముతో వారికి

నమస్కరించినది. "సుమంగలీభవ" యని వారు దీవించి జమీందారుని బరీక్షించి నారు.

రోగలక్షణము లన్నియు నాకళింపునకుఁ దెచ్చుకొని వైద్యులు మందును బ్రారంభించినారు "అమ్మా! బాబుగారి కిప్పుడు కొంచెము తీవ్రముగానున్నను గొలఁదిరోజులలో తేరుకొందురు. వారి యారోగ్య మంతయును మీ పరిచర్యపై నాధారపడియున్నది" అని వైద్యులు చెప్పినారు. భవాని యా యాదేశమును శిరసావహించినది. "అమ్మా! నేను గూడ నాయనగారికి సేవచేయుదు" నని భారతి తల్లితో ననెను. వైద్యులు చిఱునవ్వు నవ్వినారు. "అట్లే చేయుదువు కానితే తల్లీ!" అని భవాని యామె నుత్సాహపఱచెను.

గిరిరావుబాబు జబ్బుసమయములో పెత్తనమును భవాని దానే వహించినది. మరల రామగిరి సంస్థానములో నూత్న శకము ప్రారంభమయ్యెను.

9

ఒకనాఁటిరాత్రి కుమారదేవమున మాధవీమందిరపార్శ్వ భాగమునందుఁ బుచ్చపూల వెన్నెలలోఁ జంద్ర కేశవునికై వేచి యుండెను. రాత్రి మొదటిజాము దాఁటెను. కాని పొలేరుల సందడులలో మునిగియున్న కేశవుని కింటిధ్యాసయే లేదు. చిన్న

బాబుగా రనుచుఁ బాలేరు లాతనిని వదలరు. కేశవుఁడు వారి వారి కుటుంబపరిస్థితులను వినుచు నుచితములగు సలహాల నొసంగుచుండును. హేమంతము వెడలిపోయి శిశిరర్తువు వచ్చినది. నదీతీరస్థమగుటచేఁ గుమారదేవములో హేమంతమందు చలి హెచ్చుగా నుండును. కాని రైతుజనము దానిని లెక్క చేయదు.

పండి విరిసిపోయిన పంటలను గోసి కుప్పలు వేయుటలో వారు తమ్ముఁదామే మఱతురు. వారికై చల్ది ముంతలను రైతుకన్నెలు కొంపోవుదురు. వారినడకవహాయలు వరిపొలము లను గోయు కూలిలపాటలకుఁ దాళము వేయుచుండును. కోతలపనులలో నుండిపోయి యొక్కొక్కప్పుడు రైతులు రెండు మూఁడు రోజులపాటు గృహములకే రారు. పంటలను గోసి కుప్పలు వేయుటలోను, వేసినకుప్పలను నూర్చుటలోను, నూర్చినధాన్యము నింటికిఁ జేర్చుటలోను రైతులు నలిగిపోవు చున్నను, వారానందముతోఁ జిందులాడుచునే యుందురు. మొత్తమునకు హేమంతమంతయును రైతులకుఁ దీరుబడి లేనికాలమని చెప్పవచ్చును.

సామాన్యమైన రైతులపనియే యిట్లుండ నింకఁ గేశ వుని విషయము చెప్పవలసినదేమున్నది? అతఁడు చంద్రతో మాటాడి యిప్పటికి సరిగా రెండునెలలైనది. ఈ రెండు నెలల నుండియు నాతఁడాహారమునుగూడ సరిగాఁ దీసికొనుటలేదు. ఏదియో యొకవేళకువచ్చి యన్నముతిని వెన్వెంటనే పొలము

నకు వెళ్ళిపోయెడివాఁడు. రాత్రి చాలఁ బ్రొద్దుపోయిన పిమ్మట నలసటతో నింటికిఁ జేరును చంద్ర యొకనాఁడు వానిని బల్కరింపవలె ననుకొన్నది. ఆపె స్వరము విని పొలము వెళ్ళిపోవు చున్న కేశవుఁ డాఁగినాఁడు. ఇంతలో ముంగిటనుండి "చిన్న బాబుగా" రని కేక వినవచ్చినది. ఆనాఁ డొక క్రొత్తవరికుప్పను బడఁగొట్టెడి ప్రయత్నములో నున్నారు. కేశవుని ధ్యాస యంతయు నటనే యున్నది. తన్నెవరో పిల్చుట నాలకించి, "వచ్చెదనుండు" మని చంద్రకుఁ జెప్పి కేశవుఁ డదేపోక పోయి నాఁడు. పాపము, చంద్ర వానికొఱకుఁ జాలసేపు వేచియున్నది. ఫలితము నిష్ఫ్రలము. ఆమెకు నుడుకుఁబోతుతనముకూడ వచ్చి నది. కాని యిట్టి సంఘటనలకు జీవితములో నలవడియున్నది కావున నెటులో సర్దుకొని పోయినది.

అమావాస్యతో రైతులకుఁ బొలముపన్ను లన్నియును నయినవి. వారము పదిరోజులు తక్కిన చిల్లరి పనులను జూచు కొందురు. అప్పటినుండియుఁ దక్కిన శిశిరర్తువంతయును రైతు జనమున కించుమించు సెలవుకాల మనవచ్చును. ఈ కాలములో నైనను భర్త తనతోఁ జనవుగా నుండు ననుకొన్నది చంద్ర. నాఁడు దశమి. చంద్రకాంతి పూర్ణత నందుచున్నది

ఎట్టకేలకుఁ గేశవుఁడు పాలేరులను సాఁగనంపి వచ్చి నాఁడు. అప్పటికిఁ జంద్ర యలసిపోయినది. విసువు వచ్చినది ఆవులింతలు రాసాఁగెను. కూర్చున్న తిన్నెపై నట్టులే యొడ్డిగిలఁ బడెను కేశవుఁడు శబ్దముకాకుండవచ్చి చంద్ర చెక్కిలిపై

వ్రేలితో మీటినాఁడు. చంద్ర యులికిపడి లేచినది. కేశవుఁ డాపె సరసను గూర్చుండెను. చంద్రి పొడవైన జుట్టును జూచినచోఁ గేశవుని కెంతయో యానందముగ నుండును. అతఁ డాపె పూలజడను జేతికిఁ జుట్టుకొని కొసతో నాపె వక్షఃస్థలముపై గొట్టినాఁడు. చంద్రకుఁ బుల్క లుదయించినవి. కేశవుఁ డంత చనవుగాఁ బ్రవర్తించుట కదియే ప్రథమము. వాని యా ప్రవర్తన చంద్రకే యాశ్చర్యజనక మయ్యెను ఆపె కానందము, నుత్సాహము నుప్పొంగివచ్చినవి. భర్తను గాఢముగాఁ గౌఁగిలించుకో వలె ననుకొన్నది. కాని యంతలో సిగ్గువేసెను. కేశవుఁ డాపె సిగ్గులో వ్యక్తమైన మధురభావ మేమాయని యాలోచింప సాఁగెను.

చంద్ర తన యుద్రేకము నాఁపుకొని "ముందు భోజనము నకు లెం" డని భర్తను గోరెను. "నీ వింకను దినలేదా?"యని కేశవుఁడు ప్రశ్నించెను. లేదన్నట్లు చంద్ర తల యూఁపెను. కేశవుని భోజనమునకు వేళపాళలు లేవు. అందుచేఁ జంద్రి యత్తగారును, దోడికోడలును భుజించినప్పుడే తానును దిని వేయును. అట్లు తిననిచో "వానితోఁబాటు నీవును నిగిర్చిపెట్టు కొని కూర్చుండు మెందుల"కని యీశ్వరమ్మగారు కోపపడెడి వారు. కాని యానాఁడు చంద్రి వారితో భుజింపలేదు. ఈశ్వరమ్మగారుకూడ నేమియును ననలేదు.

"చంద్రా! మనము భుజించి వచ్చునప్పటి కీ వెన్నెల పోదుకదా ?"

"వెన్నెల పోవునని భయమందుట నెక్కడ నేర్చినారు?"

"వెన్నెలయే నేర్పినది"

"ఇన్ని సంవత్సరములనుండియు వెన్నెలలు కాయుట లేదు కాఁబోలు?"

"కాయకపోవుట యేమి ? వెన్నెలలు కాయుచునే యున్నవి. కాని యప్పుడు వానికిని నాకును బరిచయమే లేదు. తరువాతఁ గొంత కాలమునకుఁ బరిచయమైనది. అది పరిచయము మాత్రమే. ఆ తరువాత స్నేహ మేర్పడినది. ఇప్పు డిఁక నేను వెన్నెలతో నైక్యమే కానున్నాను...."

తన్నుగూర్చియే భర్త చమత్కరించుచుండెనని చంద్ర గ్రహించినది. మధుర లజ్జా భావముతో నామె క్రొత్త పెండ్లి కూఁతువలె, నారి సారించిన వింటిబద్దవలె వంగిపోయెను.

"చంద్రా ! నేనింత సే పాలస్యముచేయుటకుఁ గారణ మును నీకుఁ జెప్పనేలేదు. రైతు లందఱకును బూర్ణిమవఱకుఁ బనులున్నవి. అందుచే మన యూరి గోపూజోత్సవములను పౌర్ణమి వెళ్ళినంతనే మొదలుపెట్టుటకు నిశ్చయించినారు. ఆ యైదు రోజులును మన పాలేరు లందఱకును సెలవు కావలయు నఁట. ఏమందువు ?"

గోపూజోత్సవము లన్నచోఁ జంద్రకు మితిలేని యానందము. సంతోషాతిశయమునఁ ద్వరగా భోజనమునకు లెండని యామె భర్తను బ్రోత్సహించెను. కేశవుఁడు లేచెను. వానితోఁ

బాటు చంద్రయును లేచెను. ఆమె వాని కౌఁగిలిలో నున్నది. "విడువుఁ" డని యామె యన్నది కేశవుఁ డట్లు చేయలేదు.

"ఎవరైనఁ జూతురు. కర్షకుల కీ ధూర్తత్వమేమి?" అని చంద్రి మేలమాడెను. "నీవే వెన్నెలవై నీ విలాసములను జూచుకొనుచున్నావు" అనుచుఁ గేశవుఁ డామెను మఱింత బిగియారఁ గౌఁగిలించెను. పరవశత్వముతో నామె "అబ్బా!.... యని యూర్పు దీసికొన్నది. తోడనే కేశవుఁడు కౌఁగిలిని వదలి వేసెను. కేశవుఁ డెదుటిజీవి బాధను సహింపలేఁడు. తాను కొంచెము మోఁటువాఁ డనియుఁ, జంద్రి మిక్కిలి సుకుమారి యనియు వాని తలంపు. అందుచేఁ జంద్రను బూర్తిగాఁ గౌఁగిలిలో నింపుటకై నాతఁడు సాహసింపఁడు. నేఁడు సాహసింపఁగా జంద్ర "అబ్బా!..." యని యన్నది. అట్లనుట బాధ వలననేయని యాతఁడనుకొనెను—"చంద్రా! భుజించివత్తముర" మ్మనుచు నాతఁడు నడువసాఁగెను. చంద్ర వాని ననుసరించెను.

సాధారణముగా నీశ్వరమ్మగారే తమ యమృత హస్తముతోఁ గొడుకు లిరువురకు నన్నము పెట్టుచుందురు. ఇంటిలో నందఱును నిద్రించుచుండిరి. కేశవునికి నన్నము పెట్టుమని చంద్రితోఁ జెప్పి నాఁ డీశ్వరమ్మగారును నిద్రింపఁబోయిరి. అందుచేఁ జంద్రా కేశవు లిరువురు నొక్కసారే భుజించిరి. కేశవుఁడు ముందుగా వచ్చి తల్పముపై మేను వాల్చెను. శరత్కాల పూర్ణిమనాఁటి చంద్రికవోలె వెలుఁగొందుచున్న చంద్రి వాని కన్నులకుఁ గట్టినట్లున్నది; జరీ పూవులు గల్గిన తెల్లని యుప్పాడ

చీరయు, రైకయు ధరించి తాంబూల పదార్థములు చేతనుంచు కొని, మూర్తీభవించిన వెన్నెలవోలె చంద్ర యేతెంచెను. కేశవుఁ డా దివ్యసుందర విగ్రహమును జూచి చేతులు జోడించి యచరించలుఁడై నిల్చినాఁడు. "ఏమట్లు విభ్రమమునఁ జూచు చున్నారు?" అని చంద్ర ప్రశ్నించెను.

"చంద్రా! నీవు వెన్నెలవు నీలో నమృతమున్నది. అది సేవించి నేనును సుకుమారుఁడను గాఁగోరుచున్నాను" కేశ వుఁడు ముఁదునకు సాఁగినాడు. చంద్ర వానిచేతులలో వ్రాలి పోయినది.

చంద్రి సౌందర్యమునే భావించుచుఁ గలఁతనిద్దురలో నున్న కేశవునకు మూఁడవజాము మధ్యమునఁ బశుశాలనుండి పడమటావు యఱపు వినవచ్చెను. కేశవుఁ డులికిపడి లేచినాఁడు. ఆ యఱపు చాల దీనముగ్గానున్నది. కేశవుని హృదయములోఁ జేయిపెట్టి కలఁచినట్లయ్యెను. తల్పమునుండి లేచి యాతఁ డతి వేగముగా గోశాలవైపుఁ బరువెత్తెను. చంద్ర పరవశత్వముతో నింకను నిద్రించుచునే యున్నది. కేశవుఁడు గోశాలను జేరు నప్పటికొక తీతువుపిట్ట వేఁపకొమ్మపై గూర్చుండి 'తీ' 'తీ' యని కూనిరాగమును దీయుచుండెను. పడమటావు దానివంకఁ దీక్షముగాఁ జాచుచున్నది. ఆ ప్రదేశమంతయును దుఃఖ మావ రించినట్లుండెను. చంద్రుఁ డదృశ్యుఁడగుటచేఁ జీఁకట్లుపూర్తిగా నలముకొన్నవి.

కేశవుఁడు గోశాలయందలి దీపమును వెలిఁగించినాఁడు.

ఆ వెలుఁగునుజూచి తీతువు 'తీ, తీ' యనుచునే యెగిరిపోయెను. పడమటావు కేశవునిఁగాంచి నెమ్మదిగలిగినది. దాని పెద్ద దూడ యొకటి వచ్చి కేశవుని చేతులను నాకినది. చిన్నదూడ కట్టు గట్టునుండి యఱవసాఁగెను. కేశవుఁడు దానితాళ్లిటిని విప్పివేసి వచ్చి పడమటావు వీఁపున దట్టినాఁడు. ఆ యమాయికపు మూఁగజంతువులు మూఁడును దమయజమానితో నేమేమో వలపోసికొన్నవి. కేశవునకు వానిబాధ యర్థమైనది. ఆ మూఁటితో దానుగూడ నేకమైపోయినాఁడు.

రాత్రి పడమటావు నఱపులు విని కలఁతనొందిన హృదయముతో నీశ్వరమ్మగారు వెలుఁగురాకుండఁగనే కేశవుని గనుగొనుటకై వచ్చినారు. చంద్రి యప్పటికింకను నిద్రలేవలేదు. ఈశ్వరమ్మగారు కేశవుని బిలుచుటను విని యామె కళవళపడుచు లేచెను. కుమారుఁ డట లేకపోవుటచే నీశ్వరమ్మగారు తిన్నగా గోశాలకడకుఁ జనిరి; అప్పటికిఁ గొందఱు పాలేరులు వచ్చియున్నను గేశవుఁడే స్వయముగాఁ గుడితిని గలిపి పడమటావునకుఁ బోయుచుండెను. తల్లిగారు వచ్చుటను బరికించి వినమ్రుఁడై కేశవుఁడు మెల్లగా హృదయభారముతో నీశ్వరమ్మగారి యొద్దకు వచ్చి నిలిచెను. "చిన్నబాబూ!" అని యీశ్వరమ్మగారు పిలిచిరి. కేశవుఁడు మోమెత్తినాఁడు. కేశవుని దీనత్వమును గాంచి యీశ్వరమ్మగారు భయపడిరి.

"చిన్నా! ఏదియో కలఁతచెందినట్లున్నావే!"

"అదికాదమ్మా! కుమారదేవమీన గోవుల కేదియో

యాపద రానున్నది. ఇఁకనాకు గోసేవచేయు భాగ్యము కలుగ దేమో?"—"అట్లనుచుంటివేమి చిన్నా!"అనియీశ్వరమ్మగారు చాల నాతురతతో నడిగిరి. కేశవుఁడు తీతువు విషయమును జెప్పినాఁడు—"అమ్మా! రాఁబోవు నాపద నిది సూచించినది. తెల్లవారి తిండికై మన చుట్టుపట్టులనున్న గ్రామములనుండి పశుతతిని కొనుగోలుచేసి తీసికొని పోవుచున్నారఁట. మన గ్రామముకూడ వ్యామోహపడునేమో!..." కేశవుఁడిఁకఁ జెప్ప లేకపోయెను. పశుతతి, అందున గోవన్నచో నతి పవిత్రముగఁ దలంపఁబడు భరతఖండములో నిట్టి విపరీతములు మహామ్మదీయుల కాలములోఁ బ్రారంభమైనవి. నేఁడవి పూర్ణత నందునేమో?...కుమారదేవమున కేదియో చెడుకాలము రానున్నది. ఈశ్వరమ్మగారి మనోవీథిలో దూరదూరానఁ జీఁకట్లు పొడచూపినవి. ఆమె గోమాతకు భక్తితో నమస్కరించి యింటికి మఱలెను.

కేశవుఁడు కాలకృత్యములను నిర్వర్తించిన పిదప నూరిలోనికి బోయినాఁడు. చావడియందు రైతు లెందఱో మూఁగియుండిరి. ఒక యాసనముపై దొరలవేషమున నొక యాంధ్రుఁడు కూర్చుండియుండెను. "ఈ దొరకు గుమారదేవమున నేమి పనియున్నది?" అని తర్కించుకొనుచుఁ గేశవుఁడటకు వెళ్ళెను. కేశవమూర్తిని జూచి కొందఱు భయమును, మఱికొందఱు సంతోషమును బొందిరి. రైతులలోని చలనములు గ్రహించి యానల్లదొరయును "ఈతఁ డేయధికారియును

గాదే? వీనినిజూచి రైతు లిట్లు భయపడుదురేమి!" అని విస్మయ మొందెను. కేశవుని జూచి సంతోషముతో నొక ముసలిరైతు ఇట్లనినాఁడు- "అడుగో! మన కేశవస్వామి వచ్చినాఁడు. ఆయ నయే యిందలి యుక్తాయుక్తములను నిర్ణయించునుగాక". అని కేశవు నాహ్వానించెను. "అసలు విషయమే"మని కేశవుఁ డడిగెను. ఆ వృద్ధుఁ డిట్లు చెప్పెను—"చిన్న బాబూ! వీరొక యుద్యోగియఁట! ఎక్కువ మూల్యములిచ్చి తెల్లవారి భోజనము నకై ఆవులను, ఎద్దులను, మంచి రకమును గొనుగోలుచేయు టకై వచ్చినారు..."

ఈ మాటలు వినునప్పటికిఁ గేశవుఁడు నిలువెల్ల వణఁకి పోయెను. తీతువుచేసిన సూచన యింతలోనే మూర్తివంత మైనదే?...కేశవుని కనులు జేవురించినవి. అతఁడు ధైర్యమును దెచ్చుకొనినాఁడు.

"ఈ దొరగారు భారతీయులా? దాస్యభావము బాగుగాఁ బట్టుబడినది. అస లీయనను గ్రామములోనికి రానిచ్చినవా రెవ్వరు?"—చివరి వాక్య మనునప్పటికిఁ గేశ వునికంఠస్వరము హెచ్చిపోయినది. ముసలిరైతునకుఁగొండంత ధైర్యము వచ్చెను. అతఁడు తక్కిన వారినిజూచి హేళనగా నవ్వుచుఁ "జిన్నబాబూ! అప్పుడే కొందఱు కొన్ని పశువుల నమ్మోట కీదొరగారితో బేరములు సాఁగించుచున్నారు" అనెను. అది విని కేశవుఁ డదరిపడెను. "ఆలాగా! పశువుల నమ్మెదరేమి?... నేను జీవించియుండఁగా నొక్క జంతు

వేని మనుష్యుల యాహారమునకై ఈ యూరినుండి కదలదు. నా కింతవఱ కే ప్రాణిపైఁ గోపముకాని, విరోధముకాని లేదు. పశువుల నమ్మఁదలఁచుకొన్నవా రెవ్వరేని ముందుగా నా కంఠ ముత్తరించి మఱి యీ పనిని జేయుఁడు..." శోకమురూపు దాల్చినట్లుఁ గనుల నీరు నించుచు నాతఁ డటనుండి కదలి పోయెను.

కేశవుని యప్పటి రూపమును జూచి యీ నల్లదొర యును గంపించిపోయినాఁడు. రైతు లొకరి మొగము లొకరు చూచుకొనిరి. గ్రామమున పెద్దయైన రామయ్యగారి కుటుంబ మన్నచోఁ గుమారదేవ నివాసు లందఱకుఁ జాల గౌరవ మున్నది. అందును గేశవుఁ డన్నచో నింకఁ జెప్పనక్కఱయే లేదు. ఆతఁడు రైతులపాలిటి భాగ్యదేవత యని వారి తలంపు. కేశవస్వామి పుట్టినతోడనే కుమారదేవమున కైశ్వర్య మెత్తు కొన్నదని వారందఱి విశ్వాసము—పశుతతి కే విధమైన యాపద వచ్చినను కేశవుని హృదయము తునుకలై పోవునని వారు గ్రహించినారు. అందఱును సంప్రదించుకొని పశువుల నమ్మఁజాలమని నల్ల 'దొరగారితో స్పష్టముగఁ జెప్పివేసిరి. ఆతఁడు వట్టి చేతులతో వచ్చినదారి పట్టెను.

రైతుల నిర్ణయమును గేశవుని కెఱిఁగింపవలెనని ముసలి రైతు మాధవీ మందిరమునకు వచ్చెను. కేశవుఁడు పొలములో నున్నాఁడు. ఆ వృద్ధుఁడు సంతోషముతో నంతదూరము నడిచి వెళ్ళినాఁడు. కేశవుఁ డట పచ్చికబీడులలో మేయుచున్న యావుల

మందయొద్ద దుఃఖభారముతో నిలుచుండి యుండెను. "కేశవ స్వామీ!" యని యా వృద్ధుఁడు దూరమునుండియే పిలిచెను. కేశవుఁడు పరుగెత్తుకొని వచ్చినాఁడు. రైతుల నిర్ణయమును, నల్లదొరగారి పోకయు నాతఁడు కేశవునకుఁ దెల్పెను. కేశవుని యానందమున కవధిలేకపోయినది. "తాతా! ధన్యుఁడను" అని కేశవుఁ డా వృద్ధునకు నమస్కరించెను. అతఁడు కేశవుని శిరము మూర్కొనినాఁడు. తరువాత "గోపస్వామీ! శ్రీకృష్ణా! మమ్మును, గోవులను రక్షించు భారము నీయదియే" యని వారిరువురును ప్రార్థించుకొనిరి.

కాని తమకు వచ్చు లాభములను జెడఁగొట్టివేసెనని కొందఱు తెలుఁగుమీఱిన రైతులకును, మఱికొందఱు నవ యువకులకును గేశవుని పైగుట్టుగా నేయున్నది. పూర్ణిమ వెళ్ళుట తోడనే గోపూజోత్సవములు ప్రారంభమైనవి. ప్రథమ దివసమున రైతు లందఱును వచ్చి రామయ్యగారి కుటుంబము నాహ్వానించుట యాచారము. కాని యానాఁడు కొందఱు ముఖ్యులే రాలేదు. కేశవుఁడు పరిస్థితుల తాఱుమాఱును గ్రహించినాఁడు. చంద్రా కేశవులు యథాప్రకారముగాఁ బడమటావును దొలుత పూజించిరి. చంద్రకు భర్త యావేదన యర్థమైనది. వారిరువురకు నా యుత్సవము లుత్సాహము నీయలేదు. ఆ యుత్సవములలో నేదియో కళంక మప్పుడే ప్రవేశించినట్లు వారికిఁ దోఁచెను. పరిస్థితు లర్థమైన చంద్రి హృదయము వేసఁగిలోఁ దిప్పలు వేసిన గోదావరివలె నున్నది.

గోపూజను నిర్వహించి చంద్రి కేశవు లిరువురు నింటికి వచ్చినారు. ఊరేగింపులో వారు పాల్గొనలేదు. అట్లు వారు వెళ్ళిపోవుట కెవ్వ రభ్యంతరమును జెప్పలేదు. రైతుల ముభావమునకుఁ గేశవుఁడు మొదట నాశ్చర్యపడినాఁడు. కాని యాశ్చర్య పడవలసిన పనిలేదని మరల ననుకొనెను. నాఁడింటికి వచ్చి కేశవుఁ డిట్లాలోచించెను—"రాబోవు సంవత్సరమున మమ్ముఁ బిలుచుట కెవ్వరును రాకపోవుటయే కాదు; ఉత్సవముల నే చేయుట మానుకొందురేమో? బహుశః ప్రతి వత్సరమును దప్పక జరుగు గోపూజోత్సవముల కీయేఁటితో సరి కాఁబోలు!"

ఏవియో నాశన సూచనలతో వాని హృదయము మిక్కిలి వ్యథఁ జెందుచున్నది. తక్కిన నాల్గురోజు లుత్సవ మెట్లు జరిగినదో, అసలు జరిగినదో లేదో వాని కక్కఱలేకపోయెను. ఆ యేఁడు గోపూజోత్సవములకుఁ గొన్ని దివసములకు ముందే పుష్పలత కృష్ణదేవుని పాదసన్నిధికి వెడలిపోయినది. రాధిక లేకపోవుటచేఁ బువ్వుల రంగని వేణువులోని రస మంతరించి పోయెను. రాధిక వేషమును ధరించిన వేఱొక దేవదాసీ కన్య రంగన్నతో నభినయింప లేకపోయినది. ఆమెతో మాటాడుటకే రంగన్న మనస్సొప్పలేదు. మొత్తమున కుత్సవము లేమియు రక్తి కట్టలేదు.

10

అత్యంత కోపోద్వేగమువలన మూర్ఛనొంది వాతగ్రస్తుఁడైన గిరిరావు బాబు మంచమునుండి దిగుటకుఁగూడ నోపిక లేని

వాఁడయ్యెను. భవాని యనినఁ గోప మాతనికి లేకపోలేదు. భారతి నాదరింపవలెనన్న కాంక్షయును బుట్టలేదు. వానికిఁ దాగ్రిగుడునం దిష్టముపోయినది. వైద్యుని, దివానుని దప్ప నాతఁ డెవ్వరిని దనయొద్దకు రానిచ్చెడివాఁడుకాడు. వట్టి పరిచర్యచేయుటకుమాత్రము భవానిరావచ్చును; పోవచ్చును. ఆతఁ డాపె పరిచర్య లందుకొనునే కాని యాపెతో మాట్లాడఁడు. ఆమెవంకఁ జూడఁడు.

భర్తచే మందు సేవింపఁజేసి భవాని వెడలిపోవును; పథ్యము తినిపించి వెడలిపోవును; ఏమైనఁ గావలసిన సమకూర్చి వెడలిపోవును. భవాని వెనుదిరిగిపోవుచున్నప్పు డామె చూడకుండ వాని చూపు లామెను బరిశీలించుచుండును. ఎప్పుడేని యాపె శరీరము వానికిఁ దగిలినచో వాని యొడలిలో నేదియో యననుభూతమైన విద్యుత్తు ప్రవహించెడిది. ఆ కదలిక కామ సంబంధి కాదు. ఏదియో వానికిని దెలియదు. ఆతని శయనగృహము నేఁడేమో యొక క్రొత్త జీవితమును, ఒక్క క్రొత్త యందమును బుణికిపుచ్చుకొన్నది. నేఁ డందున్న వస్తువులు వేఱు. ఆ గోడల కలంకరింపఁబడిన పటములు వేఱు. పూర్వమందున్న పాశ్చాత్య దేశీయుల నగ్న చిత్రములన్నిఁటిని భవాని నాశనముచేసి తగులఁబెట్టినది. వానిచోట బూర్వపు రామగిరి జమీందారులు సేకరించియున్న చిత్రములను-దివాణములోఁ బాతవస్తువులు పడియున్న గదులలో దొరికినవాని-నలంకరింపఁజేసినది. రాధాకృష్ణులు, ఉమామహే

శ్వరులు, రతీమన్మథులు మొదలైన వవి. గిరిరావుబాబు మంచమున కెదురుగా నతని తల్లిగారిపటమును భవాని పెట్టించినది. అక్కడక్కడ రాజశీవిని వెలయించుచున్న పూర్వపు రామగిరి జమీందారుల చిత్రపటములుగూడ నలంకరింపఁబడినవి.

ఎనిమిది నెలలకు గిరిరావుబాబునకు బాగుగా బలము చేకూరి పచారులు చేయసాఁగినాఁడు. భిషగ్వరునియలౌకికౌషధ శక్తియు, భవానీదేవి నిరంతరతపస్సును గిరిరావులో నారోగ్యమును, వాని హృదయములో మార్పును సమకూర్చినవి. గిరిరావు తన శయనాగారమునందలి మార్పును గుర్తించినాఁడు. తను జేయించిన యలంకారమునంతటిని బాడుచేసి వేసిన భవానిపై వానికిఁ బట్టరాని కోపము నచ్చినది. అట్లు చేయుట కామె కేమి యధికారమున్నది? ఒకనాఁ డిట్టియాలోచనలో నతఁ డుండగా గిరిరావునకుఁ దన తల్లిగారిపట మెదురుగాఁగన్పించినది. నిదానించి చూచినాఁడు. తోడనే భారతియు వానిజ్ఞప్తికి వచ్చెను. "స్వామీ! మీకుఁ బితృప్రేమ యొకింతయైన స్పందనము కలుగఁజేయుట లేదా? ఈ బాలికకు మీతల్లిగారి పోలికలన్నియును వచ్చినవఁట!" అని భవాని యానాఁడు విన్నవించిన మాటలు వానిగుండెపైఁ గొట్టినట్లయ్యెను. అప్రియత్నముగా నాతఁడు చేతులు జోడించి తల్లిపటమునకు నమస్కరించెను. "అమ్మా! నేనన్నచో నీకుఁ బంచప్రాణములును. నా నడతకు దుఃఖించుచునే మరణించినావు. ఆ బాధచే మరల నాకుఁ బుత్రికవై జన్మించితివి కాఁబోలు. తెలిసికొనలేక

పోతిని. క్షమింపుము..." అని యాతఁ డనుకొనెను. ప్రప్రథమ ముగా వాని కనుకొలుకులలో నీరు నిలిచి యట్లై మాయమై పోయెను.

గిరిరా వానాఁటి సాయంకాలము మెల్లఁగ నడుగులు వేయుచు వరండాలోనికి వచ్చినాఁడు. తండ్రిగారు విశ్రమించి నారో లేదో చూచుటకై భారతి యక్కడికి వచ్చినది. గిరిరా వామెను జూచెను. వెనుదిగిరి వెళ్ళిపోనున్న భారతి నిలఁబడెను. ఈమనోహరమూర్తినా తా నెత్తిక్రిందఁబడ వేయఁదలఁచినది?... భారతిని దగ్గఱకు రమ్మని గిరిరా వొకింత సేపటికి సైఁగ చేసెను. ఆశ్చర్యముతో, నమ్రతతో భారతి తండ్రియొద్దకు వచ్చినది. గిరిరా వామె చేయిపట్టుకొని సోఫాలోఁ గూర్చుండఁబెట్టి తానును గూర్చుండెను.

భారతి యా స్నిగ్ధహస్తము పూర్తిగా విషభావ సంప ర్కము వదలని గిరిరావునకు గఱకుగాఁ దగిలినది. ఏమా యిది యని గిరిరా వాశ్చర్యపడెను. కాని యాతఁడు లోతుగా నూహింపలేకపోయెను.

"అమ్మా! నీ పేరేమి?" అని గిరిరావడిగెను. తన్నాతఁ డట్లు పిలుచుటకు భారతి చకిత యయ్యెను. గిరిరా వామెను దన తల్లినిఁ బిలిచినట్లే పిలిచినాఁడు.

"భారతి" యని యామె చెప్పెను.

"నే నెవ్వరినో నీకుఁ దెలియునా?" అని గిరిరావు ప్రశ్నించెను. భారతి కర్థము కాలేదు. భారతి తండ్రికి నమస్కరించినది.

"మీరు మా నాన్నగారు. మా అమ్మ చెప్పినది"—"మీ అమ్మ యెవ్వరు?"-"మా అమ్మనే యెఱుఁగరా? ప్రతి నిత్యమును మీ సేవచేయుట కిచ్చుటకు వచ్చుటలేదా?"—గిరిరా వనేకములగు నూహాలలోఁ బడెను. భవానికిఁ బిల్ల లెక్కడ? ఈమె మా యమ్మ యనుచున్నదే!......గిరిరావు నొడలు జలదరించెను. వాని కనేకములగు నీచాభిప్రాయములు తట్టినవి. తండ్రి వికలత్వమును జూచి తాను జెప్పిన దర్థము కాలేదు కాఁబోలునని భారతి మరల నిట్లు చెప్పినది.

"ఆమె నిజమునకు నా కన్నతల్లి కాదఁట. తరువాత తెలిసినది. నే నిప్పు డామెను నా కన్నతల్లికంటె నెక్కుడుగాఁ దలఁచుచున్నాను." దీనత్వమును, గౌరవ భావము నొకే పరి యామెలో గిరిరావు చూచెను.

తనకుఁ దట్టిన పాపపు టూహాలకు గిరిరావు సిగ్గిలెను. భవాని పేరెత్తినచోఁ దన కట్టి చెడు తలంపు లేల వచ్చునో గిరిరా వూహింపలేకపోయెను. "నేను నిజముగా నామె యెడ ద్రోహము చేయుచున్నాఁడ" నన్న తలంపు వానికి మరల వచ్చెను. గిరిరావు తల పంకించుటచేఁ దాను చెప్పిన దర్థమైన దని భారతి యనుకొనెను.

"నే నన్నచో నమ్మ కెంతో ముద్దు. నేను నాయనమ్మ గారివలె నుందునఁట. అంద అందురు. మీ రన్నచో నమ్మ కెంత ప్రేమయో తెలియునా? ఎల్లప్పుడును మిమ్మే స్మరించుకొనుచుండును. మీ కారోగ్యముకలుగవలెనని యెల్లప్పుడును తపించి

పోవుచుండును. పూర్వముకంటె మీరిప్పుడు చాల నారోగ్యముగా నున్నారు త్వరలో మీకుఁ బూర్తిగా నారోగ్యము కలుగునని వైద్యు లమ్మతోఁ జెప్పినారు." అని ఏమేమో భారతి యొకదాని కొకటి సంబంధములేని యనేక విషయము లొక్క గుక్కలోఁ జెప్పివేసినది. గిరిరా వాలోచించుచుండెను. భవానికి నే నన్నచో నంత ప్రేమయా?......తాను ముఖావముతో నున్నను భవాని యమందానందముతోఁ దనకు సేవ చేయుచుండుటయే యీ తలంపును బలపఱచెను. గిరిరావున కేదో లోకములో నున్నట్లున్నది. "అమ్మా! భారతీ! నీ వేమి చదువుకొన్నావు?" అని యేతలంపును స్థిరముగా నూహింపలేని గిరిరావు ప్రశ్నించెను. కాని ఆమెచదువుకొనుటకుఁ దానేమియు నవకాశము కల్పింపలేదన్న విషయము గుర్తునకువచ్చి గిరిరావు సిగ్గుపడెను.

"నాన్నగారూ! మా పెద్ద మామయ్య యున్నాఁడఁట! మీకుఁ దెలియునుగదా? ఆయనతో నే నింక రెండుమూఁడేండ్లలోఁ బోటీచేయగలనఁట!" యని భారతి సగర్వముగఁ జెప్పెను. భారతి మాటలు గిరిరావున కాశ్చర్యము కల్గించెను. రాయలు మహా విద్వాంసుఁడు. ఆతనితో నీమె పోటీచేయుటయేమి?.... గిరిరావునకుఁ దెలిసినదిగాదు.

"అమ్మా! యింత చదు వెక్కడ నేర్చితివి?" అని గిరిరావు ప్రశ్నించెను. "ఇంతమాత్రము తెలియదా?" యన్నట్లుగా భారతి నవ్వెను.

"అమ్మయే చెప్పినది."-కొంచెమాఁగి, "అమ్మ యెంత చక్కగాఁ జెప్ప ననుకొన్నారు? వాల్మీకిమహర్షి కూడఁ గుశ లవుల కంత చక్కగాఁ జెప్పినాఁడో లేదో...అమ్మకూడ మామయ్యయొద్దనే చదువుకొన్నదఁట. మామయ్యను మీ రెఱుఁగుదురా?"....భారతి ప్రశ్న గిరిరావు వినలేదు. భవాని చక్కగాఁ జదువుకొన్నదనియేకదా తాను పెండ్లి చేసికొనెను? విధివశమునఁ దనకు వియోగము సంభవించినదికాని, లేనిచో నా మెవలనఁ దానుగూడ నెన్నియో నేర్చుకొనియుండెడివాఁడే! గిరిరావు భవానిరూపము నొక్కమాఱు స్మరించినాఁడు, ఆమెలో వానికిఁ జదువుల సరస్వతి సాక్షాత్కరించినది. వాని హృదయ గతమనోభావముల మార్పు ఇంకొక మెట్టు నందుకొనెను.

"మీ యమ్మయొద్దకు వెళ్ళిపో భారతీ!" అని చెప్పి యాతఁడు తన పడకగదిలోనికిఁ బోయినాఁడు. వాని యా యాకస్మిక చర్యకు వింతనొందుచు భారతి భవానియొద్దకుఁ బోయి తమ సంభాషణ సర్వమును జెప్పెను. గిరిరావు మంచ ముపైఁ బండుకొనెను. పట్టుపరుపులమీఁదఁ దానున్నను వాని కేమో గుచ్చుకొనుచున్నట్లే యున్నది. భారతితల్లి వానికి మాఁగన్నులోఁ గాన్పించినది. ఆమె ముఖములోఁ బ్రశాంతి యును, గంభీరత్వమును, దనయెడ వినయమును దోఁచినవి. గిరి రావు చకితుఁడయ్యెను.—"దేవీ!నిన్ను బాధించితిని. జమీందా రిణివైనను నిన్ను సుఖింపనీలేదు. వెట్టివైనై నీ వందముగా లేవనుకొంటినిగాని నీ హృదయమును గ్రహింపనైతిని. నీమీఁది

యేవగింపుతోడనే మనపాపనుగూడ నేనింతవఱ కాదరింపలేదు. నా తప్పిదమును క్షమింపుము.'' అని గిరిరా వనుకొనెను. వానికిఁ దెలివి వచ్చినది. వాని కన్నులనుండి రెండే రెండశ్రుబిందువులు క్రిందికి దిగఁజాఱినవి. ఆ రెండును వానిలోని కళంకము నంతటిని గడిగివేసినవి. గిరిరావు నిష్కళంకచిత్తుఁడయ్యెను, గాని హృదయ మింకను జలించిపోవుచున్నది. వాని పితృహృదయము కదలాడిపోయినది. "భారతి నా చిట్టితల్లి", "భారతి నా చిట్టితల్లి" అని యాతఁడు రెండు మూఁడు సారులుపైకి ననుకొనినాఁడు. ఆమె నెత్తి ముద్దాడు వఱకును వాని హృదయ మాఁగినదికాదు. లేచి కూర్చుండుటకుఁ బ్రియత్నించెను. కాని హృదయభారముతో లేవలేకపోయి సగము లేచి వెనుకకు బడిపోయినాఁడు.

భారతితోఁ గొంత ప్రశాంతచిత్తముతోఁ దన భర్త మాట్లాడుటను దలంచుకొని భవాని తన తపస్సు ఫలించిన దని యానందపడినది. ఆ యానందముతో భారతిని ముద్దుపెట్టుకొని మురిసిపోయినది. ఈ సంతోషములో నామెభర్తకు మందొసంగువేళ యైనదనికూడ మఱచిపోయెను. ఇంతలో గిరిరావు పంపించిన యొక పరిచారిక వచ్చి "అమ్మా! దొరగారు రమ్మనుచున్నా''రని సంభ్రమముతోఁ బల్కెను వెంటనే భవాని లేచి భర్తకడకు వెడలిపోయెను. "ఎవరు పిల్చినారు? మానాన్నగారా!''అని భారతి యాత్రముతో నడిగెను. పరిచారిక యవును నని తలయూఁపెను. భారతి కన్నులలో నానందము వెల్లివిరిసినది.

భవాని వచ్చునప్పటికి గిరిరావు హృదయ మింకను దపనపడుచునేయున్నది. ఆమె మందు నొక గాజుపాత్రలోఁ బోసికొని మంచమునొద్దకు వచ్చెను. గిరిరావు నిమీలితనేత్ర ములతోఁ గదలకుండఁ బండుకొనియున్నాఁడు భవాని సవ్వడి చేసినను, ఆతఁడు కదలలేదు. నిదానించి చూచినది. ఏమి చేయుటకును దోఁచక మథనపడుచున్నగిరిరా వట్లనే పండు కొనియుండెను. భర్త నిద్రపోవుచుండెనను నూహతో భవాని మందును దాఁచినది. ఆనాఁడు కొంచె ముక్కపోఁతగా నుండు టచే భర్త సుఖముగా నిద్రపోవలెనన్న యూహతో నామె వీవనతో వానికిఁ గొంతసేపు విసిరెను. ఆతఁడు నిద్ర పోయి నట్లున్నాఁడు. ఆమె లేచి భర్తపాదముల యొద్దకుఁబోయి నమ స్కరించినది. భర్తకుఁ ద్వరలోఁ బూర్తియారోగ్య మిమ్మని కృష్ణదేవుని ప్రార్థించుకొన్నది. భవాని మంచము నొద్ద మోఁక రిల్లి మెల్లగ భర్తపాదములపై వ్రాలినది. గిరిరావు పాదము లామె వక్షమునకుఁ దగిలినవి. ఆమెకుఁ బులకలును, భర్తలేచు నేమో యన్న భయము నొక్కమాఱే కలిగినవి.

"భవానీ!......" అని రుద్ధకంఠముతో గిరిరావు పిల్చి నాఁడు. భవాని యులికిపడి తలెత్తినది. "భవానీ" అని యాతఁడు చేతులు సాచినాఁడు. ఆమె లేచి వానిని జూచినది. ఆతఁడు నిద్రపోవుటయేలేదు. ఎడతెగని కన్నీటిధారతో దుఃఖించుచున్నాఁ డని యామె గ్రహించినది. ఆమె భయపడి పోయెను. భర్తచాఁచిన చేతులను మెల్లగఁబట్టుకొని యామె

వాని తలవైపునకు వచ్చినది. దుఃఖము నాఁపుకొని గిరిరావిటు చెప్పినాఁడు :

"భవానీ! నీవు మహోత్కృష్టురాలవు కాని సామాన్యవు కాదు. నేను విషయాసక్తుఁడను. నిజమునకు నిన్ను విషయ తృప్తికే వివాహమాడితిని. నీ మహత్తరమగు సేవలో నాతుచ్ఛ భావములు జ్వాళితమైపోయినవి. నిన్నటినుండియు నేను పడిన బాధ కంతులేకపోయినది....సగము చెప్పి గిరిరా వాఁగెను. భవాని హృదయము దడదడ కొట్టుకొన్నది. "ప్రభూ! మీ యారోగ్యము బాగుండలేదు. మనోదైన్యము శరీరమును గోల్లు కోనీదు. నాయందు దయయుంచి, మీరు చింతను విడిచి నిర్మలముగానుండుఁడు." అని యామె కోరెను. గిరిరావు మరలఁ జెప్పనారంభించినాఁడు." "......భవానీ! నీ హృద యము నాకవగాహనమైనది. నీ భర్తనయినందులకు నేను ధన్యుఁడను. నీవు సేవించుచుండ నా కారోగ్యము లేకపోవుట యెట్లు? నీ యమృతహస్తములతో నాయెద నొక్కసారి నిము రుము. పశ్చాత్తాపాగ్నిదగ్ధుఁడ నగుచున్న నేను శీతలచిత్తుఁడ నగుదును..."

గిరిరా వింకను నేదియో చెప్పఁదలంచెను, భవాని వానిని దాఁకినది. వానిలో నూత్నచైతన్యము వచ్చెను. ఆమె వాని హృదయముపైఁ జేయివేసినది. అతఁడు స్వర్గ సౌఖ్యము ననుభవించినాఁడు. ఆమె వానిని బూర్తిగాఁ గౌఁగిలి లోనికిఁ దీసికొనెను. అతఁడు మైమఱచెను. పాణిగ్రహణ

సమయమునందును, ఆమె రామగిరికి వచ్చిన ప్రథమదివసము నను, అప్పుడప్పు డామె మందు త్రాగించు నవసరములందును దా నామెను దాఁకియుండెను. కాని యాసమయములలో భవాని స్పర్శ వాని కింత హాయి నిచ్చినదా? లేదు. నిన్నటి నుండియు నాతఁడు గావించిన తపస్సు ఫలిత మిది. ఆతఁడు నిర్మలుఁ డగుటచేతనే భవాని స్పర్శ వానికింత సుఖము నిచ్చి నది. భవానియు గిరిరావు స్పర్శలో నింతవఱ కననుభూతమైన యొక మహానందము ననుభవించినది.

కొంతవడికి గిరిరావు "చిట్టితల్లి యెక్కడ?" అని భవాని నడిగెను. "తీసికొని వత్తును స్వామీ!" అని భవాని భర్తను మెల్లఁగాఁ బరుండఁబెట్టి గదియావలికి వచ్చెను. భారతిని బెంచిన దాది యెదురువచ్చినది. "భారతిని దండ్రిగారు పిలుచు చున్నారు. తీసుకర" మ్మని భవాని యామెతోఁ జెప్పెను. ఆ ముసలిది యెక్కడూఁకునఁ బోయి భారతి నెత్తుకొని ముద్దాడి నది. "ఈ సంభ్రమ మేమి" యని భారతి యడిగెను. నాన్న గారు నిన్ను దీసికొని రమ్మన్నారు..." అని యామె సంభ్రమ మునఁ బలుకనేరక పలికెను. "మా నాన్నగారే? నిజమే?" అనుచు నామె బయలుదేరెను. ఒక పూజ్యురాలి బిడ్డయై, ఒక తపస్వినిచేఁ బెంపబడిన భారతి యా యిరువురి గుణము లను బుణికిపుచ్చుకొన్నది. ఆమె తండ్రియొద్దకు వచ్చెను. ఆ యిరువురి మూర్తులను గిరిరావామెలోఁ జూచెను. "చిట్టితల్లీ! యనుచు నాతఁడు భారతి శిరమును దనివిదీఱ ముద్దాడినాఁడు.

వాని పితృహృదయము కట్టలు తెగినట్లైనది కనులనుండి యా
నందాశ్రువులు ప్రవహించినవి. భారతికిఁ బునర్జన్మ మెత్తి
నట్లున్నది.

"భారతీ ! నిజముగా నీవు భారతివే యగుదువమ్మా ?"
అని తండ్రి యింకను ముద్దాడెను. భవాని పరవశయైనది. ముసలి
దాది యానందస్వాంతయై నిలువఁబడెను. ఆమె కంత కంటె
నేమి కావలెను ?

భవానీ ! నా పుత్రికను మరల నా కొసఁగినావు. ఇట్టి
మహోపకారిణివి. నిన్ను నేను బాధపెట్టుట తప్ప సుఖింప
నీలేదు. సంస్కారవంతురాలవగు నిన్ను నాదరింపక యొక
మూల పడవేసితిని. నన్ను క్షమించినచో నా హృదయము
శాంతి నందఁగలదు." భవాని భర్తనిఁక మాటాడనీలేదు.
"స్వామీ ! నేను మీ చరణదాసిని......" అని మాత్రమామె
యన్నది. అందలి నిగూఢార్థమును గిరిరావు గ్రహించెను.
అతఁడు సంతృప్తినందినాఁడు.

విజయుని కిప్పు డేడవయేఁడు వచ్చినది. ఏండ్లు మీఱిన
కొలఁది వానియల్లరి మితిమీఱెను. చెప్పినమాట వినుట నాతఁ
డెఱుంగఁడు. వానిపోకయే వానిది. అతఁ డెక్కువ కాలము
చంద్రికేశవులతో గడిపెడివాఁడు. చంద్రి యింటిపను లేమేని
చేసికొనుచున్నచో నామె వెనువెంటఁ దిరుగుచు నవియు,
నివియుఁ దాఱుమాఱుగాఁ జక్కఁబెట్టుచుండును. ఉదయము
ననే రజనీకుమారి వానిచేఁ గాలకృత్యములను నిర్వర్తింపఁ

జేయును. వెన్వెంటనే యతఁడు పినతల్లియొద్దకుఁ బరుగిడును. చంద్ర వానిని లాలించి యన్నమును దినిపించును. తరువాత విజయుఁడు కేశవునితోఁ బొలములకుఁ బోవును. విజయు డింకను అన్నమును దినకమునుపే కేశవుఁడు పొలమునకు వెళ్ళిపోయినచో విజయుఁ డొక్కఁడే కేశవుఁ డున్నయెడ కే సాహాయ్యమును లేకయే వెళ్ళును. పొద్దు తిరుగుచున్న దనఁగా నిరువురు నింటికి వచ్చి భుజింతురు.

వారు వచ్చునప్పటికి రజనీకుమారిసౌధమున కంటియున్న క్రింది చావడిలోఁ గూర్చుండి వీణియపైఁ బాడుచుండును. ఈశ్వరమ్మగా రాపాటల నొకింతసేపు విని యొక కునుకును దీయుచుందురు. విజయుఁడు వచ్చినంతనే రజనీకుమారి వానితోఁ గలిసి మేడమీఁదనున్న రాయల గదిలోనికిఁ బోవును. రాయలా సమయమున నేదేని వ్రాసికొనుచుండును. లేదా చదువుకొనుచుండును. ఆతఁడు కుమారుని జేరఁబిల్చి "యుదయము నుండియు నేమి చేయుచున్నా" వని యడుగును. విజయుఁడు తండ్రితో నెన్నియో మూఁగ పలుకులను జెప్పెడివాఁడు. పలుకుఁ బూఁబోఁడి జిహ్వాగ్రమునఁ దాండవముచేయు మహాకవి కృష్ణరాయలు కుమారుని యా చిన్న మూఁగపలుకులకే బ్రహ్మానంద మందెడివాఁడు. మొదటి రోజులలో గుమారుఁడిట్లయ్యెనే యని యాతఁడు విచారించెడివాఁడు. కాని క్రమక్రమముగా వానికి విజయుఁ డన్నచో మిక్కుటమగు ప్రేమ యేర్పడినది. విజయుఁ డొక కారణజన్ముఁ డనియు, వాని సేవ

వలనఁ దమ జీవితములకుఁ బ్రశాంతి చేకూరుననియు నా దంప
తులు తలంచిరి.

సాయంకాలమున విజయుఁడు తండ్రితో నుద్యానవన
విహారమున కేఁగును. రాయలు కుమారునితోఁ బ్రశాంతస్థలము
లందుఁ గూర్చుండి మూఁగభాషలో వానికిఁ బ్రకృతి సౌందర్య
ములను విశద మొనర్చుచుండెడివాఁడు. విజయుఁడు చిలిపి
చూపులతో నంటియు నంటనట్లు వానిని బరికించుచుండును.
గోదావరిలో నిరువురును జీఁకటిపడుచుండగా స్నానమాచరించి
యింటి కేఁగుదురు. నీటిలో నడుగిడినంతనే విజయుని కొడలు
పుల్కరించును. పిచ్చి యానందమున నీటిలోఁ గూర్చుండి తెప
తెపఁ గొట్టుకొనును. రాయలు నీటిపైఁ దేలి పద్మాసనము వేసి
యోగాభ్యాసమును జేయుచుండును. అంతకాలము నల్లరి
మాని విజయుఁడు శ్రద్ధాభక్తులతో నొడ్డునఁ గూర్చుండి తాను
ఓంకారమును జపించెడివాఁడు. సాయంకాల మట్లు స్నాన
మాచరించు టాలస్యమైనచో విజయునకుఁ బిచ్చియెత్తినటు
[illegible]

రాత్రి భోజనానంతరము విజయుఁడు తాతగారియొద్దను,
నాయనమ్మయొద్దను గూర్చుండి చాలసేపు మాట్లాడును. వారిరు
వురును మనుమఁడన్నఁ జాల మక్కువగా నుందురు. భోజనా
నంతర మిల్లు చక్కఁబెట్టుకొని తోడికోడలు నిదురింప నేఁగిన
తరువాత రజనీకుమారి మేడమీఁదికి వచ్చెడిది. వెన్నెల
రాత్రులందుఁ రజనీకుమారియును గృష్ణరాయలును కుమారు

నితోఁ గలిసి సౌధమునకు వెనుకనున్న కృతకసరస్సుకడకుఁ బోవుదురు.

విజయుఁడు మకరందసంపాదులగు భృంగములతోఁబాటు చెట్టుచెట్టునకుఁ దిరిగి పుష్పసౌరభముచే మైకము నొందుచుండును. రాయల మనస్సు సరస్సులోని చంద్ర బింబము పగిది ప్రకృతిశృంగారమును గాంచి యల్లలనాడిపోవును. రజని సన్నని గొంతుకతో విశ్వగానమునకు దోహద మొనర్చెడిది. ప్రకృతి సౌందర్య పిపాసువులగు నాముష్వ రొక్కొక్కచోఁ డట్లు చాల సేపు కూర్చుండిపోయెడివారు. విజయుఁడు పువ్వుపువ్వునకుఁ దిరిగి మృద్వీమత్తునివలెఁ దల్లిదండ్రుల దరికి వచ్చును. అప్పుడు ముప్వురును గలిసి మేడమీఁదికిఁ బోదురు.

ఇట్లు రజనీకుమారికిని, రాయలకు నెక్కువ కాలము కుమారునితోఁ బ్రొద్దువోయెడిది. క్రమముగా వారు వేదనా విముక్తులై నారు. ఎప్పుడో యొకప్పు డాకస్మికముగాఁ దాము విశ్వశ్రేయమునకై రంగస్థలమును బ్రవేశింప వలసివచ్చుననియు, నందులకై శక్తిని, ధైర్యమును బెంపొందింపఁజేసి కొనుటయే తమ కర్తవ్య మనియు వారొక నిశ్చయమునకు వచ్చిరి.

11

గోదావరి మహానదికి గౌతమి యని వేఱొక పేరున్నది. ఇప్పటి గోష్పాదక్షేత్ర ప్రదేశములోఁ బూర్వము గౌతమ

మహర్షి తపస్సుచేసికొనుచుండెడివాఁడు. ఒక మహాకాటక ములోఁ దిండి దొఱకక తత్ప్రాంతవాసులగు మునులందఱు గౌతమాశ్రమమునకు వచ్చిపడిరి. గౌతముఁడును వారి నందఱ నాదరించి తన తపోబలము వలవ నీవారధాన్యము నేనాఁటి కానాఁడే పండించి వారి కందఱకును సమృద్ధిగా నాహారమును సమకూర్చుచుండెను.

ఇట్లుండఁగా నొకనాఁ డొక యావు మందలోనుండి తప్పివచ్చి పైరంతయుఁ దినివేసెను. ఇఁక మునులందఱు నాఁటికిఁ బస్తుండవలసినదే...కోపమున గౌతముఁ డా యావు నొక గడ్డిపోఁచతో నదలించెను. అంతమాత్రముననే యా యావు క్రిందఁబడి విలవిలఁదన్నుకొని ప్రాణములు వీడెను. గోహత్య చేసితివి కాన నీ యాశ్రమమున నుండనొల్లమని మునులెల్లఁ గట్టుగా లేచిపోయినారు. గోహత్యాపాపము తనకుఁ జుట్టుకొనినందులకు విచారించి గౌతముఁడు శివుని గూర్చి గొప్ప తపము కావించెను. ఆ పరమశివుఁడు తన జటా జూటమునుండి గోదావరిని విడిచి పెట్టెను. గౌతముఁడా నదిని దన వెంటఁ గొనివచ్చి యావు చనిపోయిన ప్రదేశము మీఁదుగాఁ బ్రవహింపఁజేసి పాపవిముక్తుఁడై నాఁడు.

గౌతముఁడు తీసికొనివచ్చుట వలన నా నది గౌతమి యైనది. ఆ ప్రదేశము గోష్పాదక్షేత్రమైనది. ఒక గోవు పేరి మీఁదుగా నింత పని జరుగుటచేఁ బ్రక్కనేయున్న గ్రామము నకు గోవూ రను పేరువచ్చెను. గోహత్యాపాపమును జాళి

తముచేయఁగల పవిత్రత యా నదికిని, యా ప్రదేశమునకు నున్నది. అట్టి గోదావరీ నదీతీరమున, నా గోష్పాద క్షేత్రము నకు మూఁడు క్రోసుల యెగువను గుమారదేవ మున్నది. ఒక్క గోహత్య చేసినందులకే—అదియును హఠాత్సంభవము—కుమిలిపోయి గౌతముఁ డొక మహానది నావిర్భవింపఁ జేసినాఁడే! నేఁడు జరుగుచున్న గోహత్యాపాపములు ప్రపంచ మంతయును సముద్రమయమైపోయినఁగాని క్షాళితము కావు కాఁబోలు !

తెల్లవారల యాహారమునకై పశువులను గుత్తగాఁ గొనుటకుఁ గుమారదేవమునకు వచ్చిన నల్లదొరగారదేపోకను బోయిరికాని, యట్టివారే చాలమంది కుమారదేవమునకుఁ జుట్టుపట్టులనున్న గ్రామములందుఁ బ్రవేశించి సఫలులైరి. రామయ్యగారి కుటుంబములోని వారివలె నుదాత్తులైనవా రా గ్రామములందు లేక పోవుటచే నా వ్యాపారము నరికట్టువారు లేరైరి. రాయలును గేశవుఁడును నీ విషయమును వినిచాల బాధపడినారు. చాలఁగాలమునుండి యధర్మభయము వేరులు నాటియున్న కుమారదేవములోనే యత్యాచారములు మొల కెత్తుచుండఁ దక్కినవాని గతియేమి ?

కేశవుఁడు నడుముకట్టుకొని గోసేవచేయువాఁడే. కాని, యాయావశ్యకమునందఱకును బోధించి చేయింపశక్తిగలవాఁడు కాఁడు. ఆవిషయములో రాయలేసమర్థుఁడు. కేశవుని జీవితము సేవకును; రాయల జీవితము బోధనకు నేర్పాటైయున్నవి.

చంద్రయు, రజనియు నాయా కార్యములం దాయిరువురకును దోడ్పడుదురు. కాని సాహిత్యాచార్యుఁడైన యన్నగారీపని కొప్పుకొనఁడేమో యని కేశవుఁడు సందేహించినాఁడు. ఊరూరు దిరిగి గోమాహాత్మ్యమును గూర్చి యుపన్యసింపవలసిన దని తా నన్నగారి నడుగుటకే వానికి ధైర్యము చాల లేదు. రాయలు తానై రంగమును బ్రవేశించుట కాలోచించు చుండెను.

ఇట్లుండగా వర్షర్తువు వచ్చెను. పెక్కుచోట్ల కుంభవృష్టి గురిసినది. గోదావరి వఱద అపరిమితముగా వచ్చి యొడ్డున నున్న యూళ్ళన్నియు నూటవేసెను. కుమారదేవమున నెచ్చటఁ జూచినను నీరు కాలువలై ప్రవహించినది. ఇందులకుఁదోడు పశువులలో నకస్మాత్తుగా జబ్బులు ప్రవేశించినవి. చూడ ముచ్చటయగు పశుసంతతి జబ్బులతో శల్యావశిష్టమయ్యెను. పశువులు కింక, దొమ్మ మొదలైన జబ్బులు తగిలి నిలుచున్న పాటునఁ జనిపోసాఁగినవి. మాంసవ్యాపారము వలననే పశు సంతతి తగ్గిపోవుచున్నదని కుందుచుండఁగాఁ- గఱవులో నధిక మాసము వచ్చినట్లయినది. ఊరిలో నారోగ్యవిషయములందును శ్రద్ధ తక్కువయ్యెను. జబ్బులు తగిలిన వానికిఁ దగినవైద్యము చేయుటలోఁగాని, చనిపోయిన వానిని దూరముగాఁ బాతి పెట్టుటలోఁగాని గ్రామవాసులు శ్రద్ధ వహింపలేక పోయినారు, గ్రామమంతయు నూటతో నిండియుండుటఁ వలన.

కేశవుఁడు పశువుల జబ్బులకు వలసిన మందుల నెట్లో సేకరించి యూరిలో జబ్బు తగిలిన పశువు లన్నిటికిని మందు లీయ నారంభించెను. రాయ లీ భీభత్సమునంతటిని గాంచి దుఃఖించినాఁడు. తమ్ముని యనుపమానమగు గోసేవను బ్రశంసించి తానును రైతుల కుత్సాహమునొసంగసాఁగెను. ఇంతలోఁ గేశవుని పడమటావునకు దొమ్మ తగిలినది. దాని పాలుత్రాపుటచే దూడకుఁగూడ జబ్బు తగిలెను. దాని జబ్బును మళ్ళించుటకై కేశవుఁడును దన యావచ్ఛక్తి నుపయోగించెను. భర్తకుఁ జంద్ర సర్వవిధములఁ దోడుపడి గోతతికి మరల కళఁ దేరఁ బ్రయత్నించెను. కాని వారి కష్టము ఫలింపలేదు.

జబ్బు తగిలిన మరునాఁటి రాత్రి పడమటావు గిజగిజఁ దన్నుకొన మొదలిడెను. 'దొమ్మ' దొంగ రోగము. అది తగిలిన పశువు నశించుటయే కాని బ్రతికి బైటపడుట లేదు. మొదటిజాము దాఁటినది. తీతువు మరల నా వేఁపకొమ్మపైఁ జేరెను. దాని మొదటి యఱపునకుఁ బడమటావ వదిరిపడెను. కేశవాదులు తీతువును బెదరఁగొట్టఁగా నది భయంకరముగఁ "దీ, తీ" యని యఱచుచు నెగిరిపోయినది. కేశవుఁడు తిరిగి చూచునప్పటికిఁ బడమటావు చచ్చిపడియున్నది. కేశవుఁడు ముద్దవలెఁ గూలఁబడిపోయినాఁడు. ఆతఁ డా రాత్రి గోశవముపైఁబడి పిల్లవానివగిది నేడ్చెను. మఱునాఁ డుదయమున గోశవము నొక నిర్మల ప్రదేశమున భూస్థాపితమొనర్చి దానిపై

దులసికోటను గట్టించినారు. పడమటావున కంత్యక్రియలు కావించి జ్వరముతోఁ గేశవుఁ డింటికి వచ్చెను.

అంతవఱకు ధైర్యమువహించియున్న కేశవుఁడు తన ప్రాణమగు పడమటావు చావగాఁ గ్రుంగిపోయినాఁడు. మరల నతఁడు లేచి తిరుగలేదు. గుండె బరువెక్కినది. పిచ్చిచూపు పడెను. తాను లేవలేనిస్థితిలో నుండుటచేఁ జిట్టిని (పడమటావు దూడను) సంరక్షింపుమని చంద్రను నియోగించెను.

రాయలు కేశవుని కుపచారములుచేయ మొదలిడినాఁడు. రాయలు తన సంరక్షణకు దొరకొనుటను జూచి కేశవుని కేమో కొండంత బలము వచ్చినది. రెండురోజుల తరువాతఁ జిట్టికూడఁ బ్రాణము వీడినది. జ్వరపు మైకములో నున్న కేశవుఁడు "చంద్రా! చిట్టి యెట్లున్నది!" అని తన యొద్దకు వచ్చిన చంద్రను బ్రశ్నించెను. చంద్ర కనుల నీరు నించుచు నిలిచినది. "చిట్టి" వెళ్ళిపోయినదని యాతఁడు గ్రహించినాఁడు. ఈశ్వరమ్మగారు వచ్చి కుమారుని నుదురు దడవిరి.

"అమ్మా! ఆనాఁడు నన్నడిగినావు - చిన్నా! ఏదియో కలతఁబొందినట్లున్నావే?" యని - "కుమారదేవమున గోవుల కేదియో యాపద రానున్నది. ఇఁక నా కీ భాగ్యము కలుగ దేమో" అని నే నంటిని. "అంత పనియు నైనదమ్మా!" అని కేశవుఁడు తల్లితోఁ జెప్పినాఁడు. ఈశ్వరమ్మగారు కుమారుని యావేదన గ్రహించిరి. ఆమెకు దుఃఖము పొంగివచ్చెను. కాని

ధీరురాలు కాన లోననే యడంచుకొనెను. రామయ్యగారు కుమారునితో మాట్లాడనే లేక పోయిరి.

రాయలు తన తమ్ముని బాధకుఁ గరఁగిపోయినాఁడు. తా నేమియును జేయక నింటఁగూర్చుండుటకంటెఁ దమ్మునితోఁ గలిసి గోసేవచేయుచుఁ, బశుతతి యుత్కృష్టతకై పాటుబడుట మంచిదికాదా యని తర్కించుకొనినాఁడు. తమ్ముని ధైర్య మిప్పుడు విచ్ఛిన్నమైపోయినది. ఈ సమయములోఁ దాను చేయూఁత నిచ్చుతో మరల నాతఁడు కోలుకొని గోసేవకై తన జీవిత సర్వస్వమును వినియోగింపఁగలఁడు...ఒక నిర్ణయమునకు వచ్చి రాయలు రజనీకుమారి సాహాయ్యమును గూడ నపేక్షించెను. ఆమె సంతోషముతో నొప్పుకొన్నది. రాయలు మహానందముతోఁ దమ్మునియొద్దకు వచ్చెను.

"కేశవా!..." అని రాయలు మొట్ట మొదటిసారిగాఁ దమ్మునిఁ బిలిచెను. అంద ఱాశ్చర్యముతో వానిని జూచిరి. కేశవుని దాపునకు రాయలు వచ్చెను. "కేశవా!" అని యాతఁడు తమ్మునిచేయి పట్టుకొనెను. విస్మయముతోఁ గేశవుఁడు రాయలను బరికించెను.

"కేశవా!...గోసేవయే గోవిందుని సేవ యని నమ్మి యున్న నీ జీవితములో నొక చిన్న యడ్డువచ్చిపడినది. అందులకు నీ వధైర్యము నొందవలదు. నీకు నా పూర్తిసాహాయ్యము నొసంగుదును. మన మిరువురమును గలిసి పశుతతిని మరల నున్నత స్థితికిఁ గొనివత్తము. నీవు ధైర్యము నొందితివా,

త్వరలోఁ గోలుకొనగలవు..." అని రాయలు కేశవునిచేతిలోఁ జేయివేసి చెప్పెను. "అన్నా! నేను ధన్యుఁడను. నే నింక విజయమందినట్లే" అని యాతఁ డానందబాష్పములు రాల్చెను.

ఊరిలో జబ్బులు ప్రవేశించినప్పటినుండియుఁ గేశవుఁడు గోసేవలో నిమగ్నుడై యుండుటచే విజయుఁడు పొలములకుఁ బోవుటకు వీలులేకపోయినది. గోదావరి మంచి వఱదలమీఁద నుండుటచే గోదావరినదిలో స్నానముకూడ నాఁగిపోయెను. వానికిఁ బరిస్థితు లెవ్వియును బోధపడలేదు. సర్వ మయో మయముగా నున్నది. క్రమముగా నాతని దినచర్య మారి పోయెను. ప్రొద్దుటిపూఁట నన్నము తినుట మానివేసినాఁడు. చాల నాలస్యముగా నిదుర లేచును. లేచుటయే తడవుగఁ గాలకృత్యములను దీర్చుకొని యుద్యానవనములోనికిఁ బోయెడి వాడు. రెండుజాములు తిరుగువఱకు నే చెట్టు నీడలనో సంచ రించి యింటికిఁ దిరిగి వచ్చును.

కుమారుని తిరుగుడునుగాంచి రజనియు, రాయలును జాల భయపడిరి. ఉదయమున నేదియైనఁ దినిపించుటకుఁజాలఁ బ్రయత్నించిరి. కాని విజయుఁ డలవాటుపడలేదు. గట్టిగ గదిమి నచో నేడ్చును. లాలించినచో నసలే వినఁడు. తల్లి దండ్రులకుఁ గుమారుని గూర్చి బెంగపట్టుకొన్నది. చేయునదిలేక వాని యిష్టము వచ్చినటుల వదలివేసిరి. అయినను ఒక కంట నెల్లప్పు డును వానిని గాచియే యుండిరి. వాని కిష్టముకాని పనిని వారెన్నఁడును జేయఁదొరకనలేదు.

విజయుఁడు సాయంసమయములందు గోదావరియొద్ద నకువచ్చి నీళ్ళలోఁ బాదముటుంచి కూర్చుండెడివాఁడు. ఆకస మునఁ దిరుగాడు పక్షులను విజయుఁడు చిత్రముగఁ జూచు చుండును. నీటిపైఁ దేలిన మీనమును, అంతవఱకు నాకసమునఁ బల్టీలుగొట్టుచు నకస్మాత్తుగా గాలం దన్నుకొనిపోవు తీతువను జూచి "ప్రపంచ మింతేకదా!" యన్నట్లాతఁడు పకపక నవ్వును. అప్పటిఁ దిరుగాడుచుండు వాని మిత్రము, హారిణ మా నవ్వునకు చెదరును. ఇంక విజయుని నవ్వున కంతేయుండదు. రోజున కొక యూరుచొప్పునఁ బరిచారము చేసివచ్చిన రాయ లును, గేశవుఁడును జీఁకటి పడుచున్నదనగా స్నానార్థము గోదావరికి వత్తురు. అప్పుడు విజయుఁడును వారితో స్నాన మాచరించి యింటికేఁగును.

ఒకనాఁడు రజనీకుమారి విజయుని గూర్చుండఁబెట్టి వాని కక్షరములను నేర్పవలెనని ప్రయత్నించెను. విజయుని కిష్టములేక బలపమును బట్టుకొనుటకూడఁ జేతకాని వానివలె నటించెను. రజనికి విసువువచ్చి కోపముతో నొక్కటి వేసినది. అంతముక్కు మూసికొని నీటిలో మునిఁగిపోయెద నన్నట్లు "యమునా, యమునా" (గోదావరి నదిని 'యమునా' యని మూఁగభాషలో నాతఁడనును) యనుచు మూఁడు మునుకలు వేసి రోషమును బట్టఁజాలక విజయుఁ డేడ్చెను. చదువుకొను చున్న రాయలు వచ్చి, కుమారు నూరుకోఁబెట్టెను. విజయునికి దుఃఖ మెక్కుడైనది. తాతగారు వచ్చి మనుమని దీసికొని వెళ్ళి

లాలించిరి. రజని చాల నొచ్చుకొన్నది. ఆ తండ్రికొడుకులకు, గష్టము కలిగియుండునని యామె చాల బాధపడెను. ఇంక నెన్నడును దాను జెయ్యి చేసికోరాదని యామె నిశ్చయించు కొనెను. విజయుని కంత రోషమేల వచ్చినదో రాయ లూహింప లేకపోయినాఁడు. గోదావరినదిలో మునిఁగిపోయెద ననన్నట్లాతఁ డేల సంజ్ఞ నొనర్చెనో?...

అనేకములగు నూహాలు రాయల మనోవీధిని సంచరించి వాని మనస్సును గలఁచివేసినవి. చేతనున్న పుస్తకము నొకచోఁ బాఱవేసి యాతఁడు నిద్రింపఁ బ్రయత్నించెను. రజని రామయ్యగా రున్న యెడకు వచ్చినది. అప్పటికి విజయుఁడింకను నిదుర పోలేదు.

"బాబూ! అమ్మ వచ్చినది. నిదురింపఁ బొమ్ము" అని రామయ్యగారు మనుమని బంపివేసిరి. రజని కుమారుని దోడ్కొని వచ్చి మంచముపైఁ బరుండెను. "విజయా! నాపైఁ గోపము వచ్చినదా?" అని యామె కుమారుని లాలించెను. లేదన్న ట్లాతఁడు తలఁ ద్రిప్పెను—"మఱి యెందుల కంతగా నేడ్చి నావు?" అని రజని మరల నడిగెను. ఆతఁడు సమాధానమును జెప్పలేకపోయినాడు. మూఁగవాఁడు కానిచో నేమి సమాధానమును జెప్పెడివాఁడో?...తనపైఁ గోపములేదని విజ యుఁడు చెప్పుటచే రజనిదిగులులేక నిద్రించెను. కాని విజయుఁడు నిద్రింపలేదు ఉదయమున వాని యెఱ్ఱవాఱిన కన్నులఁగని రాత్రి యాతఁడు నిద్రింపలేదని తల్లి గ్రహించెను. కారణము

నూహించుకొని తాను పొరపాటుపడిన ట్లామె యెంచెను. రాత్రి యణఁగిపోయిన దిగులు మరలనుబికివచ్చెను. విజయుఁడు యథా ప్రకారముగా నాల్గురోజులు సంచరించినాఁడు.

ఆనాఁ డేకాదశి. రాయలును, గేశవుఁడునుజాలదూరము లందున్న గ్రామములకు బ్రచారము నిమిత్తమై వెళ్ళెడి ప్రయత్నములో నున్నారు. అంతకుఁ బూర్వ మాలస్యముగా లేచుచుండెడి విజయుఁడానాఁడు వెందలకడనే లేచి కాలకృత్య ములను నిర్వర్తించుకొని, తెల్లని యుడుపులను దాల్చి యుద్యా నవనములోనికిఁ బోయెను. ఆతఁ డింత కాలము నుండియు గంధ పుఁదోఁపులోని కెన్నడును బోలేదు. ఆనాఁడేలొకో గోదావరి యొడ్డు వెంటనే నడిచి, మామిడితోఁపును దాఁటి యాతఁడు గంధపుఁ జెట్లను జేరినాఁడు. ఆ ప్రదేశమంతయును గమ్మని వాసనలతో నిండియున్నది.

జిలుఁగు కాంతులను బఱపుచుఁ దెల్లత్రాచు గంధపు మ్రాకును జుట్టుకొని విజయుని కంటఁబడెను. వాని కనులు చిలిపిచూపులతో విలసిల్లినవి. తదేకదీక్షతో నాతఁడు దానిని జూడసాఁగెను. అటనుండి వానికి ముందడుగు పడినదిగాదు. ఆ త్రాఁచు కనపడకపోయినచో నాతడల్లెంతదూరము నడిచి పోయెడివాఁడో?...గొప్ప గొప్ప త్రాఁచులు ప్రాణిహింస నొనగూర్పవు. అందువలన నా త్రాఁచు వానిని జూచియు నూరుకొన్నది విజయుఁ డొక చిన్న బెడ్డముక్క నేరి త్రాఁచు పై విసరెను. త్రాఁచు బుస్సుమనుచుఁ బడగవిప్పినది. విజయుఁడు

భయపడి వెనుకకుఁ బరువెత్తెను. త్రాఁచు యథారీతిని గంధపు మ్రాఁకును జుట్టుకొని పరుండెను.

విజయుఁడు తిరిగి దగ్గఱకుఁ జేరెను. మరల నింకొక రాయి త్రాఁచుపై విసరెను. వెనుకటివలెనే త్రాఁచు భయపెట్టి నది. విజయుఁడు పాఱిపోయి తిరిగివచ్చి యింకొక మాఱటులనే చేసెను. త్రాఁచునకు రోష మెక్కుడైనది. పూర్తిగాఁ బడగవిప్పి గంభీరముగ పూత్కార మొనర్చెను. ఈ సారి విజయుఁడు నిర్భ యముగ నిలిచినాఁడు. త్రాఁచు పడగను గంధపుమ్రాఁకునకు వేసి కొట్టుకొనెను. పడగ చిటికి రక్తము కాఱెను. మరల నింకొక మాఱు కొట్టుకొనెను. త్రాఁచు ప్రాణము లెగసిపోయినవి. నిశ్చేష్టుఁడై విజయుఁడు చూచుచుండెను.

త్రాఁచు ప్రాణవాయువులు గాలిలోఁగలిసిపోయినంతనే రామయ్యగారి పొలములో నీటిజల పడినచోట నూతినుండి ప్రవా హము వచ్చు టాఁగిపోయినది. అట్లేల నాఁగిపోయెనో కుమార దేవవాసు లూహింపనే లేకపోయిరి. త్రాఁచు చనిపోవుటకును, నీటిజల యాగిపోవుటకును గల యాంతరంగిక భావమేమియో మనకును దురూహ్యము. త్రాఁచుచర్యనుగాంచి విజయుఁడు భయపడినాఁడు. వాని తెల్లని యుడుపులపైఁ గూడ రక్తము చిందెను. వెన్వెంటనే యాతఁడు గోదావరి నదిలో స్నాన మాచరింపనెంచి మామిడితోఁపున కెదురుగానున్న రేవులో దిగినాఁడు.

విజయుఁ డింతవఱ కెన్నఁడు నొంటరిగా గోదావరిలో స్నాన మాచరించి యెఱుంగఁడు. ఆనాఁడు—పరధ్యానములో నున్నాఁడేమో—నీటిలో దిగి కమీజును సగమువఱకు విప్పెను. అకస్మాత్తుగా వాని కనులయెదుట రక్తసిక్తమైన పడగతోఁ దాఁచు ప్రత్యక్షమైనది. విజయుఁడు చలించినాఁడు. కాలు జాఱిపోయినది. కమీజు సగమువఱకు విప్పఁబడియుండుటచే నది చేతుల కడ్డమువచ్చెను. విజయుఁ డిఁక నిలువఁ ద్రొక్కుకొన లేక ప్రవాహముతో సాఁగిపోయెను.

12

గోదావరీ మహానది నిత్యజీవనది. ప్రత్యేక నదులుగఁబరిగ ణింపఁబడతగిన వైనగంగ, వరద, ఇంద్రావతి, శబరి మొదలైన ప్రవాహములు గోదావరి కుపనదు లగుటచే దాని వఱదలు విపరీతముగానుండును. ఆ నీరంతయును వ్యర్థముగ సముద్ర మునఁ బడకుండ గోదావరికి దుమ్ముగూడెమునొద్దను, ధవళేశ్వ రమునొద్దను రెండానకట్టలు కట్టఁబడినవి. అందువలన నేర్పడిన కాల్వల నీటితోఁ బదిలక్షల యెకరములు మొదటి రెండవపంటలు సాఁగుబడి యగుచున్నవి.

అట్లుపయోగపడిన నీరు కాక ప్రతిసంవత్సరము నలువది లక్షల ఘనపుటడుగుల నీరింకను వ్యర్థముగ సముద్రమునఁ బడు చున్నదని లెక్కలు తేల్చఁబడినవి, కుమారదేవమున కిఱువది మైళ్ళలోనున్న పోలవరమునొద్ద నొక యడ్డకట్టఁగట్టి భద్రా

చలము మొదలు పోలవరము వఱకు నది నొక హ్రదముగా మార్చినచో నిప్పుడు వ్యర్థమగుచున్న నీటితో నది కిఱుప్రక్కల నున్న మెఱకప్రదేశములకు సులువుగ నీటి నందఁజేసి కొన్ని లక్షల యెకరములను సాగుచేయవచ్చును. ఏలోకో ప్రభుత్వ మింతవఱకు నా విషయమై శ్రద్ధ వహింపలేదు. కాని మరల నిప్పుడిప్పు డా యోచనలు తలలెత్తుచున్నవి. ఈ హ్రదనిర్మా ణము త్వరలోఁ బూర్తికానిచో రాజమహేంద్రవర ప్రాంత మును నదీగర్భమునఁ గ్రమాభివృద్ధి యగుచున్న లంకలు, నిసుక తిప్పలు డెల్టాలసాఁగుబడికే ముప్పు తేఁగలవు.

ఈ హ్రదనిర్మాణము జరిగినచోఁ గుమారదేవపుఁబొలము లన్నియును సాఁగుబడియగును. ప్రజలందఱును దానికై వేచి యున్న సమయములో విశ్వనాథుని బుణ్యమాయని రామయ్య గారి పొలములలో నీటిజల పడి దాదాపు వెయ్యి యెకరముల ఆయకట్టు, గ్రామమున కేర్పడినది. అందఱును మహానంద మనుభవించిరి. కాని త్రాఁచు చనిపోవుటతో నా జలయు నకస్మాత్తుగా నాఁగిపోయెను. ఆ సమయమునకుఁ గేశవుఁడును, రాయలును గుమారదేవపు గోదావరి రేవులో నొక నల్లదొర గారితో వాదనలలో మునిగియుండిరి.

గోదావరిమీఁదుగా నినుపదారికొఱకై రాజమహేంద్ర వరమునుండి గోవూరు వఱకును వంతెనకట్టుచున్న రోజులవి. వఱద లెక్కువగా వచ్చుటచే నచ్చటఁ బనిచేయుచున్న జనము నకును, దక్కిన తెల్లవారికిని మాంసము సర్దుబాటుచేయుదు

నని యా నల్లదొర పైకము తీసికొని పోలవర ప్రాంతములలోఁ
బశువులను గొని మందగాఁ దోలుకొని వచ్చుచుఁ గుమార దేవపు
రేవులో మకాము చేసినాఁడు. ఊరికి వెళ్ళవలెనని ప్రయాణ
మగుచున్న రాయలును, గేశవుఁడు నచ్చటికిఁ బరుగెత్తిరి.
గోమాంస భక్షణము పాపహేతువనియుఁ దెల్లవారి తిండికై
పవిత్రమగు గోవు నమ్మివేయుట యాత్మద్రోహము, దేశ
ద్రోహముకూడ నగుననియును రాయలా దొరకు బోధించెను.
అతఁడును మన పూర్వులే గోమాంసమును దినియున్నారనియు,
నందుచే నది తప్పు కాదనియు వాదించెను. తుదకు రాయలు
తన వాదము నిట్లు ముగించెను—

“గోమాత సాత్త్వికరూపపు ముద్ద. యుగయుగముల
నుండియుఁ దన సర్వస్వము మానవునికై యర్పించి వేసినది.
పూర్వులును గోమాంసమును దినియున్నారనుట చేతకాని
వాదము. ఏది తన కెక్కువ ప్రీతియో, ఏదియెక్కువ పవిత్రమో
దాని నాహుతిచేయుట యజ్ఞమగును. సర్వజ్ఞులైన మహర్షు
లట్లొనరించిరి. గోశ్రీకి మూలపీఠముగఁ గామధేనువును బెట్టు
కొని వారు గోవును బరమపూజ్య భావముతోఁ జూచిరి. మన
కా పవిత్రభావములేదు. ఆ సంస్కారమును లేదు. వారిలో
నున్న సర్వగుణములనెడ వైముఖ్యమును జూపి, మనకుఁ గావల
సిన యొక్కచోటను వారి నుదాహరించినంత మాత్రమున
వాదనకు బలము చేకూఱదు......

"తృప్తితీఱిన తరువాత మనము భుజింపము. ఇంత నీరు గోదావరిలో నున్నదని యంత నీటిని ద్రాగము. మీ కిష్ట మున్నచో నిక్కడ మన ఋషుల నాదర్శముగా గ్రహింపుడు. మిగుల ముగ్గి చెట్టునుండి రాలిపడిన పండ్లను మాత్రమే తిని వారు బ్రతికిరి. అట్లే మాంసమును దినవలెనని యంతగా బాధ యున్నచోఁ జనిపోయినవానిని దినరాదా? పారశీక దేశస్థులు శవములను బ్రాణి తృప్తికై విడిచిపెట్టివేయుదురఁట. అది యుత్తమ మార్గము. అట్లు తినుట కిష్టములేనిచో బ్రతికి బలము సంపాదించుకొనుట కాహారపర్థములే లేవా? ఇట్టిటినని కూరగాయలను దినుటయు జీవహింసయే యని మీరందురేమో? అప్పుడీక నర మాంసమును దినుటయును దప్పు గాదని నేను వాందితును. మీ రొప్పుకొందురా!...... తక్కిన జంతు జాల మంతటిలోను గోవు పరమ సాధువు. అది మానవుని ప్రాణమిత్రము. ఈ మూఁగ జంతువులను గాపాడనినాఁడు మన దేశమునకు ముక్తి లేదని మీ రెఱుంగవలయును."

ఆ నల్లదొరగారు సమాధానమును జెప్పలేకపోయినారు. రాయల వాదమున కంగీకరించి తమ పశ్చాత్తాపమును దెలియ పఱచిరి. ఆయన గోవులకై ఖర్చుపెట్టిన ధనమునంతటిని రాయ లును గేశవుఁడు నింటికడనుండి తెప్పించి యిచ్చివేసి గోవులను దమ పొలములకుఁ దోలిపెట్టిరి. ఈ మహత్తర కార్యదీక్షను బరికించి కుమారదేవవాసు లాశ్చర్యపడిపోయినారు.

విజయము సాధించి కేశవుఁడును, రాయలు నింటికివచ్చిరి. సౌధప్రాంగణములో నడుగుపెట్టునప్పటికి నూతినుండి జలవచ్చు టాఁగిపోయిన దని తెలిసెను. కేశవుఁడు కంగారుగాఁ బొలమువైపు పరుగెత్తెను. నీటిజల యారిపోవుటకుఁ గారణ మారయలేక రాయలు మేడమీఁదికివచ్చెను, నాఁడుదయముననే యుద్యానవనములోనికిఁ బోయిన విజయుఁడింతవఱకు నింటికి రాలేదని రజని చెప్పెను. రాయల కాశ్చర్యముమీద నాశ్చర్యమును, భయమునుగూడఁ గలిగెను. ఆతఁడుద్యానవనము లోనికిఁ బోయి వెదకినాఁడు. గోదావరియొడ్డు నెక్కి విజయుని గట్టిగాఁ బిలిచినాఁడు, జవాబులేదు. వానికి నదరు కల్గినది. హతాశుఁడై చేయునదిలేక యింటికిఁ దిరిగివచ్చెను. విచారముతోఁ బొలమునుండి వచ్చిన కేశవుఁ డిదివిని కొయ్యబాఱెను. నీటిజల యాఁగిపోవుటను దలంచుకొనుచు రామయ్యగారు వచ్చి "ఉదయమునుండియు విజయుఁడు కన్పింపనే లేదేమమ్మా!" యని యడిగిరి. ఆయనవెంట నీశ్వరమ్మగారును వచ్చిరి. ఈ విషయము తెలిసినంతనే వారి మొగములు వెలవెలఁ బోయినవి.

ఆ రాత్రియు, మఱునాఁడును విజయునికొఱకై చుట్టుపట్టుల గ్రామములు, తోఁటలు, పొలములు నన్నియును గాలించివేసినారు. ఎక్కడను విజయుని జాడయైనఁ దెలియలేదు. రామగిరికి, విజయేశ్వరమునకు, విశ్వనాథు నొద్దకును గూడ కొందఱు వెళ్ళివచ్చిరి. భారతీ భవానీ గిరిశాపులును, గుమారమోహన దంపతులును గుమారదేవమునకు వచ్చిరి.

భవానీ గిరిరావులు తమంత తాము వచ్చుటచే నందఱి యంత రంగముల నానందరేఖ యొకఁ టుదయించి బుద్బుదమువోలె దుఃఖసముద్రమున మఱుమాయమయ్యెను. అందఱకును దుఃఖ మినుమడించినది రజనీకుమారి దుఃఖమున కంతు లేకపోయెను. తనపైఁ గోపించి విజయుఁ డెటకేని వెడలిపోయె నేమో యని యామె కుమిలిపోవుచున్నది. భవాని వదినకు ధైర్యము చెప్పెను. ఆమె విజయుని జూడనేలేదు. "బారసాలకైన వచ్చితినిగాదే" యని బాధపడెను. ఆ బాధతో నామె యన్న మొగమును జూడలేక పోయినది.

విశ్వనాథుఁడు బయలుదేఱి వచ్చి మాధవీమందిరమును బ్రవేశించెను. అందఱును లేచి నిలువఁబడిరి. విశ్వనాథుని మోమునఁ బ్రశాంతత తాండవించుచున్నది. ఆ మొగమును గాంచినచో నిప్పులు కురియు కేసరియుఁ బిల్లివలె నైపోవును. భరింపరాని దుఃఖముతోఁ గ్రుంగిపోయిన మానిసి నవజీవమును బొందును. వానిని జూచుచు రాయలు, రజనియు మంత్ర ముగ్ధులవలె నైపోయిరి. విశ్వనాథుఁ డందఱను స్తిమితముగ గూర్చుండ నియమించెను. శిష్యు లిరువురును గురుపాద ములపైఁబడి తమ కుమారుఁ డగుపడునాయని దీనముగఁ బ్రార్థించిరి.

"పుత్రులారా! మనస్సు నచంచలముగఁ జేసికొండు. దుఃఖములు మన కొక్కరికే వచ్చినవి కావు. విజ్ఞులైన వారు దుఃఖముల నధైర్యము చెందరు. మీ పుత్రుని కేమియును

భయము లేదు. వానికి నీటిగండ మున్నది. అది గడిచి తప్పక బైటపడును. మరల విజయుఁడు మీకు నవ్యరూపముతోఁ గన పడును" అని విశ్వనాథుఁడు బోధించెను. నీటిగండమను మాట వినినంతనే రాయలును, రజనియుఁ దుళ్ళిపడిరి. విజయుఁడు "యమున"లో మునిగిపోదునని చేసిన సంజ్ఞ కిది యర్థము కాఁబోలు !

విజయుఁడు మరల కంటఁబడునని విని యందఱు నమందానందమందిరి. అందును నవ్యరూపమును దాల్చునట!... ఇంతవఱకును బావ యను వానిని జూడని భారతి విజయుఁడు తిరిగి వచ్చునని విని యుత్సాహముతోఁ జిందులు త్రొక్కినది. విశ్వనాథుఁడు భారతిని జూచి యాశ్చర్యపడెను. ఆమెను జేరఁ బిలిచి ముంగురులను వ్రేళ్ళతో దువ్వుచు "నీ పేరేమి తల్లీ!" యని ప్రశ్నించెను. "భారతి"యని యామె చెప్పెను. విశ్వ నాథుఁడును, రాయలు నొకేపరి భారతిని దేఱిపారఁజూచినారు. భారతీయ సంస్కృతి యంతయు నామెలోఁ బ్రతిబింబించియున్న దని వారు తలంచిరి. "అమ్మా! నీవు నిజముగ భారతివే అందులకు సందేహములేదు," అని రాయలు మనస్సులో నను కొనెను. విశ్వనాథుఁడు భవానివైపు తిరిగి యిట్లు చెప్పినాఁడు: "అమ్మా! భారతీ నీయొక్క భాగ్యమే కాదు. ఆమెను విశ్వ భారతిగా గుర్తింపుము." భవాని కన్నులలో నానందము వెల్లి విరిసినది, గిరిరావు సంతోషమున నానంద బాష్పములు రాల్చెను.

"పుత్రులారా! విజయుఁడు కనబడునంతవఱకునోపికతో నుండుఁడు. దుఃఖమును దరిఁజేరనీయవలదు. అమ్మా! రజనీ! నీవు రాయలయొద్ద శ్రద్ధతో సాహిత్యమును జదువుము. కుమారుఁ డంకమున లేని లోటును నీవు మఱచిపోఁగలవు," అని శిష్యులకు విశ్వనాథుఁడు తిరిగి యుపదేశించెను. ఈశ్వరమ్మగారును, రామయ్యగారు నీ పరిస్థితులకుఁ దట్టుకోలేకపోయిరి. విశ్వనాథుఁడు వారిద్దఱిని దన యాశ్రమమునఁ గొంత కాలము నివసింపఁగోరెను. వారంగీకరించిరి. కుమార మోహనదంపతులు కూఁతుకు ధైర్యముగఱపి విశ్వనాథునితో వెడలిపోయిరి.

భవాని తన విజయమును రాయలతోఁ జెప్పి తన కా శక్తి తనవలననే వచ్చినదనియు, నందులకుఁ గృతజ్ఞురాలననియు నామె యన్నను బ్రశంసించెను. భవాని ధైర్యమునకు రాయలు వెఱఁగొందెను. తన చెల్లెలు తన కోక ప్రాంతమును జెప్పెనని యాతఁ డానందించెను. భారతి మేనమామలయొద్దకును, నత్తలయొద్దకును జాలఁ జనవుగా వచ్చినది. భారతి యున్న వారము రోజులలోను జంద్రకు విజయుఁడు లేనిలోటు కన్పింపలేదు. గిరిరావుబాబు బావగార్లతోఁ జాలఁ జనవుగాఁ బ్రవర్తించినాఁడు. కొమరిత కాఁపురము కుదుటఁబడినదని యీశ్వరమ్మగారును, రామయ్యగారును మనస్సులో మహానందమందిరి. ఒక వారమురోజులు గిరిరావుబాబు కుమారదేవమునందుండి, భారతీ భవానులతో రామగిరి వెళ్ళిపోయెను. వెళ్ళుచు "వదినా! త్వరలో విజయునితోడనున్న నిన్ను

జూడఁగలనని యాశించుచున్నాను" అని భవాని రజనీకుమారితోఁ జెప్పెను. ఆనాఁడే యీశ్వరమ్మగారును, రామయ్యగారును విశ్వనాథాశ్రమమున కేఁగిరి.

కుమారదేవమున జబ్బులు ప్రవేశించి గోతతిని హత మార్చినవి. వరిచేలు చాల బాగుగా నాటినవనుకొనుచున్న సమయములో నీటిజల వచ్చు టాఁగిపోవుటచేఁ బంటంతయును మాఁడిపోయెను. దీనితో రైతులు హాహాకారము నొనర్చిరి. కొట్లలో నిలువయున్న ధాన్యము నంతటిని కేశవుఁడు రైతులకుఁ బంచిపెట్టించెను. జబ్బులచే నావులు చనిపోయిన పేద రైతులకు రాయలు తాము నల్లదొరగారి యొద్ద కొన్న యావులను సమముగాఁ బంచి వానిని వారి వశము చేసినాఁడు. దీనితో రైతులందఱు నా యన్నదమ్ములకుఁ గృతజ్ఞులైరి. మరలఁ దమ ప్రాచీన ధర్మములను బునరుద్ధరించుటకు వారు పూనుకొనిరి.

మాగాణి వ్యవసాయమున కిప్పుడు స్వస్తిచెప్పఁబడెను. కేశవుఁడు తమ పొలములో నక్కడక్కడ నూతులను ద్రవ్వించి,- మోటలతో నీరు దోడించి యన్ని రకముల పంటలను బండించుటకుఁ బ్రయత్నములు చేయసాఁగెను. గోదావరి నదీ తీరస్థము లగుటచే నూతులలో జల చాలఁ బైనే పడుచుండెను. తక్కిన రైతులుకూడ నీ పద్ధతినే యనుకరించిరి. మిరపచేల కాలము వచ్చునప్పటికి నూతులు పూర్తియైనవి. అందఱును జాలవఱకు మిరపపైరే వేసినారు. చేలు బాగుగా నాటినవి. చంద్ర

యోపికతో, నుత్సాహముతో మరల గోసంరక్షణ భారము వహించినది. కాని యామెకు విజయుఁ డిప్పుడుకూడ లేఁ పోవుటచేఁ బూర్వమంత చుఱుకుఁదనము లేకపోయినది.

రజనీకుమారి దీక్షతో సాహిత్యమును జదువ మొదలిడెను. రాయలు వీణ నేర్చుకొందునన్నాఁడు. రజని రాయలకు గురుత్వమును వహించినది. సాహిత్యములో రాయలు రజనికి గురువు. సాయంకాలములం దిరువురు నుద్యానవనములోనికిఁ బోదురు. ఇప్పుడు కృతక సరస్సు ఎండిపోయినది. ఉద్యానవనములోఁగూడ నచ్చటచ్చట నూతులు త్రవ్వఁబడెను. రాయలు నీరు తోడును, రజని బోదెలవెంట నీరు కొంపోయి పూలచెట్లకుఁ బెట్టుచుండును. పిమ్మట నిరువురును గోదావరిలో స్నాన మాచరింతురు. గోదావరి కంటఁబడఁగనే రజనీకుమారి గుండె జల్లుమనును. రాయలు దీర్ఘ నిశ్వాసమును విడుచును. మరల విజయుఁ డెన్నడు కంటఁ బడునో?...

గృహభార మంతటిని జంద్రా కేశవులు వహించుటచే రజనికి రాయలకు నింటిపనులతో నిమిత్తము లేకపోయినది. పూర్వము విశ్వనాథాశ్రమమునఁ దాము గడిపిన వినిర్మల స్వేచ్ఛామయ జీవితములను వా రిప్పు డనుకరించుచుండిరి. నాఁటికిని నేఁటికిని భేదము గురుదేవుఁడు వెంటలేఁడు. నాఁటివి యాశాపూరిత ప్రేమోదయ దివసములు. ఇంచుమించుగ శరీరైక్యములకుఁ దహతహపడిన రోజులవి. ఇవి యాత్మైక్యము

నకుఁ దపస్సుచేయు రోజులు. ఆ ప్రేమ స్వసుఖమునకు దారి తీసినది. ఈ యైక్యము విశ్వమానవకళ్యాణమును బోధించు దోహదకారణము.

విజయుఁడు గోదావరిలోఁ బడిపోవు నప్పటికి రజనీ కుమారి రెండునెలల గర్భవతి. ఇప్పుడైదవనెల దాఁటినది. ఒక నాఁటి సాయంకాలమున నిరువురును గంధపుఁదోఁపులోనికిఁ బోయిరి. మామిడితోఁపులోని చాలవృక్షములు పెద్దవై పడి పోయినవి. గంధపుఁ జెట్లును జాల గుబురుగాఁ బెరిగిపోయినవి. పూర్వము తాము పేళ్ళను జెక్కిన గంధపుఁజెట్టు మొదట త్రాఁచుయొక్క యస్థిపంజరము వారికిఁ గన్పించెను.

"రజనీ! మన కౌఁగిలి స్థిరముగానుండుటకుఁ బూఁటకాఁపైన త్రాఁచు చనిపోయినదిసుమా!" అని రాయలు హృదయ భారముతో నన్నాఁడు. రజనికిఁ బూర్వము తానన్నమాట జ్ఞప్తికి వచ్చెను.

"ఈ త్రాఁచు చనిపోవుటయు, మన విజయుఁడు కన పడక పోవుటయు నొకే సమయమున జరిగియుండుననుకొందును" అని రజని యనెను. రాయలు తలయూఁపెను. అను మానముతో వారు గంధపుమ్రాఁకును దడవినారు. ఎక్కడను దాము చెక్కిన పేళ్లు కన్పడలేదు. మ్రానంతయు బాగుగాఁ బెరిగిపోయి యుండుటచేఁ బై బెరడుకలిసిపోయినది. ఆవిషయము వారి గుర్తునకు రాలేదు. ఇరువురి మనములలోనేవియో చెప్ప

రాని భావములు ప్రవేశించినవి. తాఁచుఁతోఁబాటు తమ
నైయెక్యమును నశించిపోదుగదా?....

నిశ్శబ్దముగ నిరువురును గోదావరిలో స్నానమాచరింప
కయే యింటికిఁ దిరిగివచ్చిరి. అదిచూచి చంద్రాకేశవులు భయ
మందిరి. ఆ రాత్రి వారి కన్నము రుచింపలేదు. వెఱ్ఱిమొఱ్ఱి
యాలోచనలతోఁ బండుకొనిరి. సగమురాత్రి గడచెను. రాయలు
నిద్రించెనేమోయని రజని యటు చూచెను. రజని నిద్రించెనేమో
యని రాయ లిటుచూచెను. మరల నిరువురును గనులు మూసి
కొనిరి. ఉదయముననే రాయలు ప్రార్థనచేసెను. రాత్రి నిదుర
పట్టక యల్లిన పద్యము నొక దానిని రజని బిగ్గరగాఁ జదివినది.
ఆచార్యుఁడగు రాయలు "రజనీ ! అందుఁ దప్పులున్న" వనెను.
"లే"-వన్నది రజని. ఆమెను దిరిగి చదువుమని రాయలు తప్పు
లున్న స్థానములను జూపెను. ఆమె యొప్పుకొనలేదు. "రజనీ!
పూర్తిగా మేల్కాంచితివా?"యని రాయలడిగెను. రజని లేచి
నిలుచున్నది.

"పూర్వసంప్రదాయబద్ధమైన సనాతన కవిత్వము గిజ
గిజఁ దన్నుకొను యజ్ఞపశువు వంటిది. గాలి పిల్లలవలెను,
మొగిలు కన్నెలపగిదిని, బరువులిడు స్వేచ్ఛాయుత నవ్యకవిత్వ
మును నే హర్షింతును" అని యామె సమాధానమిచ్చెను.
రాయలిఁక మాటాడలేదు. వాదించినను వినెడి యూహాలో
నిప్పుడామె లేదు.

13

అనాఁడు గోదావరీ ప్రవాహముతో సాఁగిపోయిన విజయుని గొందఱు పడవవాండ్రు రక్షించి యాతఁడు త్రాగిన నీటిని గ్రక్కించివేసిరి. మన్యపు సరకులను జవుకగాఁ గొనితెచ్చి గోదావరి వంతెన కట్టుచున్న వారి కమ్ముటకై పడవ వేసికొని వాడపల్లెనుండి పోలవరము పోవుచున్న యా పడవవాండ్రు తమతోఁగూడ విజయుని దీసికొనిపోయిరి. విజయుఁడు వారు పెట్టిన యే పదార్థమును ముట్టలేదు. అతఁ డేమి తినునో వారికిఁ దెలియలేదు. అట్లు నాల్గు రోజులు విజయుఁ డుపవాసములు చేసెను. దానితో నాతఁడు బాగుగాఁజిక్కిపోయినాఁడు. పోలవరము చేరిన తరువాత వారిలో నొకఁడు కొన్ని ఫలములను దెచ్చి విజయుని కిచ్చెను. సంతోషముతో విజయుఁ డా ఫలములను దినెను. అప్పటినుండియు వారు తిరిగి వచ్చువఱకు విజయునికి ఫలములే యొసఁగుచుండెడివారు. వాడపల్లె చేరిన తరువాత విజయు నేమిచేయవలెనో వారు నిశ్చయించుకోలేకపోయినారు. బాలుఁడు కులీనునివలెఁ గన్పడుచున్నాఁడు. మాటలేదు; పిల్లలందఱివలె నన్ని పదార్థములను దినఁడు. యోగివలె నెలప్పుడు నేదియో ధ్యానములో నుండును.- ఒక విచిత్రవ్యక్తివలె నున్నాఁ డీతఁడని వారనుకొనిరి.

ఒక నాల్గు నెలలు విజయునిఁ దమతోఁగూడఁ ద్రిప్పుకొని వారు విసువుచెందిరి. ఈ పరమయోగి మన కెందులకని యనుకొని వా రొకనాఁటి యుదయమున విజయుని గోదావరిగట్టు

మీఁదికిఁ దీసికొనివచ్చి విడిచివేసిరి. విజయుఁడు గోదావరి కెగు వగా నడక మొదలుపెట్టి విశ్వనాథాశ్రమమువఱకు వచ్చెను. ఇఁక నాతఁడు నడువలేకపోయెను. కుటీరమును జూచి గట్టు దిగి వటవృక్షముకడకు వచ్చినాఁడు. ఎదురుగా ధ్యానములో నున్న విశ్వనాథుఁడు వాని కంటఁబడెను. వానినిఁ జూఁడగనే యేలోకో విజయుఁడు నిలువెల్ల వణఁకిపోయి కెవ్వున కేక వేసినాఁడు. తోడనే విజయుని గొంతు ముడి విడివడి వానికి మాటలువచ్చెను. విజయుని జీవితములో క్రొత్తదశ ప్రారంభ మైనది.

విశ్వనాథుఁడు ధ్యానము ముగించి కనులు తెఱచి యెదురుగా నున్న విజయునిపైఁ జల్లని చూపులు ప్రసరింపఁ జేసినాఁడు. విజయునిలో నపూర్వమగు చలనము కలిగెను.

గురు ర్బ్రహ్మ గురు ర్విష్ణు ర్గురు ర్దేవో మహేశ్వరః
గురు స్సాక్షా త్పరబ్రహ్మ తస్మై శ్రీగురవేనమః ॥
అజ్ఞాన తిమిరాంధస్య జ్ఞానాంజన శలాకయా
చక్షు ర్నిమీలితమ్ యేన తస్మై శ్రీ గురవే నమః ॥

అని తన కూహవచ్చినప్పటినుండియుఁ బ్రతి నిత్యమును దండ్రి చదువగా వినియున్న శ్లోకములను బఠించి విజయుఁడు విశ్వనాథుని యెదుట సాష్టాంగ పడినాఁడు. విశ్వనాథుఁడు ప్రేమతో "సకలశాస్త్ర విశారదుఁడవుకమ్ము" అని దీవించుచు వానిని లేవనెత్తెను. విశ్వనాథుఁడు విజయుని గుర్తించినాఁడు. వాని యానందమున కంతులేకపోయెను. ఈశ్వరమ్మగారిని; రామయ్యగారిని బిలిచెను. విజయుఁడు తాతగారిని, నాయ

నమ్మను గుర్తించి వినయముతో నమస్కరించెను. ఉమాంతముగా మనుమని నెత్తుకొని వారిరువురును నానంద బాష్పములతో వాని శిరమును దడిపివేసిరి.

ఆ ముప్వుర నాశ్రమమునందే యుండ నియమించి విశ్వనాథుఁ డానాఁడే బయలుదేరి కుమారదేవము వచ్చెను. ఆచార్యు నాకస్మికాగమమునకు విస్మయమొందుచు శిష్యు లిరువురును గురు పాదములకుఁ బ్రణమిల్లిలోనికిఁ గొంపోయిరి. వారి మొగములవై వర్ణ్యమునుగాంచి విశ్వనాథుఁడు కారణమడిగెను. రజని సమాధాన మొసంగ సిగ్గిలెను. రాయలు త్రాఁచు, గంధపు మాత్రికుల వృత్తాంతమును, దమ భేదాభిప్రాయములను దాఁపక గురునికి నివేదించినాఁడు. అంత విశ్వనాథుఁడు శిష్యుల నిరువురనుదోడ్కొని గంధపుఁ జెట్టుకడ కేఁగెను. రాయలయొద్దనున్న బాకుతో విశ్వనాథుఁడు చెట్టుబెరడు నూడఁదీసెను. మ్రానిలోఁ గలిపివ్రాఁత కనిపించినది. ఆతురతతో రాయలు పైనున్నరజనీ కుమారి పేరు చదివెను. రజనీమారి రాయలపేరు చదివినది. ఇరువురు నొండొరులఁ జూచుకొనిరి. వారిలోఁ గ్రిందటిరోజునఁ బ్రవేశించిన చెప్పరాని భావములన్నియును మటుమాయమైనవి. విశ్వనాథుఁడు మందహాస మొనర్చి యిట్లు బోధించినాఁడు—

"అమ్మాయీ! నీవు సంగీతమున నిధివి. సాహిత్యము దానికి వన్నె పెట్టుననియుఁ దానఁ గుమారుఁడు వెంటలేఁడను విచారమును మఱతువనియు నేను నిన్ను సాహిత్యమును

జదువుమంటిని. రాయలు సాహిత్యాచార్యుఁడు....” — రాయల కనులు వింతకాంతిలో మెఱిసినవి.—“...శిష్యులను నేను బ్రశంసింపరాదు. కాని యవసర ముండుటచేఁ బ్రస్తావింపక తప్పినదిగాదు. రాయలు నిండుకుండవంటివాఁడు. తీక్షముగ నాలోచించినచో నీకే తెలియఁగలదు. నీ మార్గము నీది. వాని పథము వానిది. ఒకరి నింకొకరు విమర్శించుకొనుట కధికారము లేదు.” - రజని చూపులతో క్షమాపణ వేఁడుకొన్నది. రాయలు నవ్వెను. మఱునాఁటికి రామగిరినుండి యా మువ్వురు నాశ్రమమునకు వచ్చు నేర్పాట్లు కావింపుమనియు, మీరు నల్గురును రేపకడనే బయలుదేరి యచ్చటికి రండనియు విశ్వనాథుఁడు రాయలతోఁ జెప్పి వెడలిఁపోయెను. ఏమో యున్నదని వారిరువు రనుకొనిరి. రామగిరికి వెంటనే రాయలు కబురు జేసెను.

ఉదయముననే రజనీ రాయలును, జంద్రాకేశవులును విశ్వనాథాశ్రమమునకు వచ్చిరి. విజయుఁడు వారి కెదురుగా వచ్చి తల్లిదండ్రులకు నమస్కరించెను. తల్లిదండ్రు లిరువురు నానందాశ్చర్యములతోఁ గుమారు నొక్కమాఱే యెత్తుకొనిరి. చంద్రాకేశవు లిరువురు నచేతనులభంగి నిల్చి పరికింపసాఁగిరి.

“అమ్మా! ఇంతవఱకును మూఁగవాఁడనై మీహృదయములకుఁ గష్టము కల్గించితిని. క్షమింపవలయును,” అని విజయుఁడు వినమ్రుఁడై నాఁడు. ఆ నల్గురును మొదట నే యాకాశ

వాణియో పల్కుచున్నదనుకొనిరి. కాని విజయుఁడే మాట్లాడు చున్నాఁడని వారు గ్రహించినారు. విజయునికి మాటలుకూడ వచ్చినవే!......"మరల విజయుఁడు మీకు నవ్యరూపముతోఁ గన్పడు"నని విశ్వనాథులు చెప్పిన మాటకిదేయర్థము కాఁబోలు ...తాను గర్భవతినన్నమాట మఱచిపోయి విజయుని జంకకు నెత్తికొని రజనీకుమారి కుమారుని ముద్దులతో నింపివేసెను. బావగారున్నా రన్నమాటయే మఱచిపోయి చంద్ర తోడికోడలి చంకనుండి విజయుని లాఁగికొని "కన్నయా!" యనుచు నుప్పొంగిపోయెను. కేశవుఁడు రాయలును నానందస్వాంతులై యట్లె నిలిచిపోయిరి.

రామగిరినుండి భారతీభవానీగిరిరావులును, విజయేశ్వరము నుండి కుమారమోహన దంపతులును జాము పొద్దెక్కునప్పటి కాశ్రమమునకు వచ్చిరి. మరల నామూఁడు కుటుంబములు నొక్కసారిగా హర్షాక్రాంతమైనవి. విశ్వనాథుఁడు యోగాభ్యా సమును ముగించివచ్చెను. వినయముతోఁ, గృతజ్ఞతతో నందఱు లేచి నిలఁబడిరి. వారిని గూర్చుండ నియమించి విశ్వనాథుఁ డిరువురు జమీందారుల మొగమై యిట్లు చెప్పెను :

"మీ కుటుంబము లన్నియు నొడుదుడుకులను దాఁటి బైట బడినవి. ఇంకమీరు సుఖముగా నుండఁగలరు. కాని దేశ మంతయును దప్పుతోవలఁబడి నిర్వీర్యమైపోవుచున్నది. ఒక దేశము దాస్యబద్ధ మగుటకుఁ గారణ మింకొకరి ప్రాబల్యము కాదు. ఆజాతి నిస్తేజమగుటయే ముఖ్యకారణము. ఏ దేశమేని

సంపన్నత నొందుట యనునది యజాతి సంస్కృతిపై నాధార పడి యుండును. అట్టి సంస్కృతి మనకిప్పుడున్న విద్యావిధానమువలన రాదు. కావున మీరైశ్వర్యము నంతటిని వినియోగించి యీయాశ్రమమునే కేంద్రముగఁ జేసి దుర్గతిని బడిపోవుచున్న దేశమునకు, విశ్వమునకుఁ గూడ సత్పథమును బోధింపఁ గలుగు నొక గురుకులమును స్థాపింపుఁడు. మా శ్రీగురుపాదులు నాకుఁ బ్రసాదించిన విద్య నంతటిని నేనిదివఱకే శిష్యులకుఁ బంచి యిచ్చివేసితిని. వారిరువురును గురుకులాభ్యున్నతికై తమ జీవితములన్ను ధారపోయుదురు. రాయలు గురుకులాచార్య పదవిని నిర్వహించును. మన విజయుఁడును, భారతియు నీ గురుకులమున మొట్టమొదటి శిష్యులుగా గ్రహింపఁబడుదురు. ఈ గురుకులము 'విశ్వభారతి'యై విశ్వమునకు మార్గదర్శకమగును గాక!"—జమీందారులు భారమును శిరసావహించిరి. రజనియు రాయలును నుత్సాహమును జూపిరి. విజయుఁడు, భారతియు నొండొరులను జూచుకొనిరి. ఇరువురకు నదియే ప్రథమ పరిచయము.

గురుకులమునకుఁ గావలసిన క్రొత్త కట్టడములను ద్వరలోఁ బూర్తికావించిరి. కట్టడపు నిర్మాణములు జరుగుచుండగా రజనీకుమారి పుత్రుని గనెను. తల్లిదండ్రుల యనుమతి మీఁదను, విశ్వనాథు ననుజ్ఞతోడను రాయ లాబాలుని విజయేశ్వరాధీశులకు దత్తగా నొసంగెను. వేసఁగి దాఁటఁగానే విశ్వనాథుఁడు స్వయముగా గురుకులమునకుఁ బ్రారంభోత్సవ

మును గావించెను. "విశ్వభారతి" తన కార్యక్రమమును ప్రారంభించినది. సిద్ధసంకల్పుఁడగు విశ్వనాథుఁడు హిమాలయములకు వెడలిపోయెను.

విశ్వభారతి గురుకులమునకు వివిధదేశములనుండి ఘనులగు నధ్యాపకులు రావింపఁబడిరి. దేశమన్ని మూలలనుండియు విద్యార్థులు గురుకులమునకు రాఁదొడగిరి అన్ని విషయములలోను విద్యగఱపఁబడు చుండెను. శిక్షాకాల మెనిమిది సంవత్సరములు. అంతకాలమును విద్యార్థులు గురుకులము నందే నివసింపవలెను. అధ్యాపకులు నందేయుందురు. విద్యార్థులకు నధ్యాపకులకు నిరంతర సంబంధము స్థిరపడి యుండివలెనని యందలి కట్టుబాటు. సర్వమానవ సౌభ్రాతృత్వమునకు, విశ్వశాంతికి నది పుట్టినిల్లు. అందు జాతి, మత, వర్ణ విభేదములు నాస్తి. గురుకులమే భారమును వహించి విద్యార్థులను దేశాటనముచేయించును. శిక్షాకాలము పూర్తియగు నప్పటికి తమతమ యభిమాన విద్యలందుఁ బ్రవీణులగుదురు. ఆసక్తి, శక్తియున్నచో నింకను బరిశ్రమచేయుటకు వీళ్ళున్నవి. సమస్తదేశాధిపతులును "విశ్వభారతి" ని గౌరవించి తమ తమ సాహాయ్యములను బ్రకటించిరి. గురుకులము ప్రపంచమునకుఁ గేంద్రస్థానమై యొప్పుచుండెను. ఆ గురుకుల శ్రీకి గోదావరినది పాయలు వన్నెలు దిద్దుచున్నది.

సంవత్సర మొకటి గడచెను. భావాని మగశిశువును, జంద్ర యాఁడు శిశువునుగనిరి ఆ శిశువు లిరువురకును రామయ్య

గారి పేరును ఈశ్వరమ్మగారి పేరును బెట్టినారు. తామిరువురును వియ్యమందవలెనన్న యర్థమందిమిడి యున్నది.

విశ్వభారతీ గురుకుల ప్రథమ వార్షికోత్సవమునాఁడు కులపతియైన రాయలు తెలుఁగు సాహిత్యములోని యందములను, దాని గొప్పతనమును, ఆ సాహిత్యమును నిర్మించి, పెంచిన మహానుభావుల యాధిక్యమునుగూర్చి యనర్గళముగ నుపన్యసించెను. అప్పుడే తీసి "వడపోత పెట్టిన యిక్షురసము" వలె రాయల యుపన్యాసము నడిచినది. తరువాత సంగీతాధ్యాపకురాలగు రజనీకుమారి వీణియపై మృదుల గానామృతమును వర్షింపఁజేసెను. ఆ భార్యాభర్తలను జూచి యాంధ్రదేశము పొంగినది. భరతవర్షము గర్వపడినది. విదేశములు తలలూపినవి. మఱునాఁ డెక్కడఁజూచినను వారిప్రశంసయే. నాఁటి రాత్రి మరల రాయలన్నాఁడు :

"రజనీ! నీవు సంగీత కళాధిదేవతవు. శృంగార రసాకృతివి" అని—రజని సమాధాన మిచ్చినది :

"నాథా! మీరలు మహాకవులు. నేనెంతదానను!...."

రజని సమాధానమునకు రాయ లానందమున నాపె చెక్కిలిపై వ్రేలితో మీఁటినాఁడు.

